

PROGRAM
STRANKE „NAPRIJED“ BOSNA I HERCEGOVINA

S a d r Ź a j

Predgovor i vizija stranke	3
1. Država kao imperativ	3
2. Principi vanjske politike	6
3. Individualne i kolektivne slobode i prava.....	11
4. Socijalna politika	14
5. Principi sigurnosne politike.....	20
6. Vizija ekonomske politike i mjera	30
7. Energetska sigurnost i ekologija	80
8. Zdravstvo	88
9. Obrazovanje i odgoj	92
10. Borba protiv korupcije, terorizma i organizovanog kriminala.....	95
11. Kultura.....	98
12. Sport	101
13. Mladi i motivacija za ostanak u BiH.....	104
14. Iseljeništvo i dijaspora.....	108
15. Moralna obnova društva.....	111
16. Odnos prema boračkoj populaciji.....	113

VIZIJA I PROGRAM RADA POLITIČKE STRANKE „NAPRIJED“

Predgovor i vizija stranke

Vizija Nove Bosanske Politike, u općem smislu, je institucionalno jaka država Bosna i Hercegovina, sa sposobnostima ostvarivanja svih društvenih funkcija u korist svih građana i kolektiviteta koji u njoj egzistiraju.

Nova Bosanska Politika će se zalagati za izgradnju moderne, evropske demokratske države, koja će u potpunosti biti kompatibilna sa državama članicama EU, država socijalne pravde koja ničim neće sputavati lični razvoj i sve druge slobode koje pružaju mogućnost svakom pojedincu unutar društva da ostvari sve ambicije i dostigne društvenu afirmaciju.

Ostvarenje ove vizije iziskuje bespoštednu i dugotrajnu borbu koja svoje polazište ima u dejtonskom ustvno-pravnom i političkom okviru, kao povjesnom realitetu sa svim svojim manjkavostima, sa tendencijom uklanjanja političkih barijera koje generiraju političke napetosti i opterećuju procese političkog odlučivanja o važnim političkim, pravnim, socijalnim, ekonomskim i drugim društvenim pitanjima.

Ostvarenje naše vizije zahtijeva i snažnu podršku društva, a naša politika će svoju podršku i utemeljenje tražiti u svim slojevima društva i kod svakog pojedinca koji želi da živi u funkcionalnoj i prosperitetnoj demokratskoj državi Bosni i Hercegovini.

1. Država kao imperativ

Borba za modernu, demokratsku, politički stabilnu, institucionalno izgrađenu državu Bosnu i Hercegovinu, koja garantuje sva prava i slobode svim njenim građanima i kolektivitetima, crvena je linija ispod koje stranka „Naprijed“ neće ići. Ta borba će biti mukotrpa i dugotrajna, imajući u vidu ustavno pravno uređenje države i okruženje u kojem se nalazi, ali je ostvariva ako se zna i ima jasno postavljeni cilj.

BiH ima hiljadugodišnje postojanje i svjedočenje, povjesni i međunarodno-pravni kontinuitet i subjektivitet države na ovim prostorima i to se neće i nemože poricati, niti omalovažavati. Suočeni smo sa svakodnevnim osporavanjem BiH, podrijetvom institucija države, separatističkim i različitim političkim, historijsko-revizionističkim i radikalno-nacionalističkim narativima, koji imaju destruktivan uticaj na državu BiH, bosansko-hercegovačko društvo i svakog njenog građanina. Ovi pritisci i uticaji dolaze, kako od strane unutarnjo-političkih aktera, tako i od susjednih država koje otvoreno ili posredno, preko svojih „političkih filijala“ unutar naše države, poriču subjektivitet, integritet i suverenitet države BiH, težeći da je okarakteriziraju objektom kojeg treba „ukomponovati“ u neke njima svojstvene aranžmane.

Svjesni aktuelnog, povjesnog trenutka i svih složenih geopolitičkih, unutarnjo-političkih, historijskih, pravnih, socijalnih i ekonomskih izazova s kojima se BiH suočava, kao i kompleksnosti, ali i nužnosti dejtonske BiH, stranka „Naprijed“ je odlučna u namjeri da se svim političkim sredstvima

bori za državu BiH i izgradnju njenih institucionalnih kapaciteta. Država BiH, u postojećim granicama i suverenitetom na cijelom njenom teritoriju, spremna je da ispuni obaveze na putu ostvarenja strateških unutarjopolitičkih i vanjsko-političkih ciljeva, prije svih političku i institucionalnu stabilnost, povoljan i prosperitetan socioekonomski i pravni ambijent, punopravno članstvo u NATO-u i EU, što će u značajnoj mjeri doprinijeti ukupnom prosperitetu bosansko-hercegovačkog društva.

Negatori integriteta i suvereniteta države BiH u kontinuitetu provode aktivnosti na negiranju bosanskog identiteta, a posebno na negiranju i poništenju našeg starog identiteta, odnosno bosanskog zajedništva svih naroda i religija, kao i negiranju bosanskog jezika, plasirajući priču da je BiH nemoguća država u kojoj se ne može zajedno živjeti, nazivajući institucije države zajedničkim institucijama i sl. Sve su to pokušaji negiranja svega što nosi naziv „bosansko“, s ciljem lakšeg i bržeg razbijanja i podjele države.

Ovakvi istupi i ubjeđivanje sopstvenog naroda su već odavno prepoznati i protiv njih ćemo se boriti kroz insitucije države BiH i adekvatnu zakonsku regulativu.

Napad na državnu imovinu

Posebno je inteziviran napad na državnu imovinu, kako bi se država razvlastila i postala „prazna ljuštura“ koja nema svoju imovinu i nikakvu moć odlučivanja po ovom pitanju, što u konačnici znači njeno lakše uništenje i podjelu.

Stranka „Naprijed“ će se zalagati da sva državna imovina, kako u zemlji, tako i u inostranstvu, bude u vlasništvu Bosne i Hercegovine, koja će na zakonit način raspolagati, koristiti i upravljati tom imovinom.

Smatramo da je Zakon o državnoj imovini nesumnjivo jedan od najvažnijih zakona kojeg treba usvojiti Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, od Dejtona do danas.

Kao pravni sljednik Republike Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina je titular državne imovine, što znači da je i nosilac prava vlasništva na toj, cjelokupnoj imovini, s tim da institucije Bosne i Hercegovine, ali i bosanskohercegovački entiteti i svi drugi nivoi vlasti u BiH, mogu koristiti ili imati u vlasništvu imovinu koja im je potrebna za vršenje njihovih pojedinačnih nadležnosti, u onoj mjeri u kojoj bi mogli biti ovlaštene zakonom koji donese Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine.

Svjesni smo da, od potpisivanja i stupanja na snagu Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, država Bosna i Hercegovina nije uspjela relevantnim zakonom na državnom nivou urediti pravnu materiju raspolaganja, korištenja i upravljanja državnom imovinom.

Zalagat ćemo se i poduzimati sve neophodne mjere i aktivnosti da se spriječi neustavno otuđivanje državne imovine, njeno korištenje i nezakonito raspolaganje, iako su u vezi s državnom imovinom doneseni ne samo Zakon o privremenoj zabrani raspolaganja državnom imovinom, koji je još na pravnoj snazi, nego i brojne konačne i obavezujuće odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, kao i više desetina pojedinačnih pravomoćnih presuda redovnih sudova, odnosno Suda Bosne i Hercegovine po tužbama Bosne i Hercegovine u imovinsko pravnim sporovima, kojima se nastojalo zaštititi vlasništvo i integritet državne imovine.

Nije poznato koliko je državne imovine u Bosni i Hercegovini na protivpravan način preknjiženo, uzurpirano, oteto, otuđeno i zloupotrijebljeno.

Tražit ćemo da se izvrši popis, procjena i evidentiranje nepokretnih stvari u zemlji i inostranstvu, te da se podaci o imovini dostave organu uprave, nadležnom za poslove imovine.

Stranka „Naprijed“ će se zalagati za realizaciju potpisivanja Sporazuma o granicama s Republikom Srbijom i Republikom Hrvatskom svim pravnim sredstvima, koristeći i međunarodne subjekte, kako iste države ne bi koristile resurse BiH za svoje potrebe.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Pravna borba za državu Bosnu i Hercegovinu.	Očuvanje integriteta i suvereniteta BiH je crvena linija ispod koje stranka „Naprijed“ neće ići. Ta borba će biti mukotrpa i dugotrajna, imajući u vidu ustavno pravno uređenje države i okruženje u kojem se nalazi, ali je ostvariva ako se zna i ima jasno postavljeni cilj.
2.	Borba protiv negatora države BiH.	Protiv negatora i onih koji rade na razbijanju države BiH pokretati tužbe pred nadležnim sudovima, a kroz redovnu zakonsku proceduru obezbijediti donošenje odgovarajućih Zakona koji će ovo djelo tretirati kao krivično, jer se radi o napadu na ustavni poredak države.
3.	Neophodno je donijeti Zakon o državnoj imovini.	Odluke Ustavnog suda BiH koje su obavezujuće. Ovim Zakonom bi se država BiH tretirala kao titular državne imovine, uredilo pitanje obuhvata državne imovine, prava države da svom imovinom raspolaže u skladu s ovim zakonom, ali i da državnu imovinu stavi na korištenje, upravljanje i raspolaganje svim institucijama Bosne i Hercegovine, kao i svim drugim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini, u mjeri u kojoj im je takva imovina potrebna za vršenje vlasti u skladu s Ustavom i ovim Zakonom.
4.	Poštivanje Odluke Ustavnog suda BiH.	Odluke Ustavnog suda BiH su konačne i obavezujuće. Odlukama Ustavnog suda Bosne i Hercegovine upotpunjen je puni obim nadležnosti države Bosne i Hercegovine da donosi zakone kojima se osigurava i provodi kontinuitet Bosne i Hercegovine prema međunarodnom pravu. U takve zakone nesumnjivo spada i Zakon o državnoj imovini.
5.	Intenzivirati sve mogućnosti povrata imovine uključujući i arbitražu imovine koja se nalazi izvan države BiH.	Sva imovina BiH izvan zemlje pripada državi BiH. Zakonom o privremenoj zabrani raspolaganja državnom imovinom propisano je da je svaka promjena prava vlasništva nad državnom imovinom zabranjena. Predmetni zakoni, odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, uključujući i zabrane raspolaganja državnom imovinom, svojim odredbama stavljaju u status državnu imovinu (<i>restitution in integrum</i>), tj. državu kao titulara i daju njeno pojmovno i pravno definiranje) s pravnim stanjem na dan 31.12.1991. godine, odnosno kada je u pitanju sukcesijska imovina bivše SFRJ (odredbe čl. 2. Aneksa A i čl.7. Sporazuma o pitanjima sukcesije), na dan proglašenja neovisnosti država sljednica, a za BiH je to na dan 01.03.1992. godine.
6.	Insistirati na potpisivanju Sporazuma o granicama sa Srbijom i Hrvatskom uključujući i međunarodne subjekte.	Potpisivanjem ovih sporazuma BiH bi lakše došla u posjed svoje imovine koja se nalazi na teritoriji ovih država i mogla bi tražiti nadoknadu za korištenje svoje imovine, a smanjile bi se tenzije i inspiracije ovih država na BiH.

2. Principi vanjske politike

Na putu jačanja uloge i ugleda Bosne i Hercegovine na međunarodnoj sceni, stranka „Naprijed“ će na temeljima reanimiranja bosanske drevnosti zajedništva, profesionalno, odlučno i krajnje principijelno afirmirati vanjskopolitički ugled i ulogu naše zemlje, u skladu s regulama Povelje UN i svih općeprihvaćenih principa međunarodnog prava. Vanjska politika je uvijek odraz unutrašnje politike, zato je naš vanjskopolitički izraz krajnje složen. Ukoliko uspostavimo savremenu vanjsku politiku profesionalno, olakšat ćemo i relaksirati i unutrašnje odnose. Naša vanjska politika, utemeljena je na suverenom reciprocitetu jednakosti i uvijek obostranog poštovanja punog teritorijalnog integriteta i suvereniteta, nezavisnosti i nemiješanja u unutrašnje poslove drugih država.

Naša vizija je stabilna Bosna i Hercegovina koja ima politički konsenzus oko svih važnih pitanja, kada je u pitanju vanjska politika naše zemlje. Naša misija je da izgradimo sistem institucija i vladavinu prava koji počiva na evropskim standardima, u kome bi svi građani bili jednaki pred zakonom, a nezavisna tijela pravosudnih i svih drugih institucija oslobođena od krimogenih i korumpiranih centara moći. Novi društveni dogovor o ciljevima vanjske politike Bosne i Hercegovine je rezultirao time da je država zadržala suverenitet nad vođenjem vanjske politike. Najvažnije pitanje diplomatije svake savremene države je jedinstvena vanjska politika, koja se očituje u tome da svi državni i društveni učesnici vanjskopolitičkog nastupa jedne zemlje dosljedno sprovode jasno utvrđenu politiku prema vanjskom svijetu. Vanjska politika Bosne i Hercegovine prema svim partnerima u međunarodnoj zajednici zasniva se na principima miroljubive saradnje, uzajamnog poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta, te implementacije ugovorenih obaveza. BiH je opredjeljena za mirno rješavanje sporova u svijetu i uzdržavanje od upotrebe sile i treba se aktivno pridružiti drugim zemljama i međunarodnim organizacijama u borbi protiv terorizma i organiziranog kriminala.

Stranka „Naprijed“ čvrsto se zalaže za jačanje uloge i ugleda Bosne i Hercegovine na globalnoj sceni. U suočavanju s kompleksnom dinamikom međunarodne politike, prepoznajemo nužnost višedimenzionalne vanjske politike koja poštuje naš jedinstveni nacionalni identitet, te promiče naše strateške interese. Ključni ciljevi uključuju punopravno članstvo u NATO-u, napredovanje ka integracijama BiH u Evropsku uniju, te održavanje uravnoteženih odnosa sa zapadnim i istočnim zemljama, uz neprestano zalaganje za euro-atlantske integracije.

a) Vanjska politika vođena principima realpolitike

Naša vanjska politika treba da bude vođena racionalnim principima, a ne emocijama. Stranka „Naprijed“ podržava pragmatičan i realističan pristup vanjskim poslovima, gdje su odluke utemeljene na strateškim interesima, a ne ideološkim sentimentima. Ovakav pristup realpolitike osigurava da donosimo adekvatne, ciljevima i općim interesom vođene politike, strategije, planove i odluke koje služe dugoročnoj stabilnosti, rastu i jačanju međunarodnog položaja BiH.

Uvijek ćemo na nedvosmislen način, na bazi realnih činjenica i pokazatelja, tražiti najčvršće vanjskopolitičke oslonce za afirmaciju BiH na vanjskopolitičkom planu. Nastojaćemo da u svakom trenutku znamo koje države i drugi subjekti međunarodnog prava pružaju iskrenu i nedvojbenu podršku progresu naše države, te s njima održavati i unaprijeđivati odnose na međunarodnom planu. Takođe će biti nužno i precizno detektirati međunarodne subjekte koji ne pokazuju dobre namjere prema BiH ili, u najmanju ruku, nedovoljno razumjevanje odnosa i stvarnih potreba BiH i njenog društva i uspostaviti adekvatan odnos na bazi kojeg će se osigurati eliminacija bilo kakvih štetnih uticaja po međunarodni status BiH.

Zalagaćemo se za efikasnu i prihvatljivu politiku, strategiju i planove djelovanja na vanjskopolitičkom planu, koji će najprije sadržavati kvalitetnu i relevantnu diplomatsko-konzularnu mrežu i biti kapacitirana da, kroz bilateralne, multilateralne i regionalne aranžmane, djeluje isključivo u interesu afirmacije države Bosne i Hercegovine.

b) Punopravno članstvo u NATO-u

Strateški cilj stranke „Naprijed“ je postizanje punopravnog članstva Bosne i Hercegovine u NATO savezu. Vjerujemo da će to pojačati nacionalnu sigurnost, stabilnost i demokratske vrijednosti u našoj zemlji. „Naprijed“ je predana ispunjenju svih potrebnih kriterija i provođenju reformi, unatoč preprekama postavljenim od strane unutarnjih i vanjskih aktera. Težimo povećanju našeg doprinosa NATO-ovim mirovnim misijama kako bismo dokazali posvećenost i kapacitet BiH, kao pouzdanog partnera.

Komisija za NATO integracijski proces mora preuzeti ulogu koordinatora svih institucija Bosne i Hercegovine na putu integracije u NATO. Uknjižba vojne imovine na teritoriji cijele BiH mora biti osigurana političkim ili pravnim sredstvima, kako bi Akcijski plan za članstvo (MAP) u NATO mogao biti aktiviran u najskorijem roku.

Prvi prioritet BiH, na vanjskom planu je punopravno članstvo u NATO-u, koje nedvojbeno obezbjeđuje mir, sigurnost, stabilnost, suverenost ljudskih individualnih i kolektivnih prava, ekonomski prosperitet, a time i dostojanstven život za svakog građanina naše zemlje. To je i jedini siguran put u društvo najprosvjećenijih naroda svijeta - EU. Izbalansiran odnos, na baštini miroljubive koegzistencije sa svim zemljama svijeta, naravno u kontekstu naših geostrateških prioriteta. Sav ovaj opus mora odasati dinamikom tvrdnje da smo jedan od drevnih naroda Evrope i da baštinimo evropske zajedničke vrijednosti. Posebno treba ugrađivati naš geostrateški položaj, da su nas historija i geografija odredile da budemo poveznica svjetova, vjera, kultura, u sveukupnoj civilizacijskoj stečevini.

c) Integracija u EU

Strateško partnerstvo Bosne i Hercegovine sa SAD-om, državama članicama Evropske unije i zemljama regije, ima prvorazredni značaj kao vanjskopolitički prioritet naše zemlje. Evropska unija i NATO, kao prioriteti Bosne i Hercegovine, iziskuju posvećeno i odgovorno pristupanje ispunjavanju postavljenih uslova za punopravno članstvo BiH u NATO savezu i Evropskoj uniji.

Negativne ocjene predstavljene u izvještaju EU ozbiljan su alarm vlastima u BiH, ali i potiču da konačno krenemo u ispunjavanje preuzetih obaveza. Poseban problem u zastoju na polju evropskih integracija jeste što političke elite, koje predstavljaju donosioce odluka, s jedne strane ne shvataju proces stabilizacije i pridruživanja, a s druge strane nemaju želju za uređenjem sistema odnosa i reda u institucijama, kako bi se u nereguliranom međuprostoru koruptivnim metodama ostvarivali uskostranački ili individualni interesi za raspodjelom i kontrolom nad ključnim resursima naše zemlje.

Zalagat ćemo se da pregovori s Evropskom unijom u svim poglavljima koja se dotiču privrede budu koordinirana s poslovnom zajednicom iz čitave Bosne i Hercegovine. Razvit ćemo svih pet osnovnih mehanizama ekonomske diplomatije: promociju trgovine, poticanje direktnih stranih investicija, saradnju u nauci i tehnologiji, uključujući istraživanje i razvoj, promociju turizma i zagovaranje interesa nacionalne poslovne zajednice.

Stranka „Naprijed“ je čvrsto opredjeljena na usklađivanje Bosne i Hercegovine sa standardima i principima EU-je. Vjerujemo da će to potaknuti ekonomski rast, političku stabilnost i socijalnu

pravdu. Aktivno ćemo sudjelovati u pregovorima i provesti potrebne reforme kako bismo zadovoljili zahtjeve pravne stečevine EU, pokazujući spremnost da postanemo punopravni član.

Uložit ćemo izniman napor da uklonimo, prije svega političke, a potom i pravne, ekonomske, socijalne i sve druge barijere koje koče brže kretanje BiH na putu ka članstvu u EU.

Put ka EU, za stranku „Naprijed“ prirodan je put razvoja i vraćanja BiH u evropsku porodicu, gdje objektivno i pripada, kako u geografskom, tako i u svakom drugom smislu.

d) Multivektorska vanjska politika

Geopolitički položaj i povijesni kontekst BiH zahtijevaju razvijanje uravnoteženih odnosa sa zapadnim i istočnim državama. Multivektorska vanjska politika omogućuje iskorištavanje raznolikih prilika, osiguravajući zadovoljenje političkih i ekonomskih interesa.

Zagovaramo i jasno ističemo da ti odnosi ne smiju odvrćati od našeg puta ka euro-atlantskim integracijama ali, u svakom slučaju, moraju biti u dobroj mjeri izbalansirani, tako da služe vanjsko-političkim ciljevima i interesima BiH. Ovakva vanjska politika mora biti lišena emocija, trajno determiniranih određenim povjesnim vezama i okolnostima koje su doprinjele razvoju različitih i trajućih sentimentata prema nekim dijelovima svijeta ili nekim narodima, pa se isti nameću i percipiraju kao „obvezujući“ i „neupitni“.

Racionalna vanjska politika, utemeljena na principima i načelima realpolitike, lišena je bilo kakvog rigidnog i trajnog principa vođenja vanjske politike, a multivektorski pristup će osigurati nužnu fleksibilnost i prilagođavanje geopolitičkim okolnostima i odnosima na globalnom ili nekom užem prostornom planu.

e) Regionalne inicijative

Regionalne inicijative, na svim meridijanima svijeta, igraju konstruktivnu ulogu u svestranoj saradnji naroda i država, jačaju bilateralne odnose i doprinose stabilnosti multilateralnih odnosa. U toj povezanosti, Bosna i Hercegovina će uvijek polaziti od punog reciprociteta i jednakopravnosti, svih sa svima. Otvorenu međubalkansku saradnju ne smije ni jedna država monopolizirati, kao što je slučaj sa tzv. „Otvorenim Balkanom“, kroz koji se nameće hegemonizam liderstva nekih zemalja nad drugim.

U toj saradnji obligatno je uspostaviti što svestranije odnose Bosne i Hercegovine i sa Kosovom i Albanijom. U bliskoj, teškoj prošlosti hegemonističkih ratova, često su politike Beograda u svom ekspanzionizmu, postavljale nasilne rampe razdvajanja Bosne i Hercegovine od Kosova i Albanije. Vrijeme je da se te nasilne rampe uklone, emancipiraju odnosi i saradnja, na korist i dobro svih, ali nikada ni na čiju štetu.

Naši odnosi sa susjedima, moraju biti filigranski izbalansirani i zasnovani samo na obostranom punom poštovanju teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Hrvatska i Srbija svojim potpisom na Dejtonski sporazum, obavezale su se da će učiniti sve da svoje sunarodnike u Bosni i Hercegovini usmjeravaju da zajednički, sa svim ostalim građanima, unapređuju inkluziju društva. Sve nesporazume sa susjednim zemljama moramo rješavati promptno i pravedno, kroz bileteralne i multilaterane institucije, bez odlaganja.

U vanjskoj politici uvijek ćemo se pridržavati istine, kojom ćemo pomoći našim susjedima Srbiji i Hrvatskoj da se sustegnu od svakog oblika ekspanzionizma i hegemonizma. Česte izjave Predsjednika Srbije, Aleksandra Vučića, da poštuje teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, bez spominjanja suvereniteta, zlokobne su i veoma opasne. Djelovanje pojedinih hrvatskih

predstavnik u Evropskoj Uniji, često je zlonamjerno, što podriva principijelnost obje susjedne zemlje i što je zajednička sramota dvije susjedne države. Moramo sve učiniti da naši odnosi sa susjedima budu uvijek samo dobrosusjedski. Zato je krajnje važan naš što skoriji ulazak u savez NATO-a, koji će pomoći i susjednoj Srbiji da bude konstruktivna prema Bosni i Hercegovini i da prestane sa zveckanjem oružja, obilazeći vojne poligone u društvu ekstremnog Milorada Dodika i Aleksandra Vulina, promovirajući ruski ekspanzionizam na Balkanu.

Rat u Ukrajini je samo odgodio izgradnju ruskog aerodroma (ruske vojne baze) u Tulima, na nepreglednoj ravnici između Trebinja i crnogorske granice. Čitav Mediteran bi bio pod ruskom kontrolom, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Hrvatska i nesumnjivo bi bio sigurnosno uzdrman. Ovo je samo jedan, među brojnim, eklatantnim primjerima, da je naš ulazak u NATO prioritet nad prioritetima, lokalno, regionalno i međunarodno.

Gradit ćemo otvorene i prijateljske odnose sa susjedima Republikom Crnom Gorom, Republikom Srbijom i Republikom Hrvatskom. Radit ćemo na rješavanju otvorenih bilateralnih graničnih pitanja, kao što su korištenje hidroenergetskog potencijala Buško blato, Trebišnjice i Drine sa susjednim zemljama.

Zadatak i stav stranke „Naprijed“ je kristalno prihvaćen i jasan, ukradene vrijednosti naše multikulturalne časti i opstojnosti moraju se povratiti iz ruku kradljivaca u poštene ruke patriota i taj dragulj moramo znati na pravi način ponuditi savremenom svijetu.

Mi to moramo i mi to možemo.

f) Međunarodni odnosi i diplomatija

Uspješnost naše zemlje na putu pridruživanja EU i NATO-u uslovljena je uspostavljanjem jake i profesionalne diplomatije, koju čine obrazovani, principijelni i čestiti svebosanski orijentisani građani. U ovom angažmanu učvrstit ćemo svoje samopoštovanje i zasigurno imati poštovanje drugih i na zapadu i na istoku. Takvo trasiranje naše spoljne politike, imat će nesumnjivo pozitivan relaksirajući odraz i na naše unutrašnje odnose, otupit će oštrice ekstremnih podjela i pogubnog nacionalizma među našim građanima. Također, veoma važna odrednica naše spoljne politike je i depolitizacija naših vjera, koje moramo zaštititi od svake vrste političkih zloupotreba.

Stranka „Naprijed“ snažno se zalaže za jačanje međunarodnih odnosa i diplomatskih veza Bosne i Hercegovine. U kompleksnosti međunarodne politike, postavljamo ciljeve usmjerene na globalnu vidljivost zemlje, jačanje saradnje s ključnim međunarodnim sudionicima, te aktivno sudjelovanje u međunarodnim forumima i organizacijama.

Spoljna politika se ne može odvojiti od diplomatije. Naša dosadašnja diplomatija je poslušno stranačka, a ni blizu onako kako je to uređeno u savremenom svijetu. Tročlano predsjedništvo, odnosno etnonacionalne vođe, imaju puni, za državu razarajući, monopol. Ambasadore biraju bez ikakvih kriterija, sasvim privatno i niko se nikome ne mješa u izbor, koji je često karikaturalan. Izabranici su često bez elementarnih znanja o diplomatiji i poznavanja kulture, privrede i geostrateškog položaja zemlje u koju se šalju, često bez znanja stranih jezika, što urušava i podriva ugled naše zemlje na međunarodnom planu. Mnogi od tih izabranika ostaju slijepo odani, ne državi iz koje dolaze, već samo svom izborniku i politici koja ih je predložila. Naravno, to se mora iz temelja mijenjati uspostavljanjem Instituta diplomatije, nacionalno izbalansirane kompetentne diplomatije, koja će pošteno i zajednički prihvatiti i iznositi dokazane, vjekovne vrijednosti zajedništva ove države. U izboru ambasadora moraju učestvovati svi relevantni faktori ove zemlje i njegove diplomatske sposobnosti treba da ispituje Parlamentarna skupština BiH i da ga verifikuje. Potrebno je otvoriti ambasade BiH tamo gdje ih nemamo, u prijateljskim zemljama i zemljama za koje se procjeni da BiH ima svoj interes (npr. otvoriti ambasadu BiH u Maroku na rezidentnom nivou i drugim državama).

Sažetak aktivnosti

Red. broj	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Vođenje vanjske politike realnim principima, a ne emocijama.	Ovakav pristup realpolitike osigurava da donosimo adekvatne, ciljevima i općim interesom vođene politike, strategije, planove i odluke koje služe dugoročnoj stabilnosti, rastu i jačanju međunarodnog položaja BiH.
2.	Punopravno članstvo u NATO-u.	Prvi prioritet BiH na vanjskom planu je punopravno članstvo u NATO-u, koje nedvojbeno obezbjeđuje mir, sigurnost, stabilnost, suverenost ljudskih individualnih i kolektivnih prava, ekonomski prosperitet, a time dostojanstven život za svakog građanina naše zemlje. To je i jedini siguran put u društvo najprosvjećenijih naroda svijeta- EU.
3.	Integracija Bosne i Hercegovine u EU.	Stranka „Naprijed“ čvrsto stoji u opredjeljenju na usklađivanju Bosne i Hercegovine sa standardima i principima EU. Vjerujemo da će to potaknuti ekonomski rast, političku stabilnost i socijalnu pravdu. Aktivno ćemo sudjelovati u pregovorima i provesti potrebne reforme kako bismo zadovoljili zahtjeve pravne stečevine EU, pokazujući spremnost da postanemo punopravni član.
4.	Opredjeljenost za regionalne inicijative i saradnju.	Država BiH je opredjeljena za regionalnu saradnju sa svim državama regije. Naši odnosi sa susjedima moraju biti filigranski izbalansirani i zasnovani samo na obostranom punom poštovanju teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Gradit ćemo otvorene i prijateljske odnose sa susjedima Republikom Crnom Gorom, Republikom Srbijom i Republikom Hrvatskom. Radit ćemo na rješavanju otvorenih bilateralnih graničnih pitanja, kao što su korištenje hidroenergetskog potencijala Buško blato, Trebišnjice i Drine sa susjednim zemljama.
5.	Vanjska politika Bosne i Hercegovine.	Vanjska politika BiH je usmjerena ka putu pridruživanja EU i NATO-u, saradnji s drugim državama svijeta na principima poštivanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta i nemješanja u unutrašnje stvari drugih. U ovom angažmanu učvrstit ćemo svoje samopoštovanje i zasigurno imati poštovanje drugih i na zapadu i na istoku.
6.	Profesionalna diplomatija.	Uspostava jake i profesionalne diplomatije, koju čine obrazovani, pricipijelni i čestiti svebosanski orjentisani građanin. Ambasadore birati uz uvažavanje određenih kriterija, ne privatno i bez elementarnih znanja o diplomatiji i poznavanja kulture, privrede i geostrateškog položaja zemlje u koju se šalju, često bez znanja stranih jezika, što urušava i podriva ugled naše zemlje na međunarodnom planu. Mnogi od tih izabranika ostaju slijepo odani, ne državi iz koje dolaze, već samo svom izborniku i politici koja ih je predložila.
7.	Ispunjavanje uslova Berlinskog regionalnog procesa.	Ispunjavanjem uslova regionalnog Berlinskog procesa, BiH dobija na ugledu u krugovima EU, dobija mogućnost bržem i većem pristupu EU fondovima što ima veliki ekonomski značaj. BiH treba da ukine vizni režim s Kosovom što će olakšati brži i lakši protok ljudi, roba i kapitala i doprinijeti većoj ekonomskoj razmjeni s Kosovom.

3. Individualne i kolektivne slobode i prava

Pojam vladavine prava Vijeće Evrope je definisalo kao višedimenzionalni koncept u skladu s kojim se sve javne ovlasti provode u okviru ograničenja utvrđenih zakonima i drugim propisima, u skladu s vrijednostima demokratije i temeljnih ljudskih prava, pod nadzorom neovisnih i nepristranih sudova.

Vladavina prava je osnovna pretpostavka koja omogućava građanima da uživaju svoja prava i slobode. Vladavina prava uspostavlja sistem vrijednosti, kao i pravni i institucionalni ambijent u kojem su prava građana zagarantovana i u kojem se mogu ostvarivati. U najosnovnijem smislu, „vladavina prava“ predstavlja sistem koji radi na tome da zaštiti prava građana od samovolje i zloupotrebe moći od strane vlasti. U skladu s tim značenjem, „vladavina prava“ smatra se osnovnim preduslovom i suštinskim elementom svakog demokratskog sistema.

Rat u Ukrajini i Gazi dodatno su naglasili globalne izazove koji prate civilizacijske zahtjeve za vladavinom prava i zaštitom ljudskih prava. Vladavina prava je jedna od temeljnih vrijednosti na kojima je zasnovana Evropska unija i sve euroatlantske integracije. Da bi neka država postala članicom euroatlantskih integracija, mora poštovati ovu vrijednost i biti posvećena njenoj promociji. Stoga je vladavina prava ključna za proces pridruživanja Bosne i Hercegovine euroatlantskim integracijama.

Vladavina prava nije samo evropska vrijednost i vrijednost euroatlantskih integracija, nego i osnovno načelo Ustava Bosne i Hercegovine (BiH), koji utvrđuje da je BiH „demokratska država, koja funkcioniše na osnovu vladavine prava“. Vladavina prava u Bosni i Hercegovini je pod značajnim uticajem složenog ustavnog uređenja, političkih opstrukcija i sukoba nadležnosti. Nedostatak odgovornosti, djelotvornosti i kompetencija u pravosuđu ide ruku pod ruku sa široko rasprostranjenom korupcijom, prijetnjama i nasiljem prema medijskim radnicima i prekomjernim kršenjima ljudskih prava i nepostojanjem efikasne zaštite povratnika.

Osnovna vizija koju stranka „Naprijed“ planira realizovati je rješavanje sistemskih problema za postizanje neophodnog i značajnog napretka u oblasti vladavine prava, ljudskih prava i pomirenja – kao preduslova euroatlantskim integracijama.

U BiH su potrebne sistemske reforme u važnim segmentima vladavine prava, kao što je pravosuđe. Reforme su primarno potrebne za napredak zemlje, za doprinos boljem, pouzdanijem i sigurnijem životu građana, a ne samo za formalno ispunjavanje obaveza u okviru procesa pristupanja EU.

Za reforme u oblasti vladavine prava, ljudskih prava, potrebna je politička i institucionalna volja i odlučnost za njihovo provođenje. One se trebaju temeljiti na inkluzivnom, transparentnom procesu, koji mora biti iznad stranačkih, entitetskih ili etničkih podjela. Izgubljeno vrijeme mora se nadoknaditi, opstrukcije treba zaustaviti. Realizacija vladavine prava je ugrožena često usljed lošeg upravljanja ljudskim resursima, političkog uticaja i manjka kulture odgovornosti i transparentnosti. Nije dovoljno usvojiti reforme u vidu propisa i pravilnika. Promjene se moraju pratiti i objasniti onima koji nose teret njene primjene. Takođe, mjere primjene treba ocijeniti, procijeniti i provjeriti nakon određenog perioda.

Neefikasnost u predmetima korupcije, složenog finansijskog kriminala i organizovanog kriminala su uzrok za posebnu zabrinutost. U predmetima korupcije na visokom nivou su uočene neobjašnjive profesionalne i pravne greške, nemar, zloupotreba postupka i upitne sudske odluke. U ovim predmetima je jasno da pravosudni sistem ne funkcioniše, što dovodi do nekažnjivosti i nedostatka povjerenja kod građana.

Potrebno je ponovo izgraditi povjerenje. Postoji široko rasprostranjena percepcija u državi da su proteklih godina pravosudne odluke bile ispolitizovane, da su političke stranke zaposjele državu, da su nosioci javnih funkcija u sukobu interesa i da su njihovi mandati u vlasti pomiješani sa stranačkim/privatnim planovima. Da bi građani ponovo stekli povjerenje, sve javne institucije će morati raditi samo u interesu javnosti, uz poštivanje zakona i pridržavanje visokih etičkih i drugih profesionalnih standarda.

Vladavina prava znači da niko nije iznad zakona. Svako javno djelovanje mora podlijegati odgovornosti, na protivpravno postupanje i neregularnosti treba odgovoriti odgovarajućim korektivnim mjerama i sankcijama. Odgovornost se mora uspostaviti prije svega reakcijom na loše rezultate i neprimjerena ponašanja, te borbom protiv nekažnjivosti.

Pravosudni sistem mora biti u službi građana i stvoriti sigurno okruženje za građane u kojem vlada pravo.

Izmjene Izbornog zakona BiH

Temeljno pravo svakog građanina BiH je pravo da bira i da bude biran, te da se njegov glas vrednuje i broji onako kako ga je sam građanin-birač dao na svom glasačkom listiću. Za takvo vrednovanje je potrebno stvoriti tehničke i druge pretpostavke u Izbornom zakonu BiH. Svjesni smo da se u BiH u ovom trenutku ne može ići u korjenite i sveobuhvatne izmjene Izbornog zakona, jer to zadire u promjene Ustava BiH, za što trenutno nema političke volje u našoj državi, a ni vremena, zbog blizine lokalnih izbora.

Potpuno je neprihvatljivo da 60-tak dana do raspisivanja lokalnih izbora vladajuća koalicija nije pripremila i usvojila barem tehničke izmjene Izbornog zakona BiH koje sadrže paket integriteta. Umjesto toga, ponovo se otvaraju velika politička pitanja koja zadiru u srž Dejtonskog mirovnog sporazuma i Ustava BiH.

Za održavanje lokalnih izbora u oktobru 2024. godine nije potrebno "upetljivati" pitanja koja zahtijevaju promjenu Ustava BiH i konsenzus glavnih političkih aktera u BiH. Sada je potrebno hitno se usmjeriti na usvajanje paketa integriteta tj. omogućiti video kamere na biračkim mjestima, skeniranje glasačkih listića, identifikaciju birača putem otiska prsta i skeniranja ličnog dokumenta. Također, potrebno je da se rezultati lokalnih izbora sa svih biračkih mjesta u BiH objave na web stranici CIK-a BiH, u roku od dva sata nakon zatvaranja biračkih mjesta.

Za lokalne izbore potrebno je odmah zakonski riješiti da se gradonačelnici Sarajeva, Mostara i Brčko Distrikta BiH biraju direktno od strane birača tih gradova.

Kao jednu od najvažnijih promjena u izbornom procesu u BiH koja treba doprinijeti većem angažmanu mladih u političkom procesu i njihovom ostanku u BiH, stranka „Naprijed“ predlaže promjenu člana 1.4 Izbornog zakona kojim bi se broj 18, zamjenio brojem 17. Na taj način bi se i u BiH kao u Austriji ili Njemačkoj omogućilo mladim sa 17 godina da dobiju i pasivno i aktivno pravo glasa.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Uspostaviti vladavinu prava kao osnovnu vrijednost demokratskih društava.	Osnovna vizija koju stranka „Naprijed“ planira realizovati su rješavanje sistemskih problema za postizanje neophodnog i značajnog napretka u oblasti vladavine prava, ljudskih prava i pomirenja – kao preduslova euroatlantskim integracijama. Realizacija vladavine prava je često ugrožena usljed lošeg upravljanja ljudskim resursima, političkog uticaja i manjka kulture odgovornosti i transparentnosti. Nije dovoljno usvojiti reforme u vidu propisa i pravilnika. Promjene se moraju pratiti i objasniti onima koji nose teret njene primjene. Takođe, mjere primjene treba ocijeniti, procijeniti i provjeriti nakon određenog perioda.
2.	Reforma pravosudnog sistema u BiH.	Zalagat ćemo se za sistemske reforme u važnim segmentima vladavine prava u BiH, kao što je pravosuđe, koje predstavlja jednu od najlošije uređenih društvenih djelatnosti. Pravosuđe u BiH je tromo, neefikasno, korumpirano i pod velikim uticajem politike. Neefikasnost u predmetima korupcije, složenog finansijskog kriminala i organizovanog kriminala su uzrok za posebnu zabrinutost. U predmetima korupcije na visokom nivou su uočene neobjašnjive profesionalne i pravne greške, nemar, zloupotreba postupka i upitne sudske odluke. U ovim predmetima je jasno da pravosudni sistem ne funkcioniše, što dovodi do nekažnjivosti i nedostatka povjerenja kod građana. Pravosudni sistem mora biti u službi građana i stvoriti sigurno okruženje za građane u kojem vlada pravo.
3.	Vraćanje povjerenja u pravosudni sistem.	Radićemo na vraćanju povjerenja građana u pravosudni sistem u BiH. Postoji široko rasprostranjena percepcija u državi da su proteklih godina pravosudne odluke bile ispolitizovane, da su političke stranke zaposjele državu, da su nosioci javnih funkcija u sukobu interesa i da su njihovi mandati u vlasti pomiješani sa stranačkim/privatnim planovima. Da bi građani ponovo stekli povjerenje, sve javne institucije će morati raditi samo u interesu javnosti, uz poštivanje zakona i pridržavanje visokih etičkih i drugih profesionalnih standarda. Vladavina prava znači da niko nije iznad zakona. Svako javno djelovanje mora podlijegati odgovornosti, a na protivpravno postupanje i neregularnosti treba odgovoriti odgovarajućim korektivnim mjerama i sankcijama. Odgovornost se mora uspostaviti prije svega reakcijom na loše rezultate i neprimjerena ponašanja, te borbom protiv nekažnjivosti.
4.	Izmjene Izbornog zakona BiH.	Zbog nemogućnosti temeljitih izmjena Izbornog zakona BiH, potrebno je izvršiti tehničke izmjene Izbornog zakona BiH koje sadrže paket integriteta, tj. omogućiti video kamere na biračkim mjestima, skeniranje glasačkih listića, identifikaciju birača putem otiska prsta i skeniranja ličnog dokumenta. Time bi se onemogućile krađe glasova i dobili rezultati izbora za veoma kratko vrijeme. Kao jednu od najvažnijih promjena u izbornom procesu u BiH, koja treba doprinijeti većem angažmanu mladih u političkom procesu i njihovom ostanku u BiH, Stranka „Naprijed“ predlaže promjenu člana 1.4 Izbornog zakona kojim bi se broj 18, zamjenio brojem 17. Na taj način bi se i u BiH kao u Austriji ili Njemačkoj omogućilo mladim sa 17 godina da dobiju i pasivno i aktivno pravo glasa.

4. Socijalna politika

U Bosni i Hercegovini, državi koja ima veoma složenu unutrašnju strukturu vlasti, nadležnosti za socijalnu politiku su decentralizovane i nalaze se na nivou Bosne i Hercegovine, Federacije BiH, Republike Srpske, Distrikta Brčko, kantona u Federaciji BiH i općina/gradova. Shodno tome, nadležnost za donošenje, planiranje, kao i provedbu politika socijalne zaštite je na različitim nivoima vlasti i u toj mjeri daleko složenije za provođenje jednoobraznih politika na individualnoj i kolektivnoj bazi.

Socijalna politika predstavlja najznačajniju kariku u organizaciji najšire oblasti društvenog života građana jedne države. Materijalne resurse crpi iz ekonomske politike koja ima ulogu obezbjeđenja sredstava kroz ravnomjeran ekonomski razvoj, organizaciju proizvodnih kapaciteta, ujednačenu poreznu politiku, stimulacijom kroz efektivne poreze i doprinose koji ne ugrožavaju poslovanje i borbu na domaćem i stranom tržištu.

Posebno je važna stimulacija tržišne ekonomije, slobodnog formiranja cijena, ali kroz praćenja i ograničenja od države kada se naruše kupovna i platna moć građana, tzv. ograničenje marži i cijena proizvoda osnovnih životnih namirnica. Dakle, ekonomska politika je u funkciji socijalne politike, kako bi se u potpunosti zadovoljile sve potrebe građana jedne države.

Potrebno je veliki značaj posvetiti uspostavljanju finansijske održivosti sistema socijalne sigurnosti i zalagati se za hitno iznalaženje načina da se fiskalni prostor proširi. Pored redefinisavanja prioriteta i povećane efikasnosti potrošnje, mobilizacija domaćih resursa bi trebalo da bude glavni način finansiranja. Neophodno je povećati broj onih koji plaćaju porez, modernizirati poresku administraciju i razviti učinkovite mehanizme za borbu protiv izbjegavanja plaćanja poreza. Pronalaženje i širenje poreskog prostora mora uključiti i aktivnosti usmjerene na socijalni dijalog između vlada i različitih socijalnih partnera. Uspješan socijalni dijalog mora biti utemeljen na analizi i projekciji sadašnjih i mogućih nivoa prihoda i troškova, ključnih makroekonomskih varijabli, analizi demografskih tokova i analizi tržišta rada. Sistem socijalne zaštite je efikasan ako omogućava ostvarenje postavljenih ciljeva, uz najmanje moguće troškove i sa što manje negativnih pratećih pojava. Ništa toliko ne potkopava vjerodostojnost sistema kao loše upravljanje koje pokazuje neodgovornost prema potrebama ljudi i dovodi do neracionalnog rasipanja novca, što je karakteristika trenutnog sistema socijalne zaštite u BiH.

a) Socijalna pomoć i socijalno osiguranje

Mjerama socijalne politike se obezbjeđuje socijalna sigurnost građana kroz socijalno osiguranje, socijalno obezbjeđenje, socijalnu zaštitu lica i porodica, posebno u stanju socijalne potrebe, kada nisu u stanju bez pomoći države zadovoljiti svoje i potrebe svoje porodice u ekonomskom, obrazovnom, stambenom i drugim potrebama za normalno funkcionisanje.

Socijalna sigurnost se obezbjeđuje zaštitom od uticaja izvana i iznutra, odbrambenom politikom na granicama države putem zaštitnih kontrola ulazaka i izlazaka iz države, carinskom politikom očuvanja svoje ekonomije i unutrašnjim osiguranjem građana, organiziranim sistemima na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima, prema strukturi uređenja države.

Socijalno osiguranje predstavlja i ima ulogu osiguranja za slučaj nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, materinstva i starosti. To su, ustvari, obavezni osigurani rizici osiguranja koje svaka država mora tretirati.

Socijalno osiguranje je oblik socijalne politike kojim se zaposlenicima i članovima njihovih porodica garantuje materijalno obezbjeđenje i zdravstvena zaštita. U sistem socijalnog osiguranja se ubrajaju: penzijsko i invalidsko osiguranje, zdravstveno osiguranje i zdravstvena zaštita, kao i osiguranje za slučaj nezaposlenosti.

Doprinosi za socijalno osiguranje u Bosni i Hercegovini, u oba entiteta se obračunavaju na osnovu bruto plate zaposlenika, u skladu sa zakonom. Zaposlenici osiguravaju svoju materijalnu i socijalnu sigurnost za vrijeme nezaposlenosti, prvenstveno osiguranjem za slučaj nezaposlenosti. Smatramo potrebnim redefinisati institut povrede na radu i da se posebno odvaja kao udio u plati, u cilju posebnih naknada za dugoročnije saniranje posljedica radnika.

Svako lice koje u jednom trenutku ostane bez posla ima pravo na novčanu naknadu, ako ispunjava zakonom propisane uslove. Visina naknade određuje se procentualno od prosječne neto plate, isplaćene u poslednja tri mjeseca prije prestanka radnog odnosa i traje ograničeno, ovisno o ostvarenom radnom stažu prije gubitka posla.

Ovi rizici se osiguravaju kroz naknade i osiguranje zdravstvene zaštite za slučaj nezaposlenosti, kvalitetnom zdravstvenom zaštitom za slučaj bolesti i invalidnosti, podrškom materinstvu u svim stadijima trudnoće i materinstva, prenatalnom, natalnom i postnatalnom periodu majki, kako bi se održala zdrava populacija i prirodan prirast stanovništva.

Posebno su važne mjere stimulatивne pronatalitetne politike, koja ima za cilj pozitivan natalitet u odnosu na mortalitet. Moraju se obezbijediti sve pogodnosti za zaštitu porodice s djecom kroz stimuliranje i podršku predškolskog, školskog i drugih nivoa besplatnog odgoja i obrazovanja.

Naravno, to nadalje podrazumijeva adekvatne porodiljske naknade za majke i zaposlene, ali i nezaposlene, naknade za svako novorođeno dijete, podrška majkama dojiljama, opremu za novorođeno dijete, stimulativan dječiji dodatak i posebno, što je važno, jedinstveno i u istom nivou za sve majke na području države, s osiguranim sredstvima u budžetima različitih nivoa u prvoj fazi, a kao generalno rješenje uspostavom posebnog Fonda za zaštitu porodice.

Socijalna zaštita ima ulogu osiguranja materijalne i svake druge zaštite za lica i porodice u stanju socijalne potrebe. Materijalna pomoć se daje za lica i porodice u vidu stalne i povremene socijalne pomoći, naknade za smještaj u drugu porodicu, naknade za smještaj u ustanove socijalne zaštite, naknade za pomoć i njegu od strane drugog lica, naknade za civilne žrtve rata i slično.

Posebno važnim u obezbjeđenju ovih naknada jeste da budu iste u okviru entiteta, a u Federaciji da ne ovise o ekonomskom stanju svakog kantona, što sada nije slučaj. Jedinstven pristup u ovom slučaju bi zaustavio unutarnje migracije stanovništva, što je obaveza entiteta, a u Federaciji BiH zbog supsidijarne obaveze prema kantonima koji nisu u mogućnosti ispoštovati ove obaveze.

U cilju isporuka pomoći i naknada za lica i porodice koje su doista u stanju socijalne potrebe, a radi usmjerenja istih na prave adrese, neophodna je izrada jedinstvene socijalne karte građana, po istom obrascu i na kantonalnim nivoima, kako bi imali pravu sliku potreba građana, a eliminisali ona lica i porodice koja nisu u stanju socijalne potrebe.

Ove mjere zahtijevaju prostorno, tehničko i kadrovsko jačanje Ustanova socijalne zaštite, posebno Centara za socijalni rad, kao centralnih institucija za otkrivanje, opservaciju, preveniranje i tretman stanja i socijalnih potreba lica i porodica.

Iz pomoći i subvencija moraju biti isključena lica i porodice koja nisu u stanju socijalne potrebe, moramo se odvojiti od kategorija lica i samo tretirati stanja socijalnih potreba građana, kao uslov za pomoć i podršku.

Neophodno je zakonom definisati usluge socijalne zaštite, odrediti davatelje usluga kroz propisane standarde i normative, kontrolisati kvalitet usluga i naravno odrediti jedinstvenu cijenu naspram kvaliteta usluge.

Neophodna je podrška i privatnim predškolskim ustanovama kako bi se povećao obuhvat djece ovim vidom pravilnog odgoja, olakšao način života porodicama i dobila odgojena populacija za dalji odgojno obrazovni proces. Posebno važnim čini se činjenica da nam je sadašnji obuhvat djece ovim vidom zaštite svega do petnaest posto (15%), za razliku od Slovenije koja ima obuhvat djece u nivou devedeset posto (90%) dječije populacije.

Visoko obrazovanje se mora značajno redefinisati i imati moderniji pristup, posebno s aspekta kvaliteta, ali i selekcije troškova procesa obrazovanja naspram ekonomske moći lica i porodica, temeljem rezultata snimljenog socijalnog stanja stanovništva – Socijalne karte.

U istom odnosu trebaju biti i subvencije troškova prijevoza učenika, cijeneći materijalno stanje lica i porodica. Na predloženi način bila bi oslobođena ogromna sredstva, kao podloga za poboljšanje kvaliteta obrazovnog nivoa, mogućnosti stipendiranja učenika i studenata, poboljšanja nastavnih učila, opreme i ukupnih prostornih kapaciteta obrazovnih institucija.

U zdravstvenom sektoru neophodne su značajne promjene, posebno u mogućnosti liječenja na cijelom prostoru Federacije BiH sa istim nivoom usluga, bez ograničenja, poštujući izbor osiguranika, s obzirom na činjenicu da se i doprinosi za zdravstveno osiguranje određuju sa Federalnog nivoa.

Značajno bi se smanjila bespotrebna administracija, povećao kvalitet zdravstvenih usluga, oslobodila sredstva za zavljanje opreme i nabavku novih lijekova za liječenje najtežih oboljenja, ali i ujednačila primanja zdravstvenih ranika, što doprinosi većem zadovoljstvu i primaoca i davaoca usluga.

Osobe s invaliditetom u Federaciji BiH – izjednačavanje mogućnosti

Stranka „Naprijed“ se snažno zalaže za stav da svi zakoni u Federaciji BiH, koji tretiraju pitanja invaliditeta i koji su od značaja za osobe s invaliditetom, trebaju biti doneseni ili izmijenjeni u skladu s principima Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom.

Također, zalažemo se za razvijanje politika i harmoniziranje zakona s međunarodnim standardima kojima se uređuje ova oblast, te za osiguranje uspostave efikasnih mehanizama nadgledanja prava osoba s invaliditetom.

b) Zapošljavanje

Nezaposlenost predstavlja veliki problem kome je potrebno posvetiti mnogo više pažnje. Nadležni državni organi utvrđuju svoje programske aktivnosti u skladu sa zakonskim rješenjima, kao i drugim relevantnim dokumentima, čija realizacija je uslovljena ekonomskim i socijalnim prilikama.

Nadležne institucije provode definisane politike i mjere u cilju poboljšanja efikasnosti tržišta rada. Također, obezbjeđuju i realizuju odgovarajuću materijalnu i socijalnu sigurnost za nezaposlena lica. Osim toga, nadležne institucije kreiraju i provode programe i mjere aktivne politike zapošljavanja i informišu zainteresovana lica o stanju u oblasti zapošljavanja.

Pored prioritnog obezbjeđenja sredstava za materijalnu i socijalnu sigurnost nezaposlenih lica, osnovna aktivnost je na ublažavanju negativnih uticaja na tržištu rada kroz poduzimanje mjera na poboljšanju zaposlenja nezaposlenih lica. U tom smislu, neophodno je definisati i provoditi adekvatne programe i mjere aktivne politike zapošljavanja, uz stvaranje cjelovite baze tržišta

nezaposlenih na način da sve općine/gradovi i kantoni raspolažu informacijama o nezaposlenim licima.

U okviru programa zapošljavanja, potrebno je fokusirati se na pružanje podrške u zapošljavanju radne snage kod poslodavaca, samozapošljavanju nezaposlenih lica, razvoju poduzetništva, poboljšanju kroz različite vidove obuke, stručnog osposobljavanja, usavršavanja i prekvalifikacije, uz poseban osvrt na nove tehnologije i potrebu za novim uslugama, a shodno potrebama tržišta.

Također, neophodno je pružati odgovarajuće informacije kako za nezaposlene, tako i za poslodavce. Time bi se olakšalo i nezaposlenim licima i poslodavcima da lakše prevaziđu probleme i promjene na tržištu rada. U cilju poboljšanja stanja u ovoj oblasti neophodno je u "Naprijed"iti programe i mjere s ciljem efikasne integracije nezaposlenih lica na tržištu rada, uz kreiranje jedinstvene web platforme tržišta rada kojoj će imati pristup poslodavci, ali i ostale ustanove iz domena socijalne politike, čiji je cilj rješavanje stanja socijalne ugroženosti građana.

Potrebno je unaprijediti programe saradnje kako bi se obezbijedila sredstva iz međunarodnih fondova za ovu namjenu. Neophodno je definisati mjere kojima bi se unaprijedila socijalna sigurnost nezaposlenih lica. S tim u vezi, potrebno je uvećati materijalna sredstva za zbrinjavanje nezaposlenih lica koja su u procesu stečaja, likvidacije, restrukturiranja i privatizacije ostala bez posla, ili su privremeno odsutvovala zbog povrede na radu zbog odgovornosti poslodavca.

Nadležne službe za zapošljavanje trebaju svoje primarne aktivnosti usmjeriti u razvoj aktivne politike zapošljavanja u skladu sa potrebama tržišta rada.

Potrebno je definisati programe aktivne politike zapošljavanja što uključuje programe sufinansiranja zapošljavanja i samozapošljavanja, kao i obuke i prekvalifikacije shodno potrebama tržišta rada, te redefinisati politike obrazovanja i usavršavanja u skladu sa potrebama tržišta rada. Definirati okvirne vremenske raspone nakon kojih će se redefinisati koncept obuke, prekvalifikacije u skladu sa tržištem rada.

Također, potrebno je utvrditi programe koji će omogućiti jednak pristup za sve na tržištu rada i koji će promovirati rodnu ravnopravnost i inkluzivnost, uz poseban osvrt na socijalnu inkluziju radno sposobnog stanovništva u stanju socijalne zaštite. Ovim bi se pružila podrška nezaposlenim licima, ali i poslodavcima u cilju lakšeg prevazilaženja problema i novonastalih promjena na tržištu rada i poslovanja, te pronalasku adekvatnog kadra u raznim kategorijama.

Potrebno je uspostaviti partnerstva sa domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama radi provođenja mjera usmjerenih na poboljšanje uslova na tržištu rada i povećanja zaposlenosti, uz analizu i otklanjanje nedostataka u pravnim normama u vezi sa statusom radnika, jer postoji očigledna disproporcija u konzumiranju zakonskih prava između radnika zaposlenih u javnom i privatnom sektoru.

Promovirati i realizovati zajedničke projekte s drugim pravnim subjektima u cilju poticanja zapošljavanja.

Intenzivirati učešće u međunarodnim pozivima o razvojnim projektima iz različitih međunarodnih fondova kojima se razvijaju i jačaju kapaciteti javnih službi i mjere aktivne politike zapošljavanja.

Neophodno je razvijati saradnju s privrednim komorama, razvojnim agencijama, nevladinim organizacijama, obrazovnim ustanovama i preduzećima u cilju realizacije projekata kojima se potiče zapošljavanje i adekvatno osposobljavanje nezaposlenih lica za potrebe različitih privrednih djelatnosti.

Kontinuirano vršiti istraživanja potreba i kretanja na tržištu rada uz korištenje dostupnih baza podataka relevantnih institucija, uz obavezu redefinisavanja koncepta evidencije podataka relevantnih institucija i načina na koji se prikupljaju i obrađuju podaci, te omogućiti da budu dostupni putem web platformi za poslodavce i građane.

Organizovati provođenje anketa radi dobivanja adekvatnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka sa tržišta rada o potrebama za radnom snagom, kao i drugim relevantnim podacima, uz obaveznu regionalnu podjelu istraživanja iz razloga različitih potreba na tržištu rada, zavisno od mjesta provođenja anketa.

Provoditi aktivnosti na unaprjeđenju i razvoju kapaciteta ljudskih potencijala kroz različite vrste stručnog usavršavanja, uz omogućavanje napredovanja u struci u slučaju kada se diploma stekne u toku radnog odnosa.

Pojačati saradnju sa međunarodnim i stranim institucijama i organizacijama čiji interesi i nadležnosti obuhvataju oblast rada i zapošljavanja.

Unaprijediti javnost rada nadležnih službi, stepen odgovornosti, poboljšati efikasnost rada u planiranju, donošenju i provođenju akata i programa, te unaprijediti primjenu etičkih standarda, uz obavezu transparentnijeg i praktičnijeg pristupa podacima od strane građana.

Sažetak aktivnosti

Redni broj	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Provođenje mjera socijane politike.	Mjerama socijalne politike se obezbjeđuje socijalna sigurnost građana kroz socijalno osiguranje, socijalno obezbjeđenje, socijalnu zaštitu lica i porodica, posebno u stanju socijalne potrebe, kada nisu u stanju, bez pomoći države, zadovoljiti svoje i potrebe svoje porodice u ekonomskom, obrazovnom, stambenom i drugim potrebama za normalno funkcionisanje. U cilju isporuka pomoći i naknada za lica i porodice koje su doista u stanju socijalne potrebe, a radi usmjerenja istih na prave adrese, neophodna je izrada jedinstvene socijalne karte građana, po istom obrascu i na kantonalnim nivoima, kako bi imali pravu sliku potreba građana, a eliminisali ona lica i porodice koja nisu u stanju socijalne potrebe.
2.	Mjere pronatalitetne politike.	Posebne su važne mjere stimulatívne pronatalitetne politike, koja ima za cilj pozitivan natalitet u odnosu na mortalitet. Naravno, to nadalje podrazumijeva adekvatne porodijske naknade za majke i zaposlene ali i nezaposlene, naknade za svako novorođeno dijete, podrška majkama dojiljama, opremu za novorođeno dijete, stimulatívni dječiji dodatak i posebno, što je važno, jedinstveno i u istom nivou za sve majke na području države, sa osiguranim sredstvima u budžetima različitih nivoa u prvoj fazi, a kao generalno rješenje uspostavom posebnog Fonda za zaštitu porodice.
3.	Pomoć pri obrazovanju djece, učenika i studenata.	Subvencije troškova u predškolskim ustanovama, prijevoza učenika cijeneći materijalno stanje lica i porodica, poboljšanje kvaliteta obrazovnog nivoa, mogućnosti stipendiranja učenika i studenata, poboljšanja nastavnih učila, opreme i ukupnih prostornih kapaciteta obrazovnih institucija.
4.	Pomoć osobama sa invaliditetom.	Omogućiti adekvatnu pomoć ovim osobama za normalan život i rad, omogućiti im besplatnu nabavku neophodnih pomagala, školovanje, nesmetano i olakšano kretanje, zapošljavanje i odlučnu i energičnu borbu protiv bilo kojeg oblika diskriminacije.
5.	Uspostava jedinstvene baze tržišta rada uz mogućnost pristupa putem web platforme.	Transparentniji proces istraživanja trenutnog tržišta rada u smjeru zaposlenja ili nuđenja zaposlenja.
6.	Formalno obrazovanje, usavršavanje i prekvalifikacije.	Omogućiti besplatno formalno/neformalno obrazovanje i usavršavanje za radnike, bilo u privatnim ili javnim centrima/školama obrazovanja, raditi na prekvalifikaciji radne snage u skladu sa zahtjevima tržišta.
7.	Institut povrede na radu redefinisati na način koji omogućava objektivniju analizu i uklanjanje nejasnoća / nedostataka, zaštite radnika.	Precizno definiranje poslova koji iziskuju poseban napor i pažnju zbog potencijalne opasnosti po život i zdravlje radnika, pravednije obeštećenje radnika, kontrolu uticaja na povredu, i odnos na relaciji radnik-poslodavac-osiguravajuća kuća.

5. Principi sigurnosne politike

Politička vizija implementacije sigurnosne politike generalno proizlazi iz šireg političkog programa ili ideologije i usmjerava se prema specifičnim izazovima i potrebama društva. Politika implementacije sigurnosne politike podrazumjeva transparentnost, demokratiju, u skladu s vladavinom prava, kako bi se osigurala legitimnost i podrška građana, te saradnju sa civilnim društvom i privatnim sektorom, koja je ključna za uspješno i učinkovito provedenje sigurnosne politike. Implementacija sigurnosne politike u kontekstu vizije političke stranke „Naprijed“ podrazumjeva niz strategija, mjera i postupaka prevashodno usmjerenih na zaštitu države, njenih građana i njihove imovine. Vizija političke stranke „Naprijed“ u implementaciji sigurnosne politike, uvažavajući konkretnu političku konstelaciju i odnose među relevantnim političkim akterima u Bosni i Hercegovini, uglavnom se odnosi i usmjerena je na trenutna prioritetna područja u kojima se nastoji dati konkretan i sistemski doprinos u daljem razvoju i napretku cjelokupnog društva, te poboljšanju i unaprijeđenju funkcionisanja državnih institucija u čijoj je zakonskoj nadležnosti sigurnosni sistem Bosne i Hercegovine. Pristup sigurnosnoj politici se ne može shvatati izolirano, već kao integralni dio šireg društvenog konteksta. Integracija različitih elemenata pomaže u stvaranju održive i prilagodljive sigurnosne strategije koja može adekvatno i u punom opsegu odgovoriti na savremene dinamične izazove, prijetnje i rizike. Implementacija sigurnosne politike kroz integraciju njenih determinisanih elemenata težišno odbrambene politike, unutrašnje i socijalne sigurnosti predstavljat će prioritetno područje budućeg političkog djelovanja stranke „Naprijed“. Stranka „Naprijed“ predana je očuvanju suverenita i teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine (BiH) i pored konstantnih pokušaja podrivanja ustavnog poretka od strane političkog vodstva Republike Srpske. Posvetit ćemo se očuvanju ekskluzivnog prava države da ima sigurnosne snage koje će omogućiti sigurno okruženja za sve građane BiH.

Neupitno implementacija sigurnosne politike zahtijeva pažljivo planiranje, koordinaciju, partnerstvo, transparentnost i zajednički napor, kao i dodatno usaglašavanje s potencijalnim koalicijskim partnerima i nadležnim državnim institucijama. Stranka „Naprijed“ političku viziju implementacije sigurnosne politike posmatra kroz njene sljedeće elemente:

- Odbrambena politika; Unutrašnja sigurnost; Socijalna sigurnost.

5.1 Odbrambena politika

Stranka „Naprijed“ će se zalagati za razvijanje odbrambene politike kao dijela sigurnosne politike BiH, čija će praktična implementacija biti usmjerena ka sljedećim ciljevima:

a) Funkcionalno i strukturno poboljšanje sistema odbrane BiH

- Zalagat ćemo se za ažuriranje i razvoj dugoročne strategije odbrane BiH, kojom će se identifikovati ključni sigurnosni izazovi, prioriteti i ciljevi. Strategija treba biti prilagodljiva kako bi se mogla nositi sa promjenama u sigurnosnom okruženju.
- Poboljšanje obuke i profesionalizacije vojnog osoblja, što podrazumjeva kvantitativno i kvalitativno usavršavanje i razvoj vojnog osoblja kako bi se poboljšala efikasnost i stručnost.
- Unaprijeđenje logističke infrastrukture i kapaciteta, radi osiguranja adekvatne opskrbe i podrške tokom vojnih operacija u zemlji i operacijama podrške miru.
- Poboljšanje koordinacije između civilnih i vojnih institucija, radi efikasnog upravljanja krizama i katastrofama.

- Povećanje saradnje sa NATO savezom i integracija BiH u NATO savez. Navedeno podrazumjeva jačanje interoperabilnosti sa snagama NATO-a i usklađivanje sa standardima Alijanse.
- Obezbeđivanje adekvatnijih finansijskih resursa za odbranu, kako bi se omogućilo adekvatno opremanje, održavanje i unaprijeđenje (modernizacija) vojnih kapaciteta, kao i podizanje standarda pripadnika Oružanih snaga BiH.
- Podsticanje razvoja domaće namjenske industrije, kako bi se smanjila zavisnost od uvoza i stimulisao ekonomski razvoj države.

b) Unaprijeđenje funkcionalnosti sistema upravljanja odbrambenim resursima (personalni, materijalni, finasijski)

- Unaprijeđenje efikasnosti i transparentnosti sistema upravljanja odbrambenim resursima kroz implementaciju modernih informacionih sistema, automatizaciju procesa i redovno izvještavanje.
- Povećanje obuke i razvoja kadrova u oblasti upravljanja odbrambenim resursima, kako bi se osigurala visoka stručnost i efikasnost u administraciji i upravljanju resursima.
- Optimizacija upotrebe personalnih resursa kroz analizu kadrova, planiranje raspodjele (popune) i postizanje optimalnog balansa između civilnog i vojnog personala.
- Razvoj strategija održavanja i modernizacije materijalnih resursa, uključujući vojnu opremu, infrastrukturu i druga sredstva, kako bi se produžio njihov radni vijek i održala visoka operativna sposobnost.
- Unaprijeđenje sigurnosti informacija u sistemu upravljanja odbrambenim resursima, radi zaštite osjetljivih podataka.
- Povećanje međunarodne saradnje u upravljanju odbrambenim resursima kroz učešće u međunarodnim programima, razmjeni informacija i zajedničkim vježbama.

c) Jačanje konceptualne i normativne osnove u sistemu odbrane BiH

- Sprovođenje sveobuhvatne analize sigurnosnih prijetnji i izazova s kojima se država suočava što, između ostalog, uključuje procjenu potreba u oblasti odbrane, identifikaciju mogućih prijetnji i formulisanje jasnih ciljeva koje treba postići u odbrambenom sektoru.
- Revizija i poboljšanje pravnog okvira koji reguliše sektor odbrane, što podrazumjeva jasno definisanje uloge i odgovornosti relevantnih institucija, postavljanje pravnog okvira za angažovanje oružanih snaga, regulisanje oblasti ljudskih prava i etike u sektoru odbrane, te osiguranje referentnog pravnog okvira za sprovođenje odbrambenih aktivnosti.
- Stvoriti zakonske i pravne pretpostavke na nivou BiH za uvođenje obaveznog služenja vojnog roka u trajanju najmanje od mjesec dana koji bi se služio nakon završetka srednje škole, prije upisa kandidata na fakultet. Ovakva praksa obaveznog služenja vojnog roka se već uvodi u državama okruženja (Srbija i Hrvatska). Na ovaj način bi osposobili i obučili našu omladinu osnovnim vojnim znanjima i vještinama, što bi povećalo odbrambene sposobnosti BiH.
- Razvijanje programa obuke i obrazovanja za pripadnike vojnih i civilnih institucija, što uključuje obuku u vezi s novim tehnologijama, vojnim taktikama, ljudskim pravima i etičkim standardima.
- Uvođenje politika koje promovišu ljudska prava i rodnu ravnopravnost unutar odbrambenog sektora, kao i osiguravanje integriteta ljudi u odbrambenom sistemu.

d) Održavanje i unaprijeđenje operativnih sposobnosti Oružanih snaga BiH kroz stvaranje kadrovske i materijalne osnove i uz očuvanje njihove veličine i multietničke strukture

- Prilagođavanje strukture Oružanih snaga u skladu s operativnim potrebama i prioritetima.
- Razvoj efikasnih regrutacionih programa kako bi se privukli najbolji kandidati, uz naglasak na očuvanju multietničke strukture.
- Planiranje budžeta za održavanje i nabavku opreme na dugoročnom nivou.
- Nabavka i održavanje savremene opreme koja odgovara specifičnim potrebama oružanih snaga.
- Tražit ćemo i predložiti uvođenje predmeta „Zaštita i spašavanje“ u osnovnim i srednjim školama u BiH, čime bi se mladi ljudi osposobili za zaštitu i spašavanje od prirodnih i elementarnih nepogoda (zemljotresi, poplave, požari i sl.) kao i od drugih oblika ugrožavanja zdravlja i života ljudi.
- Jačanje saradnje s međunarodnim partnerima, kako bi se iskoristila podrška u oblasti obuke, obnove i razvoja operativnih kapaciteta.

e) Izgradnja i unaprijeđenje svih neophodnih operativnih sposobnosti i kapaciteta potrebnih za punopravno članstvo u NATO-u

- Strateško opredjeljenje BiH je članstvo u NATO savez i povećanje saradnje s NATO savezom. Navedeno podrazumjeva jačanje interoperabilnosti sa snagama NATO-a i usklađivanje sa standardima Alijanse. Pristupanje BiH NATO-u je od izuzetne važnosti, ne samo sa sigurnosnog aspekta, već i s ekonomskog, zbog privlačenja stranih investicija.
- Razvoj jasnog strateškog plana koji identifikuje ključne oblasti za unaprijeđenje, kako bi se zadovoljile norme i zahtjevi NATO saveza.
- Proučavanje i modernizacija vojne opreme i tehnologije radi usklađivanja s NATO standardima.
- Sprovođenje obimnih programa obuke za osoblje, uključujući vojno osoblje, rukovodstvo i razne stručnjake za kojima postoji potreba vojne organizacije.
- Unaprijeđenje infrastrukture, uključujući vojne kasarne, skladišta i komunikacione mreže.
- Razvoj uskih partnerskih odnosa s postojećim članicama NATO-a, radi razmjene iskustava i najboljih praksi.
- Učestvovanje u zajedničkim vojnim vježbama i operacijama s NATO saveznicima.
- Unaprijeđenje saradnje i partnerstava sa članicama NATO-a, posebno onima koje su već uključene u međunarodne operacije.
- Aktivno učestvovanje u diplomatskim inicijativama koje podržavaju učešće Oružanih snaga BiH u međunarodnim operacijama.

f) Razvoj namjenske industrije

- Stranka „Naprijed“ će posvetiti posebnu pažnju sektoru namjenske industrije, jer u ovoj oblasti vidimo veliku šansu i mogućnost za povećanje izvoza i smanjenje uvoza vojne i druge opreme za potrebe odbrane i zavisnosti od volje drugih zemalja. Zalagat ćemo se

za proširenje kapaciteta i asortimana proizvoda namjenske industrije kao i obezbjeđenje dovoljnih količina zaliha gotovih proizvoda i repromaterijala za nesmetan rad u slučaju poremećaja u snabdjevanju na svjetskom tržištu. Također ćemo insistirati na boljoj koordinaciji i uvezivanju proizvodnih kapaciteta namjenske industrije, s ciljem zaokruživanja proizvodnih procesa i izrade gotovih proizvoda bez oslanjanja na vanjske proizvođače.

- Osnažiti i intezivirati saradnju između namjenske industrije, akademske zajednice i istraživačkih institucija, kako bi se djelovalo sinergijski.
- Raditi na povećanju investicija u istraživanje i razvoj namjenskih tehnologija i proizvoda.
- Stvarati stimulatívno okruženje za osnivanje novih i malih i srednjih preduzeća specijalizovanih za namjensku industriju. Pružati finansijsku podršku, mentorske programe i poreske olakšice, kako bi se podstakao rast inovativnih preduzeća.
- Razvijati posebne programe obuke i edukacije za kadrove u namjenskoj industriji i usklađivati obrazovne programe sa specifičnim potrebama industrije, kako bi se obezbjedila relevantna stručnost.
- Razvijati jasan i podržavajući regulatorni okvir koji podstiče istraživanje, inovacije i razvoj u namjenskoj industriji.
- Podržavati državne projekte i inicijative, koji mogu doprinijeti razvoju namjenske industrije.
- Razvijati međunarodna partnerstva i saradnju sa sličnim industrijama iz drugih zemalja.

g) Jačanje obavještajne i sigurnosne zajednice uz onemogućavanje militarizacije policijskih snaga

- Unaprijeđenje mehanizama koordinacije između obavještajnih i sigurnosnih agencija na svim nivoima vlasti i stvaranje efikasnih sistema razmjene informacija, kako bi se brže reagovalo na sigurnosne prijetnje.
- Jačanje civilnog nadzora nad obavještajnim i sigurnosnim agencijama, kako bi se osigurala odgovornost i transparentnost.
- Fokus usmjeriti na profesionalni razvoj, kako bi se osiguralo da osoblje u sigurnosno obavještajnim službama posjeduje neophodne vještine za efikasno obavljanje svojih dužnosti. Da bi se ovaj cilj postigao, neophodno je unaprijeđenje obuke za pripadnike obavještajnih i sigurnosnih službi u skladu s najboljim pozitivnim praksama.
- Jasno definisanje i sprovođenje zakonskih okvira koji ograničavaju upotrebu vojne opreme i taktika u policijskim operacijama.
- Razvijanje i primjena politika koje promovišu civilni karakter policijskih snaga i aktivno uključivanje civilnog društva u procese donošenja odluka o sigurnosti.
- Razvoj strategija koje se bave korijenima radikalizacije kako bi se sprječila militarizacija i ekstremizam.
- Javno objavljivanje informacija o budžetima i troškovima kako bi se smanjila mogućnost zloupotreba sredstava.
- Uspostavljanje i unaprijeđenje saradnje sa međunarodnim partnerima, uključujući razmjenu informacija i zajedničke obuke.

h) Zabrana fašističkih organizacija

- Insistirat ćemo na usvajanju zakonodavnog okvira na državnom nivou koji reguliše oblast zabrane fašističkih organizacija.
- Jasno i precizno ćemo definisati fašističke organizacije, kako bi se izbjegle nejasnoće i zloupotrebe zakona.
- Zabranit ćemo osnivanje, djelovanje i propagiranje fašističkih organizacija i identifikacija karakterističnih obilježja koja određuju organizaciju kao fašističku.
- Propisat ćemo adekvatne kazne i sankcije za članove i liderstvo takvih organizacija i uspostaviti mehanizme praćenja i identifikacije fašističkih organizacija.
- Uspostavit ćemo saradnju sa obavještajnim i sigurnosnim agencijama, kako bi se efikasno pratio rad i aktivnosti fašističkih organizacija.
- Uspostavit ćemo međunarodnu saradnju u cilju razmjene informacija i iskustava u borbi protiv fašističkih organizacija.

i) Zaštita kritične infrastrukture BiH

Kritična infrastruktura države BiH je veoma bitna i može biti osjetljiva i ranljiva s aspekta sigurnosti, zbog čega ćemo raditi na njenoj zaštiti kroz sljedeće aktivnosti:

- Usvajanje zakonodavnog okvira koji reguliše oblast zaštite kritične infrastrukture i propisivanje kazni za nepoštovanje propisa i nepridržavanje sigurnosnih standarda.
- Izrada detaljnog registra kritične infrastrukture, uključujući energetske sektor, telekomunikacije, transport, zdravstvo, vodosnabdijevanje i druge ključne sektore.
- Procjena ranjivosti i potencijalnih prijetnji za svaku identifikovanu kritičnu infrastrukturu.
- Definisane odgovornosti i nadležnosti relevantnih agencija i institucija i razvoj mehanizama za upravljanje rizicima u hitnim situacijama, u cilju brze i efikasne reakcije na prijetnje.
- Investiranje u tehničke mjere zaštite kako bi se osigurala otpornost kritične infrastrukture na različite prijetnje, uključujući cyber napade. Uvođenje sistema zaštite od prirodnih katastrofa i tehničkih kvarova.
- Obuka zaposlenih u sektorima kritične infrastrukture o pravilnom načinu postupanja u slučaju prijetnje i vanrednih okolnosti.
- Saradnja s međunarodnim partnerima, uključujući EU i druge države, radi razmjene iskustava i najboljih praksi.

5.2. Unutrašnja sigurnost

a) Antiterorizam: Kontinuirano potvrđivanje i sudjelovanje BiH u koalicijama za borbu protiv terorizma, radikalizma i političkog ekstremizma.

Stranka „Naprijed“ je čvrsto opredjeljena za borbu protiv svih oblika terorizma, radikalizma i političkog ekstremizma i zbog toga ćemo se zalagati za:

- Ažuriranje i jačanje zakonodavnog okvira koji podržava borbu protiv terorizma, uključujući međunarodne obaveze i propisivanje efikasnih kazni za terorističke aktivnosti i povezane prijestupe.
- Potvrda i održavanje članstva u relevantnim međunarodnim antiterorističkim koalicijama i savezima i redovno učestvovanje u koordinaciji s partnerima, radi dijeljenja informacija i koordinacije aktivnosti.

- Unaprijeđenje mehanizama razmjene informacija i obavještajnih podataka s međunarodnim partnerima i snažna saradnja s obavještajnim agencijama i sigurnosnim službama drugih država.
- Intenziviranje saradnje s Interpolom i Europolom, kako bi se pratio i suzbijao međunarodni terorizam.
- Jačanje domaćih antiterorističkih kapaciteta kroz obuku, opremanje i modernizaciju relevantnih agencija.
- Razvijanje i implementacija programa prevencije radikalizacije koji se fokusiraju na obrazovanje, socijalnu inkluziju i smanjenje ekonomske marginalizacije.
- Uključivanje lokalnih zajednica u procese borbe protiv terorizma i promocija povjerenja između građana i sigurnosnih institucija.
- Aktivno učestvovanje u regionalnim inicijativama za borbu protiv terorizma.

b) Reforma policije

Insistirat ćemo na daljnjoj reformi policije i biti istrajani u primjeni tri principa Evropske komisije koja afirmiraju uspostavu jedinstvene policijske strukture formirane na funkcionalnim i tehničkim kriterijima. Jedinstvena policija može biti garancija povjerenja i sigurnosti svih građana na cijeloj teritoriji BiH. Za realizaciju navedenog potrebno je:

- Stvoriti zakonske pretpostavke za ustroj jedinstvene policijske strukture.
- Izraditi temeljne analize trenutnog stanja policijskih snaga na svim nivoima i identifikacija ključnih izazova i problema u postojećoj strukturi.
- Razviti precizne i mjerljive kriterijume za formiranje jedinstvene policijske strukture, kao i izradu plana za sprovođenje strukturalnih promjena u skladu s identifikovanim kriterijumima.
- Postupno implementirati potrebne promjene uz odgovarajuće resurse i podršku, kao i uspostaviti funkcionalne i tehničke standarde kojima treba da odgovara policija.
- Osigurati obuku i razvoj kadrova kako bi se prilagodili novim zahtjevima i standardima, te uvesti program za razvoj liderstva u policijskim redovima.
- Formirati rezervni sastav policije i kontinuirano je osposobljavati i obučavati za izvršavanje policijskih zadataka i aktivnosti.
- Smanjiti politički uticaj na rad policije i osigurati nezavisnost. Unaprijediti transparentnost u postupcima izbora i promocije u policiji.
- Postavljati jasne mehanizme odgovornosti za nepravilnosti i zloupotrebe.
- Aktivno uključivati građansko društvo u procese reforme policije i organizovati javne konsultacije i redovne sastanke s organizacijama civilnog društva.
- Uspostavljati saradnju s međunarodnim organizacijama i partnerima, kako bi se pristupilo najboljim praksama i učestvovati u međunarodnim programima i obukama za jačanje kapaciteta policije.
- Uvoditi moderne tehnologije u rad policije, radi poboljšanja efikasnosti i razvoja kapaciteta za korištenje informacionih sistema i analitičkih alata.

c) Izgradnja regionalnih kapaciteta u borbi protiv organiziranog kriminala

- Uspostava mehanizama za redovnu i pravovremenu razmjenu podataka i informacija između policijskih snaga, obavještajnih agencija i pravosudnih tijela različitih zemalja. Navedeno može uključivati stvaranje zajedničkih baza podataka i sistema komunikacije.

- Postizanje visokih standarda transparentnosti i odgovornosti u radu državnih agencija usmjerenih na smanjenje korupcije i poboljšanje povjerenja građana u pravosudni sistem.
- Organizacija zajedničkih operacija između različitih zemalja, kako bi se suzbijali specifični oblici organiziranog kriminala. Navedene operacije mogu obuhvaćati suzbijanje krijumčarenja droga, trgovine ljudima ili oružjem, finansijskih prevara i slično.
- Razvoj programa obuke za policijske snage, tužitelje, sudce i druge relevantne stručnjake, kako bi stekli potrebne vještine za suočavanje i borbu protiv organiziranog kriminala.
- Korištenje savremenih tehnologija za praćenje i analizu podataka, praćenje finansijskih transakcija, nadzor komunikacija, te razvoj posebnih softverskih alata koji podržavaju borbu protiv organiziranog kriminala.
- Poboljšanje sigurnosti na granicama, kako bi se smanjila nelegalna trgovina, krijumčarenje i prijenos oružja, droga i ljudi.
- Održavanje veza i saradnja s međunarodnim organizacijama poput INTERPOL-a, Europol-a, UN-a i drugih relevantnih tijela koja pružaju podršku u globalnoj borbi protiv organiziranog kriminala.

5.3 Socijalna sigurnost

a) **Efkan sistem zdravstvene zaštite koji će biti dostupan i efkan servis svih građana** (Detaljan opis sistema zdravstvene zaštite je obrađen u poglavlju 8. Programa rada)

- „Naprijed“ će se snažno zalagati za reformu i uspostavu zdravstvenog sistema koji osigurava svim građanima pristup osnovnim zdravstvenim uslugama, uključujući novu generaciju lijekova za najteže bolesti, a time i prava na život, bez obzira na socioekonomske uslove, kao i za razvoj snažne mreže primarne zdravstvene zaštite s fokusom na prevenciju, rano otkrivanje bolesti i upravljanje hroničnim stanjima. Takođe ćemo se zalagati za borbu protiv korupcije i nepotizma u zdravstvu.

b) **Sigurnost hrane i vode u skladu s evropskim standardima**

BiH je poznata po tome da je bogata sa izvorima pitke vode, bistrim i čistim rijekama i proizvodnji prirodne i zdrave hrane. U cilju očuvanja ovog prirodnog bogatstva zalagat ćemo se za:

- Uspostavu sistema za praćenje kvalitete hrane i vode, od proizvodnje do potrošnje i redovno testiranje uzoraka hrane i vode kako bi se osigurala usklađenost s evropskim standardima.
- Razvoj i implementaciju strogog zakonodavnog okvira, koji regulira sigurnost hrane i vode, kao i uspostavu kompetentnih inspeksijskih tijela koja provjeravaju usklađenost s propisima.
- Usklađivanje proizvodnih procesa s evropskim standardima za sigurnost hrane i vode i primjena standarda kvalitete u poljoprivredi, proizvodnji hrane, te distribuciji i dostavi vode.
- Edukaciju proizvođača hrane i distributera vode o evropskim standardima i najboljim praksama, kao i obuku radnika u prehrambenoj industriji o higijenskim standardima i pravilnom rukovanju hranom.
- Razvoj adekvatnog sistema za praćenje kontaminacija u hrani i vodi.

- Poticanje poljoprivrednika na primjenu održivih praksi koje poboljšavaju kvalitetu hrane i pružanje podrške poljoprivrednicima za implementaciju evropskih standarda.
- Podsticanje proizvođača za veću proizvodnju zdrave hrane i vode kroz razne stimulacije i pomoć u slučaju elementarnih nepogoda (suše, grad, poplave i sl.).
- Saradnju s relevantnim međunarodnim organizacijama i susjednim zemljama, radi razmjene informacija i usklađivanja standarda.
- Unaprjeđenje zaštite brendiranih proizvoda Bosne i Hercegovine, uz označavanje zemljopisnog porijekla, izvornosti i tradicije.

c) **Kvalitetan zakonski okvir i efikasna kontrola trgovine lijekovima**

- Usvajanje zakonodavnog okvira na državnom nivou koji reguliše oblast trgovine lijekovima.
- Propisivanje strogih kazni za prekršioce propisa o lijekovima s fokusom na odvratanje od nezakonitih aktivnosti i podršci održavanju integriteta tržišta. Poseban izazov u prilagođavanju postojećih zakona i propisa predstavljaju online platforme za trgovinu lijekovima.
- Osigurati da su proizvođači, distributeri i prodavači lijekova registrovani i da posjeduju odgovarajuće dozvole. Navedeni proces omogućava praćenje svih aktera u lancu opskrbe i osigurava da samo ovlašteni subjekti učestvuju u trgovini lijekovima.
- Vršenje redovnih inspekcija i kontrola subjekata koji proizvode, distribuiraju ili prodaju lijekove. Navedene inspekcije i kontrole trebale bi obavljati odgovarajuće zdravstvene agencije kako bi se učinkovito i efikasno identifikovale i sankcionisale nepravilnosti.
- Saradnja i razmjena informacija između zemalja radi poboljšanja globalne kontrole nad trgovinom lijekovima i suzbijanja prekograničnih nezakonitih aktivnosti.

d) **Razvijanje strategije za borbu protiv zaraznih bolesti i pandemija**

- Osnivanje multidisciplinarnih radnih grupa koja uključuje stručnjake iz oblasti medicine, javnog zdravlja, epidemiologije, logistike, komunikacija i drugih relevantnih disciplina. Definisane jasne procedure za upravljanje resursima, komunikaciju i logistiku tokom vanrednih situacija.
- Identifikacija mogućih izvora zaraznih bolesti i procjena rizika i ocjena potencijalnog uticaja na zdravstveni sistem i društvo.
- Procjena postojećih kapaciteta zdravstvenog sistema, laboratorija, resursa i osoblja i identifikacija eventualnih slabosti koje bi mogle otežati odgovor na zarazne bolesti ili pandemiju.
- Razvijanje detaljnih planova za hitne situacije koji obuhvataju identifikaciju, izolaciju i liječenje oboljelih, kao i mjera prevencije širenja bolesti.
- Razvijanje edukativnih programa za javnost o mjerama prevencije, prepoznavanju simptoma i pravilnom postupanju tokom epidemija.
- Ojačavanje kapaciteta lokalnih zajednica za odgovor na vanredne situacije.

e) **Osiguranje neophodnih resursa za uspostavljanje efikasnog sistema socijalne zaštite**

Pitanje socijalne zaštite je veoma bitno i osjetljivo pitanje kojim će se stranka „Naprijed“ predano i kontinuirano baviti, jer se radi o populaciji koja zaluzuje da se država aktivno uključi u rješavanje njihovih problema i statusa. Detaljna analiza, ciljevi i prijedlozi socijalne politike

ove stranke su obrađeni u poglavlju 4. ovog materijala, a ovdje ćemo spomenuti samo neke koji su bitni s aspekta sigurnosti.

- Dobro i kvalitetno rješeno pitanje socijalne zaštite stvara veće zadovoljstvo i odanost državi populacije na koju se to odnosi, što je direktno povezano sa čuvanjem sigurnosti i odbranom države BiH.
- Razvijanje jasne politike i zakonodavnog okvira za socijalnu zaštitu uključujući zakone koji definišu prava i odgovornosti građana.
- U budžetima planirati i obezbijediti adekvatna finansijska sredstva za izmirenje obaveza vezanih za socijalnu zaštitu.
- Razvijanje planova za pravovremeno reagovanje na krizne situacije koje mogu imati uticaja na socijalnu zaštitu.
- Obezbjeđenje rezervnih fondova kako bi se odgovorilo na izazove poput ekonomske recesije ili vanrednih događaja poput pandemija.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Osigurati kompatibilnost svih odbrambenih kapaciteta u cilju povećanja odbrambene sposobnosti BiH.	Uključenost svih subjekata društva u odbranu države i povećanje sigurnosti BiH.
2.	Razvoj i jačanje materijalnih i ljudskih potencijala Oružanih snaga BiH. Bolja obučenost i opremljenost OS.	Odvraćanje potencijalnih agresora od agresije na BiH i povećana sigurnost države.
3.	Stvoriti zakonske i pravne pretpostavke za uvođenje obaveznog služenja vojnog roka u trajanju najmanje od mjesec dana.	Osposobljavanje stanovništva za odbranu čime se jača odbrambena sposobnost za odbranu BiH.
4.	Povećanje saradnje s NATO savezom i integracija BiH u NATO savez.	Povećava sigurnost, odvraća agresiju na BiH i privlači veće investicije u državu.
5.	Uspostava jedinstvene policijske strukture formirane na funkcionalnim i tehničkim kriterijima. Uspostava rezervnog sastava policije, bolja obučenost i opremljenost.	Veća sigurnost građana i države, jačanje povjerenja građana u policijske strukture na cijeloj teritoriji BiH te efikasnija borba protiv kriminala, korupcije i terorizma.
6.	Razvoj namjenske industrije kroz proširenje kapaciteta i asortimana proizvoda namjenske industrije, kao i obezbjeđenje dovoljnih količina zaliha gotovih proizvoda i repromaterijala za nesmetan rad u slučaju poremećaja u snabdjevanju na svjetskom tržištu. Rad na boljoj koordinaciji i uvezivanju proizvodnih kapaciteta namjenske industrije s ciljem zaokruživanja proizvodnih procesa i izrade gotovih proizvoda bez oslanjanja na vanjske proizvođače.	Pozitivni efekti na ekonomski razvoj BiH, manja zavisnost od stranih dobavljača, povećanje odbrambene sposobnosti i veća zaposlenost u BiH.
7.	Primjena nauke i naprednih tehnologija u sistemu odbrane i sigurnost BiH.	Posjedovanje savremenih sistema opreme i naoružanja usklađenih sa standardima EU i NATO čime se povećava operativnost i efikasnost sistema odbrane i sigurnosti BiH.
8.	Unaprjeđenje obrazovnog sistema.	Veći nivo i stepen obrazovanosti stanovništva, povećanje svijesti i saznanja o opasnostima za sigurnost države, lakše i brže osposobljavanje ljudi za suprostavljanje tim opasnostima.
9.	Razvoj i unaprjeđenje sistema civilne zaštite.	Bolja i efikasnija zaštita ljudi i materijalnih dobara od raznih vidova i oblika elementarnih nepogoda i eventualnih ratnih razaranja. Pomoć pri zaštiti okoliša i životne sredine.
10.	Razvoj i uključenost civilnih struktura u sistem sigurnosti BiH.	Veća obučenost i posvećenost stanovništva sistemu sigurnosti, davanje značaja civilnom sektoru, firmama i raznim organizacijama i udrženjima u sistemu sigurnosti i odbrane BiH.
11.	Uvođenje obaveznog predmeta „Zaštita i spašavanje“ u osnovnim i srednjim školama u BiH.	Mladi ljudi bi se osposobili za zaštitu i spašavanje od prirodnih i elementarnih nepogoda (poplave, zemljotresi, požari i sl.), kao i od drugih oblika ugrožavanja života i zdravlja ljudi.

6. Vizija ekonomske politike i mjera

6.1 Reforma javnog sektora

Reforma javnog sektora u Bosni i Hercegovini (BiH) je složen proces koji se sprovodi s ciljem poboljšanja efikasnosti, transparentnosti i odgovornosti u javnom sektoru. BiH se suočava s brojnim izazovima u vezi s javnom upravom, kao što su politička fragmentacija, korupcija, nepotizam, sporost u donošenju odluka i nedostatak adekvatne infrastrukture.

Međunarodne organizacije poput Evropske unije (EU) i Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), zajedno s domaćim vlastima, aktivno rade na implementaciji reformi koje bi trebale unaprijediti javni sektor.

Ove reforme obuhvataju nekoliko ključnih oblasti:

Administrativna reforma: pojednostavljenje administrativnih procedura, smanjenje birokratije i pojednostavljenje procesa za građane i privredu kako bi pristup javnim uslugama bio brži i efikasniji.

Modernizacija javne uprave: uvođenje informacionih tehnologija i digitalizacija procesa radi unaprjeđenja efikasnosti i transparentnosti.

Profesionalizacija javnih službenika: razvoj sistema obuke i napredovanja kako bi javni službenici bili bolje obučeni i motivisani za obavljanje svojih dužnosti.

Fiskalna reforma: poboljšanje poreske politike, analiza i revidiranje poreske politike kako bi se osigurala pravičnost i efikasnost sistema oporezivanja.

Jačanje poreske administracije: unaprjeđenje kapaciteta poreskih organa za bolju naplatu poreza i suzbijanje sive ekonomije.

Efikasno upravljanje javnim finansijama: praćenje i kontrola trošenja javnih sredstava, kako bi se osiguralo njihovo racionalno korištenje.

Reforma javne uprave: promjene u organizaciji i upravljanju, revizija strukture i funkcija javnih institucija, radi efikasnijeg upravljanja.

Unaprjeđenje sistema zapošljavanja: uvođenje transparentnog sistema zapošljavanja i napredovanja, kako bi se spriječila politička zapošljavanja i osigurala konkurentnost.

Jačanje kapaciteta institucija: investiranje u obuku i razvoj zaposlenih kako bi se povećala njihova stručnost i efikasnost.

Borba protiv korupcije-jačanje zakonodavstva: usvajanje i primjena strožih zakona koji sankcionišu koruptivne radnje.

Unaprjeđenje institucija za borbu protiv korupcije: jačanje nezavisnih institucija, kao što su Agencija za borbu protiv korupcije i Organizacija za spriječavanje korupcije, radi efikasnog suzbijanja korupcije.

Promocija transparentnosti: objavljivanje javnih podataka i izvještaja radi povećanja transparentnosti u radu javnih institucija i smanjenja mogućnosti za korupciju.

Regionalna decentralizacija: jačanje lokalne samouprave, delegiranje većih ovlaštenja i resursa na lokalne vlasti, radi efikasnijeg upravljanja lokalnim problemima i potrebama.

Poboljšanje regionalne saradnje: promocija saradnje između različitih nivoa vlasti, radi efikasnijeg rješavanja regionalnih problema i unapređenja regionalnog razvoja.

Ovi elementi čine temeljnu strukturu reforme javnog sektora u BiH. Njihova uspješna implementacija zahtijeva angažovanje svih relevantnih aktera, uključujući državne institucije, lokalne vlasti, civilno društvo i međunarodne partnere, kao i kontinuiranu podršku i nadzor kako bi se osiguralo ostvarenje postavljenih ciljeva.

Javni sektor igra ključnu ulogu u društvu kao cjelini na mnogo načina, pružajući različite usluge i obavljajući različite funkcije koje su od vitalnog značaja za dobrobit građana i stabilnost društva.

Navodimo nekoliko načina na koje javni sektor doprinosi društvu:

Pružanje osnovnih usluga: javni sektor pruža osnovne usluge kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna zaštita, infrastruktura, javni prijevoz i sigurnost. Ove usluge su ključne za zadovoljenje osnovnih potreba građana i osiguravanje njihove dobrobiti.

Zaštita prava i interesa građana: javni sektor osigurava primjenu zakona i pravila radi zaštite prava građana i interesa javnosti. To uključuje pružanje pravne zaštite, osiguranje sigurnosti i reda, zaštitu potrošača i zaštitu okoliša.

Ekonomski razvoj: javni sektor može poticati ekonomski razvoj kroz različite politike i programe, poput investicija u infrastrukturu, podrške malim i srednjim poduzećima, obrazovanja i obuke radne snage, te promicanja istraživanja i razvoja.

Socijalna kohezija: javni sektor igra važnu ulogu u promicanju socijalne kohezije i smanjenju nejednakosti kroz pravednu distribuciju resursa, pružanje socijalnih usluga i podršku marginaliziranim grupama u društvu.

Zaštita javnog interesa: javni sektor štiti javni interes tako što regulira privatni sektor, nadzire tržište radi sprječavanja monopola i zloupotreba, te provodi politike i mjere koje promiču opće dobro.

Obrazovanje i informiranje: javni sektor pruža obrazovne i informativne usluge građanima, omogućujući im pristup znanju, informacijama i obrazovanju koji su ključni za razvoj društva i pojedinaca.

Kulturna zaštita i promicanje: javni sektor podržava kulturne institucije, umjetničke programe i aktivnosti koje čuvaju kulturno naslijeđe i promiču umjetnost i kulturu, kao važne aspekte društva.

Ovi su elementi samo neki od načina na koje javni sektor doprinosi društvu kao cjelini, naglašavajući važnost njegove uloge u održavanju društvenog reda, prosperiteta i blagostanja građana.

Reforma javne uprave u Bosni i Hercegovini traje već petnaest godina, s obzirom da je, odlukom Vijeća ministara, u oktobru 2004. godine osnovan Ured koordinatora za reformu javne uprave. Rezultati koji su postignuti su u najmanju ruku upitni, a Bosni i Hercegovini je potreban drastičan skok u provođenju ovih reformi. Bosna i Hercegovina još uvijek nije smanjila ogroman birokratski aparat, niti je promijenila komplikovane administrativne procedure, koje bi trebalo da olakšaju, a ne otežavaju svakodnevnicu građana u BiH.

Reforma javne uprave jedan je od preduslova za inkluzivne institucije Bosne i Hercegovine. Javna uprava ima ključnu ulogu u razvijanju konkurentnosti zemlje, jer omogućava provedbu neophodnih reformi za stvaranje inkluzivnih institucija, koje su preduslov ekonomskog razvoja i

prosperiteta. Sposobnost upravnih kapaciteta za usvajanje i provedbu bolje regulative je pretpostavka za odgovornu i efikasnu državnu službu.

Nažalost, reforma javne uprave u Bosni i Hercegovini je još uvijek na čekanju. Država nije smanjila ogroman birokratski aparat, niti je promijenila komplikovane administrativne procedure, koje bi trebalo da olakšaju, a ne otežavaju svakodnevnicu građana u BiH.

Efikasnija, djelotvornija, odgovornija i transparentnija javna uprava, koja će biti orijentirana ka građanima i spremna da odgovori svim evropskim zahtjevima, vizija je reforme javne uprave koju stranka „Naprijed“ planira realizovati.

Različita regulatorna i administrativna opterećenja, ograničenja, neproporcionalne pravne obaveze, zahtjevi i uslovi za dobivanje odobrenja i čekanje istih, birokratska korupcija, obaveze za postavljanje podataka i informacija i partikularni pravni propisi predstavljaju put ka stvaranju loših ekstraktivnih institucija. „Naprijed“ će se aktivno boriti protiv ovoga s ciljem stvaranja efikasnije, djelotvornije, odgovornije i transparentnije javne uprave, koja će biti orijentirana ka građanima i spremna da odgovori svim evropskim zahtjevima. Ovo je vizija reforme javne uprave koju stranka „Naprijed“ planira realizovati.

„Naprijed“ će se zalagati za dugoročni razvoj procjene uticaja propisa (PUP) i redukcije administrativnih prepreka (RAP) u zakonodavnom postupku s ciljem donošenja boljih, kvalitetnijih i svrsishodnijih zakona (propisa) za društvo i građane i razvoj poslovanja uz punu garanciju pravne sigurnosti i vladavine prava, koja bi trebala imati direktne pozitivne efekte na konkurentnost Bosne i Hercegovine, a naročito na identifikovani faktor koji najviše ometa poslovanje u BiH „Neefikasnost državne administracije“. Evidentna je potreba za strateškim usmjerenjem prema povećanju kvalitete institucija, kao i samog zakonodavstva.

„Naprijed“ će se zalagati da se administrativno rastereti privreda za cca 30% i uklone sve administrativne prepreke poslovanju. Prema okvirnim izračunima poslodavaca u oba entiteta, blizu 1.000.000.000 (milijaru) KM parafiskalni nameti uzmu od privrede BiH. Prema nekim dosadašnjim istraživanjima, ukupno u BiH ima preko 200 različitih parafiskalnih nameta. Sasvim je jasno da deregulacija i oslobađanje tržišta mogu doprinijeti rastu, jer manji troškovi prema državi znače i da više novca ostaje vlasnicima privatnog kapitala za investiranje (Centar unutarnjeg tržišta EU - manji teret regulacije za gospodarstvo).

Predhodne reforme su imale za cilj razviti opće upravne kapacitete u svim granama uprave. Ovaj opći kapacitet je bitan, ali sam nije dovoljan da stvori pozitivne efekte, niti sam po sebi kreira inkluzivne institucije ali je svakako temelj na osnovu kojeg se to može postići. Potrebno je dalje nastaviti s reformom javne uprave u segmentu sektorskih reformi, kako bi se stvorila institucionalna baza, ne samo za usvajanje Acquis Communautaire, već i za stvaranje inkluzivnih institucija.

Sažetak aktivnosti

Red. Br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Ukidanje, spajanje i pripajanje agencija i racionalizacija broja uposlenih u drugim organima na nivou države i entitetskim nivoima.	Smanjenje troškova javne uprave na svim nivoima. Postizanje političkog konsenzusa oko zajedničkih vrijednosti.
2.	Obavezna primjena procjene uticaja propisa (PUP) i redukcije administrativnih prepreka (RAP) u zakonodavnom postupku.	Ova mjera ima cilj donošenja boljih, kvalitetnijih i svrsishodnijih zakona (propisa) za društvo i građane i razvoj poslovanja uz punu garanciju pravne sigurnosti i vladavine prava, koja bi trebala imati direktne pozitivne efekte na konkurentnost Bosne i Hercegovine, a naročito na identifikovani faktor koji najviše ometa poslovanje u BiH „Neefikasnost državne administracije“. Evidentna je potreba za strateškim usmjerenjem prema povećanju kvalitete institucija kao i samog zakonodavstva.
3.	Administrativno rasteretiti privredu za cca 30% i ukloniti sve administrativne prepreke poslovanju.	Prema okvirnim izračunima poslodavaca u oba entiteta, blizu .000.000.000 (milijardu) KM parafiskalni nameti uzmu od privrede BiH. Prema nekim dosadašnjim istraživanjima, ukupno u BiH ima preko 200 različitih parafiskalna nameta. Sasvim je jasno da deregulacija i oslobađanje tržišta mogu doprinijeti rastu, jer manji troškovi prema državi znače i da više novca ostaje vlasnicima privatnog kapitala za investiranje. (Centar unutarnjeg tržišta EU – manji teret regulacije za gospodarstvo).
4.	Aktivno raditi na implementaciji reformi koje bi trebale unaprijediti javni sektor zajedno s međunarodnim organizacijama poput Evropske unije (EU) i Međunarodnog monetarnog fonda (MMF).	Ove reforme obuhvataju nekoliko ključnih oblasti: administrativna reforma, modernizacija javne uprave, profesionalizacija javnih službenika, fiskalna reforma, jačanje poreske administracije, efikasno upravljanje javnim finansijama, reforma javne uprave, unaprjeđenje sistema zapošljavanja, borba protiv korupcije-jačanje zakonodavstva, unaprjeđenje institucija za borbu protiv korupcije i promocija transparentnosti.

a) Racionalizacija javne uprave

Javna uprava obuhvata organizacije, institucije i službenike koji su odgovorni za provođenje javnih politika, pružanje javnih usluga i upravljanje javnim resursima. Ova područja obuhvataju širok spektar funkcija i aktivnosti koje su ključne za funkcioniranje države i zadovoljenje potreba građana.

Evo nekoliko ključnih elemenata koji su obuhvaćeni pojmom "javna uprava":

Zakonodavna vlast: zakonodavna tijela, poput parlamenta ili skupštine, koja donose zakone i propise koji reguliraju različite aspekte društva.

Izvršna vlast: organi vlasti koji provode zakone i politike, uključujući predsjednika, premijera, ministre i druge izvršne službenike.

Administracija: organizacije i službenici koji su zaduženi za provedbu zakona i politika, pružanje usluga građanima i upravljanje javnim resursima. Ovo uključuje ministarstva, agencije, lokalne uprave, škole, bolnice i druge institucije.

Javne usluge: različite usluge koje pruža javna uprava građanima, kao što su zdravstvo, obrazovanje, socijalna skrb, sigurnost, infrastruktura, javni prijevoz i ostale javne usluge.

Finansije: upravljanje javnim budžetom i javnim finansijama, uključujući prikupljanje poreza, alokaciju sredstava za javne projekte i institucije te praćenje financijske stabilnosti.

Pravna i regulativna funkcija: Sprovođenje zakona i regulativa radi osiguranja pravne sigurnosti i zaštite prava građana i poslovnih subjekata.

Politike javne uprave: razvoj politika, strategija i reformi u javnoj upravi, radi poboljšanja efikasnosti, transparentnosti, odgovornosti i kvalitete usluga.

Sve ove komponente javne uprave međusobno su povezane i rade zajedno kako bi osigurale pravilno funkcioniranje države i zadovoljile potrebe građana. Javna uprava ima ključnu ulogu u održavanju javnog reda, zaštiti građanskih prava, promicanju ekonomske i socijalne pravde, te podržavanju društvenog razvoja.

Racionalizacija javne uprave u Bosni i Hercegovini (BiH) je složen proces koji zahtijeva sveobuhvatne reforme, kako bi se povećala efikasnost, transparentnost i odgovornost u radu javnih institucija. BiH je složena zemlja s dva entiteta, Federacijom Bosne i Hercegovine i Republikom Srpskom, te Brčko Distriktom, što dodatno komplicira proces donošenja odluka i implementaciju reformi na nacionalnom nivou.

Neki od ključnih koraka koji bi mogli biti dio procesa racionalizacije javne uprave u BiH uključuju:

Konsolidacija institucija: smanjenje preklapanja i dupliciranja institucija na različitim nivoima vlasti. To može uključivati spajanje ili ukidanje određenih agencija, ministarstava ili drugih organa vlasti.

Profesionalizacija javne uprave: povećanje kvalifikacija, kompetencija i stručnosti zaposlenika u javnoj upravi. To uključuje reforme u oblasti zapošljavanja, napredovanja i nagrađivanja, kako bi se osiguralo da javna uprava zapošljava kvalitetne kadrove.

Transparentnost i odgovornost: uvođenje mjera koje osiguravaju transparentnost u radu javnih institucija, uključujući objavljivanje informacija o budžetu, troškovima i aktivnostima. Također je važno osigurati odgovornost javnih službenika za njihove postupke.

Tehnološke inovacije: Unaprjeđenje informacijskih tehnologija i digitalizacija procesa rada u javnoj upravi radi povećanja efikasnosti i pristupačnosti usluga građanima i poslovnim subjektima.

Saradnja i koordinacija: bolja saradnja između različitih nivoa vlasti (lokalne, entitetske, državne), radi koordiniranja politika i aktivnosti, kao i dijeljenja resursa i najboljih praksi.

Međutim, ostvarivanje racionalizacije javne uprave u BiH suočava se s brojnim izazovima, uključujući političke podjele, birokratiju, korupciju i nedostatak političke volje za sprovođenje reformi. Stoga je ključno da proces racionalizacije bude podržan od strane svih relevantnih političkih aktera i da se provodi na intenzivan, inkluzivan i transparentan način, uz aktivno učešće građana i civilnog društva.

U biti svake rasprave jeste pitanje i problem kako i na koji način oprimalizirati sektor javnih usluga. Najbolje prakse i iskustva u oprimalizaciji i racionalizaciji javnog sektora ukazuju na sljedeće, da optimalizacija javnog sektora predstavlja složen proces koji ima za cilj povećati efikasnost, transparentnost i odgovornost u radu javnih institucija, dok istovremeno osigurava pružanje kvalitetnih usluga građanima.

Evo nekoliko ključnih koraka koji se mogu preduzeti kako bi se postigla optimalizacija javnog sektora:

Analiza i procjena: prvi korak u optimalizaciji javnog sektora je provođenje detaljne analize postojećih procesa, struktura i performansi. To uključuje procjenu troškova, efikasnosti, transparentnosti i kvalitete pruženih usluga.

Smanjenje birokracije: identificiranje i eliminiranje nepotrebnih administrativnih prepreka i procedura koje usporavaju procese rada u javnom sektoru. Ovo može uključivati automatizaciju rutinskih zadataka, pojednostavljenje procedura i smanjenje potrebnih administrativnih koraka.

Racionalizacija institucija: spajanje ili reorganizacija institucija kako bi se smanjila preklapanja i dupliciranje funkcija. Ovo može uključivati ukidanje ili integraciju agencija, ministarstava ili drugih organa vlasti, radi povećanja efikasnosti i smanjenja troškova.

Profesionalizacija javne uprave: osiguravanje da javna uprava zapošljava kvalificirane i kompetentne kadrove, te promicanje profesionalnog razvoja i napredovanja službenika. To može uključivati poboljšanje procesa zapošljavanja, obuke i evaluacije rada.

Transparentnost i odgovornost: jačanje mehanizama transparentnosti i odgovornosti u radu javnih institucija. Ovo uključuje objavljivanje informacija o budžetu, troškovima, aktivnostima i rezultatima rada, kao i uspostavljanje mehanizama nadzora i provjere rada.

Tehnološke inovacije: unaprjeđenje informacijskih tehnologija i digitalizacija procesa rada u javnoj upravi radi povećanja efikasnosti, pristupačnosti i kvalitete usluga. Ovo može uključivati implementaciju e-uprave, elektronskih sistema za upravljanje dokumentacijom, kao i korištenje podataka za informirano donošenje odluka.

Suradnja i partnerstva: promicanje saradnje između javnog sektora, privatnog sektora, civilnog društva i akademskih institucija, radi dijeljenja resursa, znanja i najboljih praksi. Ovo može rezultirati boljim rješenjima i inovacijama u pružanju usluga građanima.

Ovi koraci zahtijevaju sveobuhvatnu strategiju, političku volju, angažman relevantnih sudionika i dugoročno planiranje, kako bi se osiguralo da optimalizacija javnog sektora bude uspješna i održiva.

Sažetak aktivnosti

Red. Br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Izvršiti sveobuhvatnu analizu strukture javnog sektora na svim nivoima administrativne organizacije države i entiteta. Obaviti odgovarajuće, neophodne dogovore i usklađivanja između ključnih nosilaca vlasti na nivou države, entiteta i Distrikta Brčko.	Ostvarivanje solidne osnove za nastavak aktivnosti na uređenju, reorganizaciji i unapređenju javne uprave, a u skladu s pripremljenim planovima i strategijama djelovanja.
2.	Formirati ekspertne timove po pojedinim segmentima javne uprave, uz koordinaciju tima koji bi procese vodio sa nivoa države i entiteta.	Razvoj detaljnog plana aktivnosti i ključnih pravaca djelovanja.
3.	Definisati procese i međusobne veze i prožimanja dijelova javne uprave, te njihove moguće međuzavisnosti i uslovljenosti.	Prijedlozi i konkretne mjere za rješenja i unapređenja.
4.	Uključivanje širokog kruga naučnih i stručnih institucija, kako domaćih, tako i po potrebi inostranih.	Obezbjedenje kvaliteta i efikasnosti u sprovođenju procesa prethodno definisanih i dogovorenih reformi u ovoj sferi.
5.	Koristiti najbolja iskustva i prakse zemalja koje su prolazile kroz procese reforme javnog sektora.	Postizanje veće efikasnosti, kvaliteta i transparentnosti procesa provođenja reformskih ciljeva.

b) Reforma penzionog sistema

Ekonomsku situaciju u BiH kao cjelinu i u cjelini, određuju sljedeći bitni elementi:

- Relativno nizak bruto domaći proizvod,
- Visoka stopa nezaposlenosti,
- Visok vanjskotrgovinski deficit i ovisnost domaće ekonomije od vanjskih uticaja,
- Visok nivo učešća sive ekonomije u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti.

U periodu nakon 1996. godine do danas, Bosna i Hercegovina je dobila značajnu inostranu pomoć (preko 6 milijardi dolara u periodu 1996. - 2002.), u vidu donacija, koje su uglavnom utrošene na obnovu infrastrukture i tehničku pomoć. Ulaganja u ekonomske aktivnosti iznosila su ispod 10%. U godinama nakon 2000. priliv strane donatorske pomoći (grantovi) se smanjuju, a nadoknađuju se kreditima međunarodnih finansijskih institucija. Trenutno se u Bosni i Hercegovini (2023.godina) izdvaja godišnje cca 750-900 miliona KM za servisiranje (otplatu) dugova, s tim da će se ovaj iznos moguće povećavati sa dospeljem dugova nakon isteka grace perioda kredita, koji su u procesu korištenja.

Bruto domaći proizvod (BDP) Bosne i Hercegovine po stanovniku je dosegao, prema procjeni, 8.235 \$ u 2023. godini. Prosječna godišnja stopa rasta BDP-a je 5,7% (2000. - 2021. godina).

Taj trend od 2008. godine pa naovamo nije bio održiv. Ekonomija je usporila usljed nadolazeće finansijske i opšte ekonomske krize, te recesije. Tako je u periodu 2008.-2022. godine došlo do pada prosječnog rasta BDP na 2,8-3,3%. Bosna i Hercegovina ima visoku stopu trgovinskog deficita s inostranstvom. Samo u 2022. godini ovaj deficit iznosio je cca. 7,39 milijardi KM (28,5% BDP-a), a u Federaciji BiH iznosi 4,7 milijardi KM ili 29,3% BDP-a. Iako izvoz BiH i Federacije BiH ima trend rasta po prosječnoj stopi od 11%, uvoz iskazuje trend jačeg rasta i stvara negativan trgovinski bilans. Tako je pokrivenost uvoza izvozom svega 52,7%. Kumulativno gledano, u posljednjih 20-tak godina, vanjskotrgovinski deficit BiH je toliki da je već poprimio katastrofične

razmjere po stabilnost domaće ekonomije, ali i države u cjelini u političkom smislu. Zvanična stopa nezaposlenosti u BiH za 2023. godinu je 13,1%. Zvanična stopa nezaposlenosti mladih je 34%. Stopa zaposlenosti pak, iznosi 35,5%, uz 1,6 mil. radnosposobnog stanovništva. Od ukupne populacije 18-20% nalazi se ispod linije siromaštva.

Neformalne ili neevidentirane ekonomske aktivnosti (siva ekonomija) kreću se od 40-50% BDP-a. Pogubnost ovakve situacije na sve segmente države i društva ne treba posebno komentarisati. Ali ipak, ilustrativnosti radi, značilo bi to da bi BDP npr. u 2023. godini, uz uslov suzbijene sive ekonomije, bio umjesto 18 mlrd \$, 22 mlrd \$, sa svim pozitivnim reperkusijama na ekonomski sistem i njegove ključne dijelove.

Različiti pravci reforme penzionog sistema mogu uključivati različite strategije, kao što su produženje radnog vijeka, promjene u načinu obračuna penzija, povećanje efikasnosti upravljanja penzionim fondovima ili čak uvođenje privatnih penzionih planova. Svakako je važno razmotriti različite aspekte, kako bi se obezbjedila održivost sistema i adekvatnost penzija za buduće generacije.

Populaciona kretanja u Bosni i Hercegovini su kompleksna, kao i u mnogim drugim zemljama. Neki od trendova koji se primjećuju uključuju smanjenje stope nataliteta, emigraciju mladih ljudi u potrazi za boljim životnim prilikama, te starenje populacije. Ovo može imati, gledano na srednji i dugi rok, značajan uticaj na različite sektore društva, uključujući i penzioni sistem.

Penzioni sistem Bosne i Hercegovine karakteriše složenost zbog političke, ekonomske i socijalne fragmentacije zemlje. Zemlja se sastoji od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i Distrikta Brčko, svaki sa svojim vlastitim zakonodavstvom i institucijama. Svaki od ovih entiteta ima svoje penzione fondove i sisteme.

Jedan od ključnih izazova penzionog sistema u Bosni i Hercegovini je demografska situacija. Zemlja se suočava sa starenjem stanovništva i smanjenjem stope nataliteta, što rezultira smanjenjem radne snage u odnosu na broj penzionera. Ova neravnoteža između broja aktivnih radnika koji doprinose penzionom fondu i broja penzionera koji primaju penzije predstavlja dugoročni izazov za održivost sistema. Poboljšanje indikatora zaposlenosti i ostalih ekonomsko-finansijskih pokazatelja može uticati na kratkoročnu ravnotežu sadašnjeg penzijskog sistema baziranog na međugeneracijskoj solidarnosti. Međutim, dugoročna finansijska ravnoteža penzijskih sistema u velikoj mjeri zavisi od demografske strukture ukupne populacije u jednoj zemlji.

Odnos starosne ovisnosti (odnos između populacije u starijim godinama i populacije u produktivnom dobu, 65+/(14-64) je jedan od najvažnijih pokazatelja stabilnosti sistema „međugeneracijske solidarnosti“. Drugi izazov je visoka stopa nezaposlenosti, naročito među mladima. Nedostatak radnih mjesta smanjuje priliv doprinosa u penzioni fond, što dodatno opterećuje sistem. Pored toga, ekonomska nestabilnost, političke podjele i nedostatak adekvatne infrastrukture za upravljanje penzionim fondovima dodatno otežavaju situaciju.

U svjetlu ovih izazova, vlasti u Bosni i Hercegovini su preduzele određene korake kako bi reformisale penzioni sistem. To uključuje razmatranje različitih strategija, kao što su produženje radnog vijeka, povećanje doprinosa, restrukturiranje penzionih fondova i poboljšanje upravljanja penzionim sistemom. Međutim, implementacija reformi nailazi na političke prepreke, posebno zbog različitih političkih interesa i sukoba između entiteta. Takođe, postoje i otpori od strane sindikata i drugih interesnih grupa koje se protive određenim mjerama, poput povećanja radnog vijeka ili smanjenja penzija. Ukupno gledano, penziona reforma u Bosni i Hercegovini zahtijeva sveobuhvatan pristup i političku volju svih relevantnih aktera, kako bi se osigurala održivost

penzionog sistema i pružile adekvatne penzije za sadašnje i buduće generacije. Trenutna politička situacija u Bosni i Hercegovini može imati značajan uticaj na penzione fondove na različite načine:

Politizacija: penzioni fondovi mogu biti podložni politizaciji, što može dovesti do nepotrebne političke intervencije u njihovo upravljanje i investicione strategije. Ovo može negativno uticati na efikasnost i održivost fondova.

Odlaganje reformi: političke podjele i sporovi mogu dovesti do odlaganja ili onemogućavanja neophodnih reformi penzionog sistema. Bez adekvatnih reformi, fondovi će se suočiti s povećanim pritiscima na održivost zbog demografskih promjena i ekonomskih izazova.

Neodgovorno upravljanje: u politički nestabilnim okruženjima postoji veća šansa za neodgovorno upravljanje penzionim fondovima, uključujući neprofesionalno donošenje investicionih odluka i/ili korupciju. To može dovesti do gubitka vrijednosti fondova i smanjenja penzija za korisnike.

Nesigurnost investicija: politika može imati značajan uticaj na ekonomsku stabilnost zemlje, što može uticati na investicione prilike penzionih fondova. Nesigurnost i politički rizik mogu ograničiti mogućnosti investiranja fondova i smanjiti prinose, što dalje može uticati na održivost penzionog sistema.

U cjelini, politička situacija u Bosni i Hercegovini može imati dubok i kompleksan uticaj na penzione fondove i, stoga je važno raditi na jačanju političke stabilnosti i promovisanju odgovornog upravljanja, kako bi se osigurala dugoročna održivost penzionog sistema.

Trenutna ekonomska aktivnost ima značajan uticaj na penzione fondove u Bosni i Hercegovini na nekoliko načina:

Priliv doprinosa: ekonomska aktivnost direktno utiče na priliv doprinosa u penzione fondove. Kada je ekonomska aktivnost visoka i stopa zaposlenosti raste, penzioni fondovi mogu očekivati veći priliv doprinosa od radnika, što može doprinijeti povećanju sredstava u fondovima.

Investicioni prinosi: penzioni fondovi ulažu sredstva u različite investicije, kako bi ostvarili prinos i povećali vrijednost sredstava. Ekonomska aktivnost može uticati na performanse ovih investicija. U vremenima ekonomske ekspanzije, fondovi mogu ostvariti veće prinose na svoje investicije, dok u vremenima ekonomske recesije može doći do smanjenja prinosa ili čak gubitaka.

Fiskalna održivost: kada je ekonomska aktivnost slaba, država može imati poteškoća u izdvajanju sredstava za penzione fondove iz javnih finansija. To može dovesti do smanjenja državnih doprinosa ili povećanja pritiska na penzione fondove da obezbijede penzije, što može uticati na dugoročnu održivost sistema.

Demografske promjene: ekonomska aktivnost može uticati na demografske trendove, uključujući stopu fertiliteta, migracije i očekivani životni vijek. Ovi faktori mogu imati dugoročne implikacije na penzione fondove, utičući na omjer između broja aktivnih radnika i pensionera, kao i na očekivane troškove penzija. Starenje populacije je rezultat složenog utjecaja smanjenja stope fertiliteta i povećanja trajanja života. Udio starijih osoba u ukupnoj populaciji se posebno povećava u razvijenim zemljama. Teškoće penzijskih sistema u ovim zemljama se uglavnom vezuju za demografske pokazatelje i projekcije za budućnost. Ovaj fenomen nije zaobišao ni tzv. zemlje u tranziciji, samo su krize u ovim zemljama pojačane i nekim dodatnim faktorima. Projekcije koje govore o sve većem udjelu starijih osoba koje će primati penzije u odnosu na populaciju u radnoj dobi izazivaju veliku zabrinutost.

Analize pokazuju da je stanovništvo zašlo u duboku demografsku starost. Udio mladih (od 0 do 14 godina) u ukupnom stanovništvu pao je na 18,1 %, stanovništvo je u prosjeku staro 38,3 godina, udio stanovništva starijeg od 65 godina je porastao na 14,1 %, itd. Prema tome, Federacija BiH od 1991. godine ima smanjenje ukupnog broja stanovnika, sve ubrzaniju prirodnu depopulaciju i gotovo progresivno demografsko starenje, tj. porast broja i udjela stanovnika starijih od 65 godina.

Budući da su demografski procesi po svojoj prirodi dugoročni u nastajanju, tako su i dugoročni s obzirom na efekte, te su neke promjene u navedenom vremenu sasvim izvjesne. Npr. brojčani priliv na tržište rada u sljedećih 20 godina određen je kretanjem broja novorođenih u zadnjih 20 godina, priliv u penzijsku dob određen je isto tako postojećim dobnim sastavom ekonomski aktivnog stanovništva, itd. Prema varijanti spontanog (vrlo niskog) fertiliteta bez migracija na kraju projiciranog razdoblja udio današnjega autohtonog stanovništva mlađeg od 15 godina past će na 11,69 posto, dok će udio stanovništva starijeg od 65 godina porasti do 25,15 posto. Čak i u slučaju vrlo visokog fertiliteta i visoke migracije do sredine vijeka, udio starog stanovništva rastao bi do 21,94 posto, dok bi udio mladih porastao i apsolutno i relativno do 16,42 %.

Nastavak negativnih demografskih trendova očekuje se u gotovo svim zemljama Evrope, pa tako i u BiH. Čak i uz lagano povećanje stope fertiliteta, očekuje se pad broja stanovnika u FBiH i to za oko 10% u sljedećih 40-50 godina.

U cjelini, ekonomska aktivnost je ključni faktor koji utiče na finansijsku stabilnost i održivost penzionih fondova u Bosni i Hercegovini. Stoga je važno pratiti ekonomske trendove i preduzeti odgovarajuće mjere, kako bi se osigurala dugoročna održivost penzionog sistema.

Penzijsko i invalidsko osiguranje u Federaciji Bosne i Hercegovine uređeno je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju. Ovaj zakon se zasniva na načelima uzajamnosti, generacijske solidarnosti i obaveznosti penzijskog i invalidskog osiguranja. Rizici obuhvaćeni ovim osiguranjem su: starost, invalidnost, smrt i fizička onesposobljenost prouzrokovana radom, a prava koja proističu iz ovih rizika su pravo na starosnu, invalidsku i porodičnu penziju, te pravo na novčanu naknadu za fizičku onesposobljenost prouzrokovanu radom. Ova prava su lična i neotuđiva, te se ne mogu prenositi na druga lica niti zastariti, izuzev zastare isplate primanja proisteklih iz ostvarenih prava. Ovim zakonom utvrđena je, također, mogućnost dobrovoljnog osiguranja za osobe koje nisu obavezno osigurane. Upravo ovaj zakon predstavlja početak reforme penzijskog i invalidskog osiguranja u Federaciji Bosne i Hercegovine. Sredstva potrebna za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja osiguravaju se iz doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje, koji su uređeni Zakonom o doprinosima, prihoda po osnovu dobrovoljnog osiguranja, prihoda koje svojom djelatnošću ostvari nosilac osiguranja, budžeta i drugih izvora. Ovo je u biti samo početak reforme penzionog sistema.

Održivost penzionog sistema u Bosni i Hercegovini je izazovna, s obzirom na niz faktora koji utiču na njegovu stabilnost i dugoročnu sposobnost da pruži adekvatne penzije za sadašnje i buduće generacije.

Evo nekoliko ključnih elemenata koji utiču na održivost penzionog sistema u BiH:

Demografske promjene: Bosna i Hercegovina se suočava sa starenjem stanovništva, smanjenjem stope fertiliteta i emigracijom mladih i radno sposobnih ljudi. Ovi demografski trendovi stvaraju pritisak na penzioni sistem, jer postoji sve manje radnika koji doprinose penzionom fondu u odnosu na sve veći broj penzionera koji primaju penzije.

Ekonomski faktori: ekonomski izazovi, uključujući visoku stopu nezaposlenosti, nisku produktivnost i spor privredni rast, također utiču na održivost penzionog sistema. Slaba

ekonomska aktivnost može ograničiti priliv doprinosa u penzione fondove i smanjiti prinose od investicija, što dalje može opteretiti sistem.

Politika i upravljanje: politizacija penzionog sistema, nedostatak adekvatnog upravljanja i korupcija mogu negativno uticati na efikasnost i transparentnost penzionog sistema. Politika također može igrati ulogu u odgađanju ili sprečavanju neophodnih reformi, koje su ključne za održivost sistema.

Finansijska održivost: penzioni sistem se suočava s dugoročnim finansijskim izazovima, uključujući neusklađenost između prihoda i izdataka, dugoročne deficite i potrebu za stabilizacijom penzionih fondova. Finansijska održivost penzionog sistema zahtijeva dugoročno planiranje, adekvatnu alokaciju resursa i moguće strukturne reforme.

Penzioni sistem se često organizuje u stubove kako bi se pružili različiti nivoi podrške za penzionisanje i osigurala finansijska sigurnost građana tokom njihovih penzionerskih godina. Svaki stub ima svoje karakteristike i funkcije, što omogućava različite strategije štednje i investiranja za buduće penzije.

Detaljnijeg pregleda svakog stuba:

Prvi stub:

Prvi stub penzionog sistema predstavlja osnovnu ili državnu penziju koju pruža država svim građanima kao osnovni socijalni benefit. Ovaj stub obično ima obavezni karakter, što znači da su doprinosi automatski uzimani od plate zaposlenih i uplaćivani u penzioni fond. Penzije iz prvog stuba obično su zasnovane na principu socijalne pravde i pružaju minimalni nivo finansijske sigurnosti za sve građane, posebno za one sa nižim primanjima ili bez stalnog zaposlenja.

Drugi stub:

Drugi stub penzionog sistema obično predstavlja dodatnu, privatnu penziju koju osiguravaju privatni penzioni fondovi ili druge institucije. Ovaj stub može biti obavezan ili dobrovoljan, a doprinosi se uplaćuju tokom radnog vijeka, kako bi se obezbijedile dodatne penzije iznad osnovnog nivoa koje pruža prvi stub. Drugi stub omogućava radnicima veću kontrolu nad njihovim penzijskim sredstvima i investicionim opcijama. U nekim slučajevima, poslodavci takođe doprinose drugom stubu u korist svojih zaposlenih.

Treći stub:

Treći stub penzionog sistema obuhvata individualne penzione štednje i investicije koje pojedinci mogu preduzeti kao dodatnu podršku za penzionisanje. Ovaj stub obično uključuje privatne penzione planove, individualne penzione račune (IRA) ili druge oblike individualnih štednih planova. Treći stub omogućava pojedincima da dodatno štede za penzionisanje prema svojim finansijskim ciljevima i potrebama. Ovaj stub pruža veću fleksibilnost i kontrolu pojedincima, omogućavajući im da prilagode svoje penzijske planove u skladu sa svojim životnim okolnostima i ciljevima.

Kombinacija ovih stubova omogućava građanima da imaju različite nivoe podrške za penzionisanje i priliku da stvore adekvatnu finansijsku sigurnost za svoje penzionerske godine. Važno je da penzioni sistemi budu dobro dizajnirani i održivi kako bi se osiguralo da građani imaju stabilne i sigurne penzije u budućnosti.

Sve ove faktore treba uzeti u obzir prilikom procjene održivosti penzionog sistema u Bosni i Hercegovini. Važno je da vlasti na državnom i entitetskim nivoima, penzioni fondovi i druge relevantne institucije zajednički rade na identifikaciji problema i implementaciji mjera koje će osigurati stabilnost i dugoročnu održivost penzionog sistema.

Formulisanje političke platforme za reformu penzionog sistema u Bosni i Hercegovini zahtijeva širok spektar analiza, konsultacija i dogovora među političkim strankama, ekspertima iz oblasti ekonomije, penzijskog sistema i socijalne politike, sindikatima, poslodavcima i drugim relevantnim akterima. Iako je konkretna politička platforma podložna promjenama u zavisnosti od političke situacije, ekonomskih trendova i društvenih prioriteta.

Ključni elementi koji bi mogli biti dio takve platforme:

Dugoročno planiranje:

Politika penzionog sistema treba biti usmjerena ka dugoročnoj održivosti i finansijskoj stabilnosti. To uključuje procjenu demografskih trendova, ekonomskih projekcija i proračunavanje dugoročnih finansijskih potreba penzionog sistema.

Unapređenje prvog i drugog penzionog stuba:

Politika treba podržati reforme u prvom i drugom penzionom stubu, kako bi se osigurala adekvatna i stabilna osnovna penzija za sve građane, kao i dodatna privatna penzija koja će pružiti dodatnu finansijsku sigurnost.

Transparentnost i odgovornost:

Reforme penzionog sistema trebaju biti transparentne, uz aktivno učešće javnosti i mogućnost pravovremenog informisanja građana o promjenama u penzionoj politici. Uz to, važno je osigurati odgovorno upravljanje penzionim fondovima, kako bi se minimizirao rizik od korupcije i zloupotreba, što bi vodilo potencijalnom gubitku supstance penzionih fondova.

Socijalna zaštita:

Politika penzionog sistema treba biti usmjerena ka zaštiti najranjivijih grupa, uključujući siromašne, invalide i druge socijalno ugrožene osobe. To može uključivati različite mehanizme podrške, poput minimalne garantovane penzije ili dodatnih subvencija za one koji su u posebno teškoj finansijskoj situaciji.

Ekonomska održivost:

Reforme penzionog sistema treba da budu u skladu s ekonomskim kapacitetima zemlje i mogućnostima održavanja penzionog sistema na dugoročnoj osnovi. To može uključivati razmatranje različitih izvora finansiranja, kao i promociju ekonomske politike koja podržava rast i zapošljavanje.

Ovi su samo neki od elemenata koji bi mogli biti dio političke platforme za reformu penzionog sistema u Bosni i Hercegovini. Važno je da se ovi elementi prilagode konkretnim potrebama i okolnostima zemlje, uz široku podršku političkih lidera, društvenih aktera i građana.

Socijalni aspekti penzione reforme u BiH

Socijalni aspekti penzione reforme u Bosni i Hercegovini su od ključne važnosti, jer ovi procesi imaju dubok uticaj na životne uslove građana, posebno starijih osoba.

Evo nekoliko socijalnih aspekata koji treba uzeti u obzir prilikom sprovođenja penzione reforme u BiH:

Pravednost: reforme penzionog sistema treba da budu pravedne i osiguraju da svi građani imaju pristup adekvatnoj penziji bez obzira na socio-ekonomski status, pol, etničku pripadnost ili mjesto stanovanja. Važno je da se zaštite najranjivije grupe, kao što su siromašni, osobe s invaliditetom i oni koji su dugi period bili nezaposleni.

Solidarnost: penzioni sistem treba da promoviše solidarnost među generacijama, obezbjeđujući da se teret finansiranja penzija ravnomjerno rasporedi između radno aktivnih i penzionisanih građana. Ovo uključuje očuvanje prava budućih generacija na penziju kroz **održivu politiku penzionog sistema**.

Dostojanstvo: penzionisanje treba da bude period dostojanstvenog života za sve građane. Penzije treba da budu dovoljne da pokriju osnovne životne potrebe, uključujući hranu, stanovanje, zdravstvenu zaštitu i druge troškove. Reforme penzionog sistema treba da osiguraju da penzioneri ne budu suočeni sa siromaštvom ili socijalnom isključenošću.

Transparentnost i učešće: procesi reforme penzionog sistema treba da budu transparentni, uz aktivno učešće građana, sindikata, nevladinih organizacija i drugih relevantnih aktera. Građani treba da budu informisani o promjenama u penzionoj politici i da imaju priliku da izraze svoje stavove i brige u vezi s predloženim reformama.

Socijalna zaštita: penzioni sistem treba da pruži adekvatnu socijalnu zaštitu za sve građane, uključujući pristup zdravstvenoj zaštiti, socijalnim uslugama i drugim oblicima podrške. Ovo je posebno važno za starije osobe koje mogu biti izložene većem riziku od siromaštva, zdravstvenih problema i socijalne izolacije.

Ukupno gledano, socijalni aspekti penzione reforme u Bosni i Hercegovini treba da budu usmjereni ka obezbjeđivanju pravednosti, solidarnosti, dostojanstva i socijalne zaštite za sve građane, uz aktivno učešće svih relevantnih aktera u procesu reforme.

U procesima reformi penzionog sistema u Bosni i Hercegovini učestvuju različite institucije, organizacije i akteri. Ovi akteri obično imaju različite uloge i odgovornosti u procesu formulisanja, implementacije i nadgledanja reformi penzionog sistema.

Nekoliko ključnih aktera koji trebaju biti uključeni u ove procese:

Vlade na svim nivoima: vlade na nivou Bosne i Hercegovine, entiteta Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, kao i na nivou kantona i općina imaju ključnu ulogu u donošenju politika i zakona koji se odnose na penzioni sistem. One su odgovorne za formulisanje strategija penzione reforme, donošenje zakonskih i regulatornih okvira, kao i za implementaciju reformi.

Ministarstva rada i socijalne politike: ministarstva rada i socijalne politike na svim nivoima vlasti igraju ključnu ulogu u vođenju procesa penzione reforme. Ona su odgovorna za analizu socijalnih potreba građana, identifikaciju problema u penzionom sistemu, kao i za formulisanje politika i programa koji imaju za cilj poboljšanje socijalne sigurnosti i zaštite starijih osoba.

Penzioni fondovi: penzioni fondovi su institucije koje upravljaju sredstvima namjenjenim za isplatu penzija. Oni su uključeni u procese penzione reforme kroz pružanje stručnih savjeta, učešće u konsultacijama i pregovorima s vladinim institucijama, kao i kroz implementaciju novih penzionih politika i programa.

Sindikati i radničke organizacije: sindikati i radničke organizacije predstavljaju interese radnika i penzionera i igraju ključnu ulogu u zagovaranju pravednih i održivih penzionih sistema. Oni su često uključeni u pregovore sa vladom i poslodavcima o pitanjima penzija, kao i u organizovanje protesta i akcija u slučaju nezadovoljstva reformama penzionog sistema.

Civilno društvo i nevladine organizacije: civilno društvo i nevladine organizacije igraju važnu ulogu u praćenju reformi penzionog sistema, pružanju podrške i savjeta vladi i drugim akterima, kao i u zagovaranju interesa građana i pružanju informacija i edukacije o penzionim pravima i obavezama.

Ovi akteri zajedno čine složeni sistem koji utiče na procese reformi penzionog sistema u Bosni i Hercegovini, a njihova saradnja i koordinacija ključni su za uspješnu i održivu reformu penzionog sistema.

Nadalje, ekonomski sistem igra ključnu ulogu u determinisanju reforme penzionog sistema, jer ekonomska situacija zemlje utiče na finansijsku održivost i efikasnost penzionog sistema.

Evo nekoliko načina na koje ekonomski sistem može uticati na reformu penzionog sistema:

Fiskalna održivost: fiskalna sposobnost zemlje da finansira penzioni sistem zavisi od zdravlja ekonomije, nivoa poreznih prihoda i općeg stanja javnih finansija. Ako je ekonomija slaba ili ako postoji visoka stopa nezaposlenosti, može biti teško obezbijediti dovoljno sredstava za isplatu penzija. To može zahtijevati reforme koje povećavaju efikasnost upravljanja penzionim fondovima ili koje prilagođavaju prava penzionera u skladu sa ekonomskim mogućnostima.

Stopa zapošljavanja: stopa zapošljavanja ima direktan uticaj na priliv doprinosa u penzioni sistem. Ako je stopa nezaposlenosti visoka ili ako postoji visok procenat neformalnog zapošljavanja (sive ekonomije), to može rezultirati manjim prihodima u penzioni fond. U takvim situacijama, reforme mogu biti usmjerene ka stimulanju zapošljavanja, unaprjeđenju obrazovnog sistema ili smanjenju poreznih opterećenja, kako bi se povećao broj osiguranika i doprinosa u penzioni fond.

Demografske promjene: ekonomski sistem može uticati na demografske trendove u zemlji, uključujući stopu fertiliteta, migracije radne snage i očekivani životni vijek. Ako je ekonomski sistem slabo razvijen ili ako postoje ekonomske prepreke za mlade ljude da osnuju porodicu ili ostanu u zemlji, to može dovesti do starenja stanovništva i smanjenja omjera između radno aktivnog i penzionerskog stanovništva. To može zahtijevati prilagođavanje penzionog sistema kako bi se odgovorilo na promjene u demografskoj strukturi.

Prinosi od investicija: efikasnost penzionog sistema u velikoj mjeri zavisi od prinosa od investicija koje penzioni fondovi ostvaruju na tržištima kapitala. Ako je ekonomski sistem stabilan i tržište kapitala je razvijeno, to može omogućiti penzionim fondovima da ostvare veće prinose i time doprinesu održivosti penzionog sistema. Međutim, nerazvijenost i nestabilnost na tržištima kapitala ili nedostatak investicionih mogućnosti može ograničiti prinose, što zahtijeva prilagođavanje strategija investiranja penzionih fondova. Tzv. socijalizacija kapitala kroz razvijanje tržišta kapitala dala bi budućim korisnicima penzija dodatne mogućnosti kreiranja sigurnosti za budućnost.

Ukratko, ekonomski sistem ima značajan uticaj na održivost i efikasnost penzionog sistema, te reforme penzionog sistema često proizilaze iz potrebe da se prilagode ekonomskim trendovima, finansijskim mogućnostima i socijalnim potrebama zemlje.

Odnos između poreskog i penzionog sistema je važan aspekt socijalne politike i ekonomske stabilnosti u zemlji. Poreski sistem i penzioni sistem često su međusobno povezani, jer se doprinosi za finansiranje penzija obično prikupljaju kroz poreze ili posebne penzione doprinose.

Neki od ključnih aspekata odnosa između poreskog i penzionog sistema:

Finansiranje penzija: jedan od osnovnih načina finansiranja penzionog sistema je kroz prikupljanje doprinosa od radnika i poslodavaca. Ovi doprinosi se često uzimaju kao dio bruto plate radnika i direktno se uplaćuju u penzione fondove. Međutim, u nekim slučajevima, penzioni fondovi mogu biti finansirani iz budžeta, odnosno kroz poreze ili druge javne prihode.

Poreske olakšice za penzije: poreski sistem može pružiti određene olakšice ili povlastice za penzionere kako bi se smanjio porezni teret na penzije. To može uključivati oslobođenje od poreza na određene iznose penzija ili poreske olakšice za dodatne penzione doprinose koje penzioneri mogu uplaćivati. Ove poreske olakšice mogu pomoći u poboljšanju standarda života penzionera i smanjenju njihovih poreskih obaveza.

Efikasnost prikupljanja poreza: efikasan poreski sistem važan je za osiguravanje stabilnih prihoda koji su potrebni za finansiranje penzija. Nedostatak efikasnosti u prikupljanju poreza može dovesti do manjka sredstava u budžetu, što može negativno uticati na stabilnost penzionog sistema i isplatu penzija.

Smanjenje rizika siromaštva među penzionerima: poreski sistem može biti instrument za smanjenje rizika siromaštva među penzionerima kroz socijalne transfere, kao što su dodatne penzije za najugroženije penzionere, subvencije za zdravstvenu zaštitu ili druge oblike socijalne podrške. Ovi programi mogu biti finansirani kroz poreze ili druge javne prihode.

Ukratko, poreski sistem i penzioni sistem su međusobno povezani i zajedno čine ključne elemente socijalne i ekonomske stabilnosti. Očuvanje ravnoteže između ova dva sistema važno je za obezbjeđivanje adekvatne socijalne zaštite za penzionere i održivost penzionog sistema u cjelini.

Porezni sistem u Bosni i Hercegovini igra ključnu ulogu u stabilnosti penzionog sistema na nekoliko načina:

Finansiranje penzionih fondova: dio prihoda za finansiranje penzionih fondova prikuplja se putem poreza ili posebnih penzionih doprinosa. Stabilnost i efikasnost poreznog sistema su ključni faktori koji utiču na prikupljanje dovoljnih sredstava za isplatu penzija. Ako porezni sistem nije dovoljno efikasan ili ako postoji visok nivo neplaćenih poreza, to može dovesti do manjka sredstava u penzionim fondovima i ugroziti stabilnost isplate penzija ali i generalno fiskalnu stabilnost.

Socijalne politike i transferi: poreski sistem se često koristi kao instrument za pružanje socijalne zaštite penzionerima. Kroz porezne olakšice, subvencije ili socijalne transfere, porezni sistem može pomoći u smanjenju siromaštva među penzionerima i osigurati da imaju adekvatne resurse za dostojanstven život. Ovi programi doprinose stabilnosti penzionog sistema osiguravajući da penzioneri imaju adekvatnu socijalnu zaštitu i podršku.

Održavanje fiskalne ravnoteže: Porezni sistem također igra ključnu ulogu u održavanju fiskalne ravnoteže države. Stabilni prihodi od poreza su neophodni za finansiranje različitih javnih programa i usluga, uključujući penzioni sistem. Ako porezni sistem ne uspije da obezbijedi dovoljne prihode ili ako dođe do fiskalnih deficita, to može dovesti do smanjenja finansijskih sredstava dostupnih za isplatu penzija i ugroziti stabilnost penzionog sistema.

Ukratko, porezni sistem u Bosni i Hercegovini značajno doprinosi stabilnosti penzionog sistema pružajući finansijska sredstva za isplatu penzija, pružajući socijalnu zaštitu penzionerima i održavajući fiskalnu održivost države. Stoga je važno održavati efikasan i stabilan porezni sistem kako bi se osigurala dugoročna stabilnost i održivost penzionog sistema.

U ovome kontekstu eliminacija sive ekonomije (koja je obima cca. 50% legalne) može značajno doprinijeti stabilnosti i održivosti penzionog sistema na nekoliko načina:

Povećanje prihoda od poreza: siva ekonomija obično uključuje nelegalne poslove, neplaćanje poreza i izbjegavanje regulativa. Eliminacija sive ekonomije rezultira povećanjem prihoda od poreza, jer više poslova i prihoda postaju dio legalnog sistema. Veći prihodi od poreza znače više sredstava dostupnih za finansiranje penzionih fondova, čime se osigurava stabilnost i održivost penzionog sistema.

Povećanje broja formalno zaposlenih: siva ekonomija često podrazumijeva rad na crno i neformalno zapošljavanje koje se izbjegava oporezivanje i uplatu doprinosa za penzioni sistem. Eliminacija sive ekonomije dovodi do povećanja broja formalno zaposlenih osoba, što rezultira većim prihodima od penzionih doprinosa. Ovo povećanje prihoda doprinosi održivosti penzionog sistema.

Smanjenje opterećenja na socijalne programe: smanjenje sive ekonomije rezultira većim prihodima od poreza i doprinosa, što može smanjiti potrebu za socijalnim programima i transferima. Kroz povećanje prihoda od poreza i doprinosa, penzioni sistem postaje manje opterećen dodatnim troškovima podrške najugroženijim građanima, čime se osigurava stabilnost penzionog sistema.

Povećanje povjerenja u sistem: eliminacija sive ekonomije jača povjerenja građana u državne institucije i sistem kao cjelinu. Kada građani imaju povjerenja da će porezni prihodi biti pravilno korišteni za finansiranje javnih programa, uključujući penzioni sistem, oni su više motivisani da aktivno doprinose penzionom fondu. Ovo povećanje povjerenja u sistem može imati pozitivan uticaj na dugoročnu stabilnost penzionog sistema.

Ukratko, eliminacija sive ekonomije pomaže penzionom sistemu pružajući dodatne prihode od poreza i doprinosa, povećavajući broj formalno zaposlenih osoba, smanjujući opterećenje na socijalne programe i jačajući povjerenje građana u sistem. Ovi faktori doprinose stabilnosti i održivosti penzionog sistema u zemlji.

Eliminacija sive ekonomije u Bosni i Hercegovini zahtijeva koordinirane napore vlade, regulatornih agencija, privatnog sektora i civilnog društva. Evo nekoliko mjera koje se mogu preduzeti kako bi se smanjila siva ekonomija:

Jačanje pravne i regulatorne infrastrukture: neophodno je ojačati zakonski okvir i regulatornu infrastrukturu, kako bi se suzbila siva ekonomija. To uključuje jačanje zakona i propisa koji regulišu rad na crno, porezne propise, inspeksijske nadzore, kao i sudsku i policijsku efikasnost u primjeni zakona.

Povećanje efikasnosti poreske uprave: poreska uprava treba da bude sposobna da efikasno identifikuje, prati i kažnjava one koji izbjegavaju plaćanje poreza. To uključuje poboljšanje kapaciteta za prikupljanje podataka, analizu rizika, inspeksijske kontrole i sprovođenje administrativnih i krivičnih mjera protiv nelegalnih poslova.

Poboljšanje uslova poslovanja: kreiranje povoljnog poslovnog okruženja može smanjiti podsticaje za poslovanje u sivoj ekonomiji. To uključuje smanjenje birokratskih prepreka,

pojednostavljenje administrativnih procedura, smanjenje poreza i doprinosa, kao i unaprjeđenje pravne sigurnosti i zaštite vlasničkih prava.

Edukacija i podizanje svijesti: važno je educirati građane o negativnim posljedicama sive ekonomije i promovirati kulturu poštovanja zakona i društvene odgovornosti. Kampanje javne svijesti mogu pomoći u informisanju građana o njihovim pravima i obavezama, kao i o koristima legalnog poslovanja.

Povećanje saradnje sa privatnim sektorom i civilnim društvom: vlada bi trebala aktivno saradivati sa privatnim sektorom, sindikatima, nevladinim organizacijama i drugim društvenim akterima kako bi se zajednički radilo na suzbijanju sive ekonomije. Partnerstva s privatnim sektorom mogu rezultirati boljom kontrolom nad poslovanjem i jačanjem povjerenja u zakonite poslovne prakse.

Primjena tehnoloških rješenja: Korištenje informacionih tehnologija i digitalnih alata može pomoći u poboljšanju efikasnosti inspekcijskih kontrola, praćenju finansijskih transakcija i identifikaciji nelegalnih poslova. Primjena tehnoloških rješenja može povećati transparentnost poslovanja i otežati ilegalne aktivnosti.

Ove mjere predstavljaju samo neke od koraka koje Bosna i Hercegovina može preduzeti kako bi se smanjila siva ekonomija. Važno je da se ove mjere sprovedu koordinirano i sistematski, kako bi se postigao značajan napredak u suzbijanju ilegalnih poslova i promovisanju održivog i transparentnog ekonomskog razvoja.

Sprječavanje porezne evazije u Bosni i Hercegovini zahtijeva kombinaciju pravnih, administrativnih, tehnoloških i društvenih mjera. Evo nekoliko ključnih koraka koji mogu pomoći u suzbijanju porezne evazije:

Jačanje zakonskog okvira: potrebno je unaprijediti zakone i propise kako bi se učinkovitije suzbijala porezna evazija. To uključuje pooštavanje kazni za kršenje poreskih propisa, unaprjeđenje zakona o sprječavanju pranja novca i finansiranju terorizma, kao i usklađivanje s međunarodnim standardima i preporukama.

Poboljšanje nadzora i inspekcije: poreska uprava treba da bude opremljena i osposobljena za efikasno sprovođenje inspekcijskih kontrola i nadzora nad poslovanjem, kako bi se otkrile nelegalne aktivnosti i prevare u vezi sa porezima. Inspekcije treba da budu redovne, nepredvidive i usmjerene na područja s visokim rizikom od porezne evazije.

Unaprjeđenje saradnje sa bankama i finansijskim institucijama: poreska uprava treba da uspostavi efikasne mehanizme saradnje s bankama i finansijskim institucijama, kako bi pristupila relevantnim finansijskim podacima i identifikovala sumnjive transakcije koje mogu ukazivati na porezne prevare i pranje novca.

Edukacija i podizanje svijesti: važno je educirati građane, poslovne subjekte i profesionalce o negativnim posljedicama porezne evazije i promovirati kulturu poštovanja zakona i društvene odgovornosti. Kampanje javne svijesti mogu pomoći u informisanju građana o njihovim poreskim obavezama, kao i o koristima poštovanja poreskih propisa.

Primjena tehnoloških rješenja: korištenje informacionih tehnologija i digitalnih alata može pomoći u poboljšanju efikasnosti inspekcijskih kontrola, praćenju finansijskih transakcija i identifikaciji sumnjivih aktivnosti. Primjena tehnoloških rješenja može povećati transparentnost poslovanja i otežati porezne prevare.

Međunarodna saradnja: porezna evazija često prelazi granice, pa je stoga važno uspostaviti saradnju s drugim zemljama, radi razmjene informacija i dokaza o poreznim prekršajima. Bosna i Hercegovina treba aktivno učestvovati u međunarodnim inicijativama i organizacijama za suzbijanje porezne evazije, kao što su Globalni forum za transparentnost i razmjenu informacija o poreskim stvarima i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD).

Ove mjere predstavljaju samo neke od koraka koji se mogu preduzeti kako bi se suzbila porezna evazija u Bosni i Hercegovini. Važno je da se ove mjere sprovedu koordinirano i sistematski, kako bi se postigao značajan napredak u suzbijanju porezne evazije i promovisanju poštenog i održivog poreskog sistema.

Pored navedenog, dodali bismo sljedeće:

Transparentnost u javnom sektoru: važno je osigurati transparentnost u javnim institucijama kako bi se smanjila mogućnost korupcije i zloupotreba javnih sredstava. To uključuje javnu objavu budžetskih podataka, troškova javnih nabavki i izvještaja o rashodima, kako bi se osigurala odgovornost u trošenju javnih sredstava i spriječila mogućnost poreskih prevara u javnom sektoru.

Stvaranje povoljnog okruženja za legalno poslovanje: vlada treba da stvori povoljno okruženje za legalno poslovanje kroz poboljšanje poslovnog okruženja, smanjenje administrativnih prepreka, podršku razvoju malih i srednjih preduzeća, kao i kroz podršku razvoju konkurentnog privatnog sektora. Pružanje podrške legalnim poslovnim subjektima može smanjiti potrebu za poslovanjem u sivoj ekonomiji.

Jačanje vladavine prava: neophodno je ojačati vladavinu prava, kako bi se osigurala primjena zakona i kazne za porezne prekršaje. To uključuje nezavisno pravosuđe, efikasno sprovođenje zakona i pravilnu primjenu kaznenih sankcija za porezne prevarante. Pouzdano i efikasno pravosuđe igra ključnu ulogu u odvraćanju od poreznih prevara.

Promovisanje etičkih poslovnih praksi: vlada, privredne komore, profesionalne asocijacije i druge relevantne organizacije treba da promovišu etičke poslovne prakse i odgovorno ponašanje u poslovanju. Podsticanje transparentnosti, integriteta i odgovornosti u poslovanju može doprinijeti smanjenju korupcije i prevenciji poreznih prevara.

Ove dodatne mjere dopunjuju prethodno navedene korake i mogu dodatno ojačati napore u suzbijanju porezne evazije u Bosni i Hercegovini. Kombinacija ovih mjera može doprinijeti stvaranju održivog i transparentnog poreskog sistema koji podstiče ekonomski razvoj i osigurava adekvatne prihode za finansiranje javnih programa i usluga.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Koordinacija svih zainteresiranih strana, nadležnih entitetskih ministarstava, entitetskih vlada i sindikata i stručnih institucija.	Efikasan rad na kreiranju, planiranju, koordiniranju i implementaciji programa reformi.
2.	Jačanje kadrovskih i stručnih kapaciteta u svim institucijama koje imaju bitne poveznice s reformama.	Fokusiranost i stručna kvalifikovanost predlaganja obima, kvaliteta i dinamike reformi.
3.	Razvijanje lobističkih kapaciteta za pridobijanje pozitivnih stavova i mišljenja o neophodnosti i svrsishodnosti reformi.	Efekatni na efikasnost kreiranja i implementiranja reformi.
4.	Tijesna saradnja sa sindikalnim organizacijama i nevladinim sektorom uopšte. Edukacija civilnog društva i upoznavanje za suštinom promjena koje se nužno moraju desiti.	Efekat na racionalan i logično moguć pravac razvoja reformi, kao i efekat na postizanje dinamike implementacije koja će biti usklađena s planovima i dinamikom u drugim sektorima.
5.	Razvijanje svijesti društva kao cjeline o neophodnosti reformi. Argumentirano uvjeriti učesnike u društvenom dijalogu da su reforme jednostavno neminovnost.	Izbjegavanje ili svođenje na prihvatljiv nivo društveno stresnih situacija.
6.	Maksimalno uključenje akademske zajednice i specifičnih stručnih institucija i specijalista po pojedinim oblastima koje reforma nužno obuhvata.	Ojačavanje kredibiliteta reformi s obzirom da je pristup ovim reformama nedvojbeno multidisciplinaran, da ima svoje ishodište u ekonomskom, finansijskom, socijalno-psihološkom, pa na koncu i u političko-ideološkom smislu.
7.	Savjetodavno uključiti zainteresovane međunarodne institucije.	Dodatno ojačati kredibilitet reformi. Dobijanje neophodne podrške na nivou međunarodnih finansijskih institucija i institucija koje se bave zaštitom prava radnika i ugroženih socijalnih grupa.
8.	Po potrebi uključiti međunarodne stručnjake i konsultante s iskustvom uspješnog kreiranja i implementiranja ovakvih reformi.	U zavisnosti o specifičnosti djelovanja i potrebe za angažovanjem, efekti bi bili po svakoj naprijed navedenoj tački, ali specifično i potencijalno najviše po tački 2. i 6.

c) Tržište rada i reforma sistema zapošljavanja

Tržište radne snage u Bosni i Hercegovini (BiH) ima svoje specifičnosti i izazove, koji su često rezultat složene političke, ekonomske i društvene situacije u zemlji.

Neki od ključnih karakteristika tržišta rada u BiH:

Visoka stopa nezaposlenosti: BiH se suočava s visokom stopom nezaposlenosti, posebno među mladima. Ova nezaposlenost je često rezultat nedostatka investicija, nedovoljne privlačnosti za strane investitore, kao i sporog ekonomskog rasta i tromosti domaće ekonomske strukture.

Etnički i regionalni jazovi: etnički i regionalni jazovi bitno utiču na tržište rada u BiH. Razlike u razvoju između entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine), kao i unutar entiteta, mogu stvarati i objektivno stvaraju nejednakosti u pristupu zapošljavanju i ekonomskim prilikama.

Migracija radne snage: zbog visoke nezaposlenosti i nedostatka ekonomskih prilika, mnogo građana BiH traži poslove izvan zemlje. Ova migracija radne snage već ima dugoročne negativne efekte na ekonomiju, jer smanjuje raspoloživu radnu snagu i doprinosi "odlivu mozgova".

Nedostatak stručne radne snage: iako postoji visoka stopa nezaposlenosti, dosta preduzeća u BiH suočava se s nedostatkom stručne radne snage u određenim sektorima, poput informacionih tehnologija, industrije, zanatskih zanimanja i zdravstva. Ovo može biti rezultat nedovoljnog ulaganja u obrazovanje i nedostatka relevantnih programa osposobljavanja, ali i drastičnog pada kvaliteta u obrazovanju, te korupcije.

Siva ekonomija: siva ekonomija je i dalje značajan faktor na tržištu rada u BiH. Veliki broj radnika radi u neformalnom sektoru, što može dovesti do slabije zaštite radnih prava i poremećaja na tržištu rada.

Da bi se poboljšala situacija na tržištu rada u BiH, potrebne su sveobuhvatne reforme koje će adresirati ove izazove, uključujući stimulisanje ekonomskog rasta, poboljšanje obrazovnog sistema, suzbijanje opšteg nivoa korupcije, te korupcije u obrazovanju i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, kako bi se privukle investicije i podstakla kreacija radnih mjesta. Također je važno raditi na smanjenju etničkih i regionalnih jazova, kako bi se osigurala pravičnija raspodjela ekonomskih prilika širom zemlje i povećala i u naprijedila mobilnost radne snage.

Strukturna neusklađenost radne snage na tržištu BiH je očigledna. Strukturna neusklađenost radne snage je situacija u kojoj ponuda i potražnja za određenim vrstama radne snage nisu usklađene. To znači da postojeći radnici nemaju potrebne vještine ili obrazovanje za poslove koji su dostupni, dok istovremeno postoje otvorena radna mjesta koja zahtijevaju specifične kompetencije, koje trenutni radnici ne posjeduju. Ova neusklađenost može biti regionalna ili sektorska, te može biti privremena ili dugoročna.

Evo nekoliko primjera strukturne neusklađenosti radne snage:

Brze promjene tehnologije: tehnološki napredak može dovesti do promjena u zahtjevima tržišta rada. Na primjer, pojavom novih tehnologija kao što su automatizacija, veštačka inteligencija ili

digitalizacija, može se dogoditi da postojeći radnici nemaju potrebne vještine da bi obavljali nove poslove, dok istovremeno može postojati potražnja za stručnjacima iz ovih oblasti.

Demografske promjene: starenje stanovništva ili migracija mogu dovesti do situacije u kojoj određene demografske grupe (npr. mladi ili stariji radnici) nisu adekvatno pripremljene za poslove koji su dostupni.

Promjene u industrijskoj strukturi: ako se struktura industrije promijeni, na primjer, zbog deindustrijalizacije ili preusmjerenja ekonomije prema uslužnim djelatnostima, može se pojaviti neusklađenost između vještina radne snage i potreba tržišta rada.

Nedostatak obrazovnih programa i usluga osposobljavanja: ako obrazovni sistem ne proizvodi radnike s potrebnim vještinama za poslove koji su dostupni na tržištu rada ili ako ne postoje adekvatni programi obuke za prekvalifikaciju ili usavršavanje radne snage, može se javiti neusklađenost između ponude i potražnje za radnom snagom.

Kako bi se riješila strukturna neusklađenost radne snage, potrebne su sveobuhvatne politike i mjere koje će podsticati obrazovanje i obuku u skladu s potrebama tržišta rada, olakšavati prilagodljivost radne snage promjenama u ekonomiji i tehnologiji, te promovisati inkluzivne strategije zapošljavanja koje će osigurati da svi građani imaju pristup prilikama za rad i napredovanje. Ovo obično uključuje saradnju između vlade, obrazovnih institucija, privatnog sektora i civilnog društva, kako bi se identifikovale potrebe tržišta rada i razvili odgovarajući programi i politike.

Stanje u ovoj oblasti zahtijeva kreiranje i čvrsto definisanje određenih politika zapošljavanja. Politike zapošljavanja su skup mjera, programa i strategija koje vlade ili druge relevantne institucije primjenjuju kako bi uticale na tržište rada i poboljšale zapošljavanje. Ove politike imaju za cilj smanjenje nezaposlenosti, poboljšanje kvaliteta radnih mjesta, podršku ekonomskom rastu i osiguranje inkluzivnosti na tržištu rada.

Neke od ključnih politika zapošljavanja:

Obrazovanje i obuka: investiranje u obrazovanje i obuku je ključno za pripremu radne snage s potrebnim vještinama i kompetencijama koje odgovaraju zahtjevima tržišta rada. To može uključivati poboljšanje kvaliteta osnovnog i srednjeg obrazovanja, razvoj programa obuke za prekvalifikaciju i usavršavanje, te podršku cjeloživotnom učenju.

Aktivne mjere zapošljavanja: ove mjere uključuju programe subvencioniranja zapošljavanja, javne radove, obuke za rad, mentorstvo, kao i druge inicijative koje direktno podržavaju ljude u pronalaženju posla ili poboljšanju svojih šansi za zaposlenje.

Podsticaji za preduzetništvo: podsticanje preduzetništva može stvoriti nova radna mjesta i podstaći ekonomski rast. To može uključivati olakšice za osnivanje novih preduzeća, pristup finansijskim sredstvima, te podršku u poslovnim planovima i razvoju preduzetničkih vještina.

Fleksibilnost tržišta rada: reforme koje povećavaju fleksibilnost tržišta rada mogu olakšati zapošljavanje i prilagođavanje promjenama u ekonomiji. To može uključivati smanjenje regulativa koje otežavaju zapošljavanje ili otpuštanje radnika, fleksibilnije oblike zaposlenja poput honorarnog rada ili rada na daljinu, te promociju preduzetništva.

Socijalna zaštita: politike socijalne zaštite, poput naknada za nezaposlene, zdravstvenog osiguranja i obiteljskih doplataka, pružaju podršku nezaposlenim osobama i njihovim porodicama, te pomažu u očuvanju socijalne sigurnosti.

Borba protiv diskriminacije na radnom mjestu: politike koje se bore protiv diskriminacije na osnovu pola, rase, etničke pripadnosti, invaliditeta ili drugih osobina pomažu u stvaranju inkluzivnog okruženja na tržištu rada i osiguravaju da svi građani imaju jednake prilike za zapošljavanje i napredovanje na poslu.

Ove politike treba raditi zajedno ili u određenim kombinacijama, kao dio sveobuhvatnog pristupa rješavanju pitanja zapošljavanja i tržišta rada, uzimajući u obzir specifičnosti i potrebe vremena u kojem se kreiraju.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Detaljno istražiti i na naučno-stručnoj osnovi utvrditi potrebe na tržištu radne snage. Utvrditi srednjeročne i dugoročne tendencije na domaćem tržištu radne snage, kao i dinamiku tržišta u pogledu broja i strukture i kvaliteta radne snage.	Dobiti jasan pregled kretanja na tržištu radne snage u cilju praćenja i vođenja tekućih politika i eventualne korekcije zacrtanih ciljeva.
2.	Uskladiti obrazovni sistem s dinamikom potreba domaće ekonomske strukture. Kreirati odgovarajuće akademske i strukovne programe obrazovanja sa stvarnim potrebama. Inovirati postojeće naučno- nastavne programe i uskladiti ih sa savremenim tokovima i tendencijama.	Kreirati takve obrazovne strukture radne snage i njene praktične obučenosti da takva radna snaga u kratkom roku može biti absorbovana u realne ekonomske tokove.
3.	Kreirati odgovarajuće stipendijske programe i programe podrške akademskoj zajednici.	Omogućiti talentovanim i ambicioznim mladim ljudima neometan i neograničen pristup obrazovanju.
4.	Kreirati posebne fondove za istraživački i naučni rad. Posebnu pažnju pokloniti mladim i talentovanim istraživačima, prije svega u oblasti primijenjenih istraživanja.	Stvoriti atmosferu i okruženje koje podržava i podstiče istraživanja i razvoj, te inovativnost, kao bitne elemente razvoja i napretka društva u cjelini.
5	Izvršiti usklađivanje obrazovnih procesa srednjoškolskih i visokoškolskih institucija. Pokloniti pažnju kompatibilnosti i komplementarnosti njihovih nastavnih programa i obrazovnih usmjerenja.	Postići kompatibilnost sa strukovnom strukturom potreba tržišta rada.
6.	Omogućiti, kreirati i podržavati procese cjeloživotnog obrazovanja i usavršavanja.	Slijediti dinamiku izmjena na tržištu radne snage i dinamičnih tehničko -tehnoloških promjena.

d) Reorganizacija i transformacija javnih preduzeća

Javna preduzeća (u daljem tekstu JP) u BiH su pod stalnim uticajem političkih faktora, koji ograničavaju njihovu samostalnost u donošenju Strategije razvoja i ključnih poslovnih odluka.

Usljed nagomilanih i naslijeđenih okolnosti, a često i zbog administrativno-političkih uticaja, prisutno je predimenzioniranje i preopterećenje pojedinih funkcija u okviru JP, višak uposlenih, pa time i neracionalna organizacija i umanjena efikasnost u radu.

Zbog političkih uplitanja u rad i poslovanje, JP su finansijski oslabljena i često nelikvidna jer se, zbog limitiranih cijena njihovih usluga i proizvoda, vrši subvencionisanje stanovništva, kao da su JP socijalne ustanove. Zahvaljujući ovakvom odnosu, JP nisu u mogućnosti da obezbjede dovoljno finansijskih sredstava za investiranje, obnavljanje zastarjele opreme i proširenje svoje infrastrukture.

Općenito gledano, najizraženiji problemi koji karakterišu i opterećuju poslovanje i položaj svih javnih preduzeća u BiH su:

- Nizak nivo provođenja Zakona o javnim nabavkama;
- Zapošljavanje se godinama obavlja bez konkursa, gdje se sa razvojem novih usluga ili proizvoda kasni godinama u odnosu na države okruženja;
- Ulaganje značajnih finansijskih sredstava u marketinšku promociju na način da se zanemaruju osnovno načelo marketinga, po kojem je za uspješno poslovanje neophodan marketing miks koji se sastoji od četiri elementa: proizvoda (usluge), cijene, distribucije i promocije. Ulaže se isključivo u promociju koja je u suštini samo način legalnog prikaza nelegalne potrošnje;
- Imenovanje nadzornih odbora i menadžera kompanija po poluprivatnim stranačkim linijama. Neophodno je jasno specificirati profil budućih menadžera u smislu odgovarajućeg obrazovanja, dosadašnjih rezultata i iskazanih sposobnosti i kompetencija, a ne zadovoljavati se isključivo stepenom stručne spreme za poziciju za koju se imenuju.

Da bi se JP mogla bolje i brže razvijati i efikasnije poslovati potrebno je realizirati sljedeće ciljeve:

- Definirati optimalni model i rješenje reorganizacije i/ili transformacije javnih preduzeća, a da se sačuva javni interes i istovremeno efikasno posluje. Pri realizaciji ovih aktivnosti obavezno voditi računa o zaštiti interesa radnika tih JP.
- Obezbijediti da nadležne institucije definišu državnu strategiju prema vitalnoj javnoj infrastrukturi, po djelatnostima, odnosno da li vlasništvo nad njom uopšte može da bude predmet bilo kog oblika privatizacije ili ona ostaje u javnom vlasništvu, u cilju zaštite javnog interesa. Odrediti i formulirati modele obezbjeđenja sredstava za modernizaciju i proširenje javne infrastrukture.
- Osigurati objektivnu procjenu imovine javnog sektora.
- Definirati i riješiti metodologiju formiranja cijena baziranu na principima racionalnog pokrića troškova poslovanja, ali i potrebnih sredstava za investicije, a ne na administrativnom uplitanju u ekonomiku preduzeća.
- Potrebno je iznaći modele subvencioniranja komunalnih usluga socijalno ugroženih građana ne radeći to preko formiranja nerealnih cijena, čime se javna preduzeća dovode u situaciju da nerentabilno posluju i svjesno se guraju u gubitke i stečaj.
- Razmotriti mogućnost angažiranja menadžera profesionalaca za upravljanje poslovima u javnim preduzećima, umjesto menadžera amatera čiji mandat traje dok traje mandat

njihove partije, izbor menadžera ovih preduzeća vršiti isključivo putem konkursa, a ne po odluci partija na vlasti.

- Odabir menadžera ovih preduzeća uglavnom iz redova stručnjaka s iskustvom za biznis i menadžment, umjesto iz redova partija na vlasti, odabir i imenovanje menadžera ovih preduzeća isključivo od strane njihovih nadzornih odbora, umjesto vlade.
- Menadžeri ovih preduzeća moraju biti isključivo odgovorni za njihov učinak i razvoj i rast, što dosad u ovim preduzećima nije bio slučaj (u njima dosad niko nije bio odgovoran za rezultate njihovog poslovanja – ni menadžeri, ni Nadzorni odbor, ni nadležni ministar, zbog čega su ona izuzetno loše poslovala).
- Učinak ovih menadžera profesionalaca mora se permanentno mjeriti i ocjenjivati, što čine nadzorni odbori ovih preduzeća poređenjem ostvarenih učinaka s menadžerskim standardima, dok neuspješni menadžeri u ovim preduzećima obavezno dobijaju otkaz ako u popravnom roku učinak preduzeća ne podignu na planirani nivo.
- Svim uspješnim menadžerima u ovim preduzećima isplaćuju se, pored plaće, i više različitih vrlo stimulativnih nagrada u zavisnosti od visine realizacije planiranog učinka po raznim osnovama.
- Uloga Nadzornog odbora u ovim preduzećima je izuzetno značajna, što dosad nije bio slučaj, tako da su u ove odbore birani najčešće nekompetentni i za učinak preduzeća nikom odgovorni ljudi. Nadzorne odbore ovih preduzeća i ubuduće će postavljati nadležni državni organi, kao ovlašteni vlasnici kapitala u ovim preduzećima, s tim što će ubuduće voditi računa da u njih dovedu kompetentne ljude.
- Uvođenjem profesionalnih menadžera bi se postiglo odvajanje vlasničke i menadžerske funkcije, a to je jedna od temeljnih odrednica korporacije i korporativnog upravljanja. Samim tim, top-menadžeri se ne mogu tretirati kao drugi uposlenici, niti se njihov formalnopravni status može regulirati odrednicama klasičnog ugovora o radu. Odnos između nadzornog odbora i profesionalnih top-menadžera, koje bi morao birati i angažirati sam Nadzorni odbor, trebao bi se regulirati putem menadžerskih ugovora.
- Izbor i zapošljavanje u javnim preduzećima tržišne privrede vršiti putem konkursa i biraju se najbolji kandidati. U našim državnim preduzećima rasprostranjen je nepotizam, zapošljavaju se članovi partija na vlasti, te rođaci i prijatelji političkih moćnika. Drugim riječima, biraju se podobni, a ne sposobni kadrovi čime se poslovanje JP gura u još veću dubiozu i propadanje.
- Sačiniti i usvojiti normativnu regulativu usklađenu s EU standardima i regulativama kojima se omogućava usmjeravanje profita javnih preduzeća u razvoj istih, kao i u finansiranje razvoja privrede i u javnu potrošnju.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Definisati vitalnu javnu infrastrukturu koja bi bila u vlasništvu države.	Nadležne institucije treba da definišu državnu strategiju prema vitalnoj javnoj infrastrukturi, po djelatnostima, odnosno da li vlasništvo nad njom uopšte može da bude predmet bilo kog oblika privatizacije ili ona ostaje u javnom vlasništvu, u cilju zaštite javnog interesa. Time bi se obezbjedilo da država bude vlasnik kompletne vitalne javne infrastrukture koju bi mogla, po tržišnoj cijeni, iznajmljivati zainteresovanim stranama. Potrebno je iznaći i definisati modele obezbjeđenja sredstva za modernizaciju i proširenje javne infrastrukture.
2.	Upravljanje državnim preduzećima ubuduće vršiti po principima i načelima korporativnog upravljanja.	Pri provođenju principa korporativnog upravljanja veoma je bitan način izbora i postavljanja menadžera JP i članova NO za koje treba birati stručne i kompetetne ljude, a ne politički podobne, i od istih tražiti provođenje zacrtanih planova, zadataka i rezultata poslovanja. Poznato je da je odvajanje vlasničke i menadžerske funkcije jedna od temeljnih odrednica korporacije i korporativnog upravljanja. Samim tim, top-menadžeri se ne mogu tretirati kao drugi uposlenici, odnos između Nadzornog odbora i profesionalnih top-menadžera, koje bi morao birati i angažirati sam Nadzorni odbor, trebao bi se regulirati putem menadžerskih ugovora. Ukoliko nisu odgovorili postavljenim ciljevima vršiti njihovu smjenu. Na ovaj način bi se povećala odgovornost upravljačkih struktura za uspješno poslovanje JP.
3.	Zapošljavanje u javnim preduzećima.	Regrutiranje zaposlenih u javnim preduzećima tržišne privrede vršiti putem konkursa i birati najbolje kandidate. U našim državnim preduzećima rasprostranjen je nepotizam, zapošljavaju se članovi partija na vlasti, te rođaci i prijatelji političkih moćnika. Drugim riječima, biraju se <u>podobni</u> , a ne <u>sposobni</u> kadrovi čime se poslovanje JP gura u još veću dubiozu i propadanje. Ovu praksu treba obrnuti, birati sposobne , a ne podobne kadrove .

e) E-Uprava

Reformska oblast e-uprava povezana je praktično sa svim ostalim oblastima reforme javne uprave. Akcioni plan u reformskoj oblasti e-uprava izrađen je na temelju razumijevanja da e-uprava nije samo pitanje informacionih tehnologija, nego se radi o mnogo širem pristupu koji obuhvata analizu poslovnih procesa, njihovo pojednostavljivanje i optimizaciju, te standardizaciju koja u javnoj upravi obično traži i izmjene i dopune različitih zakona i podzakonskih propisa. Informatizacija treba da uslijedi tek na kraju svih ovih aktivnosti.

Bitno je naglasiti da se u elektronskom prostoru još uvijek moraju izvršavati tradicionalni zadaci, ali se oni moraju raditi na drugačiji način kao što se može vidjeti na primjerima EU država. Elektronsko okruženje zahtijeva isti nivo sigurnosti, ali podrazumijeva neke drugačije tehnike.

S obzirom da je Internet otvorena javna mreža dostupna svima, uvijek postoji mogućnost da neko neovlašteno prati presretne i omete komunikaciju korisnika i to kasnije zloupotrijebi. Zbog toga se u cilju primjene E-uprave mora pronaći optimalni mehanizam koji će osigurati:

- Zaštitu tajnosti informacija (sprječavanje otkrivanja njihovog sadržaja);
- Integritet informacija (sprječavanje neovlaštene izmjene informacija tj. dokumenta prijave novorođene bebe) i
- Autentičnost informacija (definisanje i provjera identiteta pošiljaoca i nepromljenjivosti sadržaja dokumenta).

Pojam elektronskog potpisa generički je pojam koji se najčešće koristi za označavanje elektronskog potpisa koji u sebi uključuje postupak enkripcije i digitalnog certifikata. Kriptografija je nauka koja se bavi metodama očuvanja tajnosti informacija, nudeći rješenje ovog problema.

Svrha elektronskog potpisa je da potvrdi autentičnost sadržaja poruke (dokaz da poruka nije promijenjena na putu od pošiljaoca do primaoca), kao i da osigura garanciju identiteta pošiljaoca poruke.

Potrebno je posebno naglasiti da, iako je Zakon o elektronskom potpisu BiH usvojen, još u novembru 2006. godine, ovaj vid ovjeravanja službenih dokumenata se tek prošle godine počeo primjenjivati u našoj zemlji i to samo u Upravi za indirektno oporezivanje BiH (UIO). Ono što je za sada poznato je da su zahtjeve za dobijanje akreditacije ovlaštenog ovjerioca elektronskog potpisa do sada podnijeli Uprava za indirektno oporezivanje BiH (UIO) i Agencija za identifikaciona dokumenta, evidenciju i razmjenu podataka BiH (IDDEEA).

Inače, za proteklih 12 godina Vijeće ministara BiH je, s ciljem početka primjene Zakona o elektronskom potpisu, usvojilo samo tri potrebna pravilnika. Također, u novembru 2016. godine je data saglasnost za formiranje Ureda za nadzor i akreditaciju ovjerilaca, kojem je trebalo više od godinu dana da profunkcioniše. I to je sve što je do sad učinjeno.

Iako se Zakon o elektronskom potpisu još nije počeo ni primjenjivati, izvjesno je da će ga BiH u skorije vrijeme morati zamijeniti novim zakonom o elektronskoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektronske transakcije, čija je nacrt napravljen. Razlog je to što je EU usvojio novu direktivu iz ove oblasti, s kojom BiH mora uskladiti svoje zakonodavstvo.

Zbog svega navedenog, potrebno je da se vlasti u Bosni i Hercegovini što prije pozabave digitalizacijom svih servisa, kako onih prema građanima, tako i onih prema kompanijama. Na taj način će se drastično smanjiti vidljivi troškovi poslovanja, skratiti procedure, ali i olakšati život običnim građanima.

U tom kontekstu, stranka „Naprijed“ za cilj ima planirano djelovanje da se konačno omogući implementacija elektronskih potpisa na području cijele Bosne i Hercegovine.

Stranka „Naprijed“ planira pokrenuti proceduru izmjena i dopuna legislative na nivou Institucija BiH, kako bi e-potpis bio prepoznat kao jednakovažeći s vlastoručnim potpisom u svim administrativnim procedurama.

Stranka „Naprijed“ će inicirati, a zatim započeti s implementacijom e-Usluga i e-Registara u svakoj administrativnoj proceduri. E-Registri trebaju u realnom vremenu ažurirati sve izmjene i nove registracije u sudovima, ministarstvima, agencijama, upravama, službama...; smanjiti vrijeme i troškove potrebne za obavljanje nužnih administrativnih procesa, a time i administrativne barijere za poslovanje; omogućiti transparentan rad i djelovanje institucija, privatnih lica i preduzeća; te smanjiti prostor za zloupotrebu sistema.

Stranka „Naprijed“ će inicirati, a zatim započeti s implementacijom E-Usluga na način da se uvežu različiti administrativni sistemi i omogući građanima i privrednim društvima da bez odlaska na šalter, tj. putem on- line servisa, u nekoliko klikova: apliciraju za lične dokumente i, ukoliko to žele,

iste dobiju na kućnu adresu; otvore kompaniju ili obrt; popune porezne formulare; apliciraju za građevinsku dozvolu; dobiju elektronsku potvrdu ili uvjerenje koju mogu sami isprintati ili proslijediti; apliciraju na javni poziv; naprave ili zatraže izmjene u e-registru i da sve te zahtjeve potpišu svojim e-potpisom, a uslugu plate debitnom ili kreditnom karticom. Ovi postupci će bitno uticati i na smanjenje korupcije, jer eliminiše direktan kontakt i verbalnu komunikaciju sa birokratskim aparatom.

Ovo su koraci koje treba napraviti kako bi se u pravom smislu provela digitalizacija, ali je jako bitno naglasiti da Bosna i Hercegovina, ukoliko je zaista opredijeljena za reformu javne uprave, više nema vremena za polovična ili rješenja koja su trebala biti implementirana prije 10 godina.

Sadržaj aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Izmjena i dopuna legislative na svim nivoima, potrebne za implementaciju e-Usluga i e-Registara, a primarno usvajanje Zakona o elektroničkoj identifikaciji i uslugama BiH.	Preduslov za implementaciju i e-Usluga i e-Registara u svakoj administrativnoj proceduri.
2.	Započeti s implementacijom e-Usluga i e-Registara u svakoj administrativnoj proceduri.	Implementacijom E-Usluga na način da se uvežu različiti administrativni sistemi i omogućiti građanima i privrednim društvima da bez odlaska na šalter, tj. putem on-line servisa, u nekoliko klikova: apliciraju za lične dokumente i, ukoliko to žele, iste dobiju na kućnu adresu; otvore kompaniju ili obrt; popune porezne formulare; apliciraju za građevinsku dozvolu; dobiju elektronsku potvrdu ili uvjerenje koju mogu sami isprintati ili proslijediti; apliciraju na javni poziv; naprave ili zatraže izmjene u e-registru i da sve te zahtjeve potpišu svojim e-potpisom, a uslugu plate debitnom ili kreditnom karticom. Ovi postupci će bitno uticati i na smanjenje korupcije, jer eliminiše direktan kontakt i verbalnu komunikaciju sa birokratskim aparatom.
3.	Započeti s implementacijom e-Registara u svakoj administrativnoj proceduri.	E-Registri trebaju u realnom vremenu ažurirati sve izmjene i nove registracije u sudovima, ministarstvima, agencijama, upravama, službama...; smanjiti vrijeme i troškove potrebne za obavljanje nužnih administrativnih procesa, a time i administrativne barijere za poslovanje; omogućiti transparentan rad i djelovanje institucija, privatnih lica i preduzeća.

6.2. Privlačenje domaćih i stranih investicija

Direktne strane investicije (DSI) su od izuzetne važnosti za ekonomiju Bosne i Hercegovine (BiH) iz više razloga:

Povećanje kapitala i tehnologije: DSI unose novi kapital u zemlju, što može biti ključno za razvoj novih projekata i industrija. Osim novca, strani investitori često donose i tehnološka znanja i vještine koje mogu unaprijediti domaću ekonomiju. Ovo je posebno važno ako se ima u vidu da stabilnost postojećeg makroekonomskog modela u BiH pored ostalog, de facto, „sudbinski“ ovisi o intenzitetu dotoka DSI.

Stvaranje novih radnih mjesta: investicije stranih kompanija u pravilu rezultiraju otvaranjem novih radnih mjesta, što smanjuje nezaposlenost i poboljšava standard života lokalnog stanovništva.

Povećanje izvoza: strane investicije mogu potaknuti razvoj izvozno orijentiranih industrija, što pomaže u diverzifikaciji ekonomije i smanjenju ovisnosti o jednom sektoru.

Transfer znanja i vještina: uz kapital, strani investitori u pravilu prenose i know-how u upravljanju, tehnologiji i tržišnim strategijama. Ovo poboljšava konkurentnost domaćih kompanija i potiče inovativnost.

Stimulacija domaćih investicija: prisustvo stranih investitora potiče domaće kompanije da povećaju svoju konkurentnost kako bi se nosile s novom konkurencijom, što će u pravilu rezultirati većim domaćim investicijama.

Međutim, važno je napomenuti da DSI, također, nose određene izazove i rizike, poput ovisnosti o vanjskim faktorima i potencijalnih problema s političkom stabilnošću. Stoga, BiH treba razviti strategiju privlačenja stranih investicija koja će maksimizirati koristi i minimizirati rizike. To uključuje stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, poboljšanje infrastrukture, jačanje vladavine prava, eliminaciju koruptivnih djelovanja i smanjenje birokratskih prepreka.

Politike privlačenja stranih investicija su ključne za poticanje ulaganja stranih kompanija u zemlju. Evo politika koje BiH može primjeniti, kako bi privukla strane investicije:

Fiskalne politike: sniziti poreze i carine za strane investitore ili pružiti različite poreske olakšice za nove investicije. Također, osigurati transparentnost i predvidljivost poreznih politika.

Finansijske podrške: pružiti finansijske podsticaje kao što su subvencije, krediti s niskim kamatnim stopama ili garancije za investicije, kako bi se smanjili rizici za strane investitore.

Regulatorno okruženje: vereinfikacija i ubrzavanje procesa registracije i pokretanja poslovanja kako bi se smanjila birokracija. Također, osigurati primjenu jasnih i dosljednih propisa koji su u skladu s međunarodnim standardima.

Investicijske zone: stvaranje specijalnih ekonomskih zona ili industrijskih parkova s povoljnim uslovima za strane investitore, uključujući infrastrukturne usluge, pristup radnoj snazi i olakšice u procesu poslovanja.

Obrazovanje i obuka radne snage: investirati u obrazovanje i obuku radne snage kako bi se osiguralo da postoji dovoljno kvalifikovane radne snage za podršku stranim investitorima, posebno u sektorima visoke tehnologije.

Stabilnost i sigurnost: osigurati političku stabilnost, vladavinu prava i zaštitu vlasničkih prava, kako bi se smanjili rizici za strane investitore.

Promocija investicija: aktivno promovirati zemlju kao destinaciju za strane investicije putem marketinških kampanja, učešća na međunarodnim sajmovima i događajima, te suradnje s diplomatskim misijama i trgovinskim organizacijama.

Implementacija ovih politika zahtijeva koordinaciju između vlade, regulatornih agencija, lokalnih vlasti i privatnog sektora, kako bi se osiguralo da se stvore povoljni uslovi za strane investitore i podržao održiv ekonomski rast.

Politike privlačenja stranih investicija su ključne za poticanje ulaganja stranih kompanija u zemlju.

Politika koje BiH može primijeniti kako bi privukla strane investicije:

Fiskalne politike: sniziti poreze i carine za strane investitore ili pružiti različite poreske olakšice za nove investicije. Također, osigurati transparentnost i predvidljivost poreznih politika.

Finansijske podrške: pružiti finansijske podsticaje kao što su subvencije, krediti s niskim kamatnim stopama ili garancije za investicije kako bi se smanjili rizici za strane investitore.

Regulatorno okruženje: vereinfikacija i ubrzavanje procesa registracije i pokretanja poslovanja kako bi se smanjila birokracija. Također, osigurati primjenu jasnih i dosljednih propisa koji su u skladu s međunarodnim standardima.

Investicijske zone: stvaranje specijalnih ekonomskih zona ili industrijskih parkova s povoljnim uslovima za strane investitore, uključujući infrastrukturne usluge, pristup radnoj snazi i olakšice u procesu poslovanja.

Obrazovanje i obuka radne snage: investirati u obrazovanje i obuku radne snage kako bi se osiguralo dovoljno kvalifikovane radne snage za podršku stranim investitorima, posebno u sektorima visokih tehnologija.

Stabilnost i sigurnost: osigurati političku stabilnost, vladavinu prava i zaštitu vlasničkih prava kako bi se smanjili rizici za strane investitore. Beskompromisno slamati bilo kakve, pa i pokušaje koruptivnog djelovanja.

Promocija investicija: aktivno promovirati zemlju kao destinaciju za strane investicije putem marketinških kampanja, učešća na međunarodnim sajmovima i događajima te suradnje s diplomatskim misijama i trgovinskim organizacijama.

Implementacija ovih politika zahtijeva koordinaciju između vlade, regulatornih agencija, lokalnih vlasti i privatnog sektora kako bi se osiguralo da se stvore povoljni uslovi za strane investitore i podržao održiv ekonomski rast koji je u BiH, bez intenzivnog priliva DSI, definitivno nemoguć.

U ovome kontekstu politika zaštite DSI je od krucijalnog značaja. Zaštita DSI jeste u biti demonstracija institucionalne konkurentnosti države i povoljne investicione klime.

Dakle, politika zaštite stranih investicija igra ključnu ulogu u privlačenju i održavanju stranih ulaganja.

Neki od ključnih elemenata koje BiH može uključiti u svoju politiku zaštite stranih investicija:

Zakonski okvir: uspostavljanje jasnog i dosljednog zakonodavnog okvira koji pruža zaštitu stranim investitorima od diskriminacije, eksproprijacije i nepravednog tretmana. Ovo uključuje izradu zakona o stranim investicijama koji definiraju prava i obaveze investitora i vlade.

Međunarodni sporazumi: potpisivanje međunarodnih sporazuma o zaštiti stranih investicija, poput bilateralnih investicijskih ugovora (BIT), koji pružaju dodatnu sigurnost i jamče određene standarde zaštite investicija.

Mehanizmi arbitraže: uključivanje klauzula o arbitraži u investicijske ugovore kako bi se omogućilo stranim investitorima pristup neovisnim mehanizmima rješavanja sporova, kao što su međunarodna arbitraža ili međunarodni sudovi.

Transparentnost: osiguravanje transparentnosti u procesima donošenja odluka i provođenju zakona koji se odnose na strane investitore kako bi se smanjio rizik od korupcije i neprimjene pravnih normi i nepravilnosti.

Zaštita intelektualnog vlasništva: osiguravanje adekvatne zaštite intelektualnog vlasništva, kako bi se spriječile povrede prava intelektualnog vlasništva i potaknula inovacija i razvoj tehnologije.

Politika stabilnosti: održavanje političke stabilnosti, vladavine prava i sigurnosti, kako bi se smanjili politički i društveni rizici koji mogu utjecati na investicije.

Edukacija i informisanje: pružanje edukacije i informacija stranim investitorima o poslovnim prilikama, zakonima i procedurama u zemlji, kako bi se povećala njihova svijest o investicijskim mogućnostima i rizicima. Maksimalno skratiti i pojednostaviti procedure registracije poslovnih subjekata s inostranim osnivačima.

Dijalog i suradnja: uspostavljanje otvorenog dijaloga i suradnje između vlade, regulatornih agencija, investitora i lokalnih zajednica, kako bi se identificirali problemi i pronalazila rješenja koja podržavaju dugoročni uspjeh stranih investicija.

Konačno, država i njeni entiteti bi mogli, a bilo bi i poželjno, kreirati određene politike finansiranja DSI kao podsticaj njihovom prilivu i dodatno unaprjeđenje institucionalne konkurentnosti. Politika finansiranja direktnih stranih investicija (DSI) ima za cilj olakšati dolazak stranih ulaganja u zemlju pružajući različite finansijske instrumente i podršku.

Ključni aspekti politike finansiranja DSI bili bi:

Incentivi: država može ponuditi različite finansijske podsticaje kako bi privukla strane investitore, uključujući subvencije, porezne olakšice, bespovratne grantove ili povoljne kreditne uslove.

Garancije: država može pružiti garancije za strane investicije kako bi smanjila rizike za investitore, posebno u zemljama s visokim političkim ili ekonomskim rizicima.

Javno-privatno partnerstvo (PPP): javno-privatna partnerstva mogu biti korisna forma finansiranja za velike infrastrukturne projekte, gdje država i privatni sektor zajedno finansiraju i upravljaju projektima.

Fondovi i investicijski programi: država može uspostaviti specijalizirane fondove ili investicijske programe koji pružaju kapital, kreditiranje ili garancije za strane investitore u određenim sektorima ili regijama.

Podsticajne forme finansiranja: podsticati razvoj bankarskih proizvoda i usluga koji podržavaju strane investicije, kao što su krediti za investicije, garancije, leasing ili faktoring i forfeting.

Ulaganje u infrastrukturu: investiranje u razvoj infrastrukture, kao što su transportne veze, energetska mreža ili telekomunikacijska infrastruktura, može povećati atraktivnost zemlje za strane investitore.

Promocija investicija: država može uložiti u marketinške kampanje i promociju, kako bi podigla svijest o investicionim mogućnostima i prednostima ulaganja u zemlju.

Upravljanje rizicima: pružanje informacija i usluga za upravljanje rizicima investicija, kao što su istraživanje tržišta, analiza rizika i osiguranje od političkih ili komercijalnih rizika.

Ovi instrumenti politike finansiranja DSI mogu biti ključni u stvaranju povoljnog okruženja za strane investitore i podržavanju održivog ekonomskog rasta. Važno je da politike budu dobro osmišljene i pravilno implementirane, kako bi se osiguralo da pružaju stvarnu podršku stranim investicijama, a istovremeno minimiziraju rizike za državu i lokalnu ekonomiju.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Podstaknuti i intenzivirati dotok DSI. Ojačati institucionalnu konkurentnost kroz efikasnost i pojednostavljenje administrativnih procedura i transparentnost.	Očekivano intenziviranje DSI prije svega u oblasti naprednih tehnologija i inovacija.
2.	Razvijati tzv. šeme podrške prilivu DSI kroz optimalizaciju administrativnih, finansijskih i fiskalnih instrumenata.	Dodatni podsticaji prilivu DSI.
3.	Jačati pravni okvir i pravnu sigurnost koji reguliše DSI.	Dodatni podsticaji prilivu DSI.
4.	Pojednostaviti administrativne procedure registracije poslovnih subjekata i uspostaviti kancelarije koje „rješavaju probleme i administrativne zastoje“.	Dodatni podsticaji prilivu DSI.
5.	Kadrovski i tehnički unaprijediti i ojačati BiH agenciju za promociju stranih investicija. Maksimalno se otvoriti i prezentirati mogućnosti BiH u tom pogledu.	Dodatni podsticaji prilivu DSI.

a) Tržište kapitala

Značaj tržišta kapitala za BiH ekonomiju u biti jeste ogroman. Tržište kapitala moglo bi da igra ključnu ulogu u razvoju i stabilnosti ekonomije. Međutim, tržište kapitala nerazvijeno je, ekonomija kao cjelina nije inkorporirana, kapital nije „socijaliziran“ i tržište je uglavnom nedostupno malim i srednjim sudionicima na tom tržištu. Vlasnici krupnog privatnog kapitala u biti nisu prisutni na berzama, njihovo djelovanje izoliralo je potencijalne male i srednje sudionike, premda je raspolaganje tolikom masom kapitala, pogotovo u postratnoj tranziciji, od strane malog broja ljudi ili porodica, što je upitno i s političkog i sa etičkog stanovišta, kao i sa stanovišta interesa društva kao cjeline i same države, pa čak i posjednika tog kapitala. Tržište kapitala za ekonomiju Bosne i Hercegovine (BiH) važno je iz nekoliko razloga:

Finansiranje rasta i razvoja: tržište kapitala omogućuje kompanijama da prikupe kapital putem izdavanja dionica i obveznica. Ova sredstva se mogu koristiti za finansiranje investicija, istraživanja i razvoja, širenje poslovanja i slično, što potiče ekonomski rast i razvoj.

Diversifikacija portfelja: investitori u BiH imaju priliku diverzificirati svoje portfelje ulaganjem na tržištu kapitala. Ovo omogućuje stvaranje racionalnih portfelja, disperziju rizika i povećanje prilika za ostvarivanje povrata na ulaganja.

Stvaranje vrijednosti za dioničare: kompanije koje su javno kotirane na tržištu kapitala imaju obavezu da pružaju povrat na ulaganja dioničarima. To ih potiče na efikasno upravljanje i povećanje vrijednosti kompanije, što dugoročno koristi ekonomiji.

Povećanje transparentnosti i upravljanja: kompanije koje su kotirane na tržištu kapitala obično su podvrgnute strožim zahtjevima za transparentnost i finansijsko izvještavanje. To poboljšava upravljanje, smanjuje rizik od korupcije i poboljšava povjerenje investitora.

Stvaranje likvidnosti: tržište kapitala omogućuje trgovinu dionicama i drugim vrijednosnim papirima, čime se stvara likvidnost i olakšava prilagođavanje promjenama u ponudi i potražnji kapitala.

Međutim, važno je napomenuti da tržište kapitala u BiH jeste ograničeno u odnosu na razvijenije ekonomije, s manjim obimom trgovanja, manjom diversifikacijom i manjom dostupnošću kapitala. Stoga je daljnji razvoj i unaprjeđenje tržišta kapitala važno za jačanje ekonomske stabilnosti i rasta u Bosni i Hercegovini.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Djelovanje na usklađivanje kapitalne strukture domaće ekonomije u smislu njenog otvaranja prema tržištu kapitala.	Korisna i jasno definisana „socijalizacija“ kapitala, te jačanje stabilnosti domaće ekonomske strukture.
2.	Uključivanje na tržište kapitala potencijalnih malih i srednjih investitora čiji novac u ovome momentu leži u bankama.	Intenziviranje ekonomskih aktivnosti u državi i eliminacija tromosti domaće ekonomije.
3.	Otvoravanje velikih javnih infrastrukturnih korporacija prema tržištu kapitala. Pružiti šansu stanovništvu, koje ima određeni investicioni potencijal, da učestvuje u suvlasništvu.	Omogućava građaninu, potencijalnom investitoru, da kreira vlastiti portfolio i racionalnije, dakle i sigurnije upravlja svojom imovinom.
4.	Omogućiti izgradnju velikih infrastrukturnih projekata emisijom ili obveznicama i/ili dionicama tih javnih preduzeća i omogućiti da građani imaju slobodan pristup tržištu kapitala i kupovini tih vrijednosnih papira.	Snažan podsticaj razvoju domaćeg tržišta kapitala i uključivanje većeg broja sudionika na tom tržištu.

b) Debirokratizacija

Debirokratizacija je pojam koji se koristi za opisivanje procesa smanjenja birokratskih procedura, regulativa i administrativnih prepreka u društvu ili organizaciji. Ovaj proces ima za cilj povećanje efikasnosti, smanjenje troškova i olakšavanje poslovanja, kako za pojedince, tako i za kompanije.

Debirokratizacija uključuje pojednostavljenje procedura, smanjenje administrativnih zahtjeva, digitalizaciju procesa, uvođenje novih tehnologija, radi efikasnijeg obavljanja poslova, kao i reviziju postojećih zakona i propisa, kako bi se eliminisali višak regulativa i nepotrebna administracija. Ovaj proces ima za cilj i poboljšanje odnosa između države i građana, te podsticanje ekonomske aktivnosti i rasta. Ovo je u kontekstu našeg interesovanja de facto sastavni dio reforme javnog

sektora, u okviru čega je posebno razmatrana racionalizacija javne uprave, reforma penzionog sistema.

Sastavni i neodvojivi dio reforme fiskalnog sistema, općenito poslovnog ambijenta, također je debirokratizacija. Svi ovi segmenti i njihovi procesi podrazumijevaju debirokratizaciju u smislu „Naprijed“ navedenog, u čijem kontekstu je kao takva i razmatrana. Generalno gledano, sa čisto političkog aspekta, kontrola i upravljanje birokratskim aparatom države suštinski je element uspješnosti te države u svakom smislu i segmentu njenog funkcioniranja.

Ključne mjere koje bi trebalo provoditi, i to kontinuirano, u cilju kontrole efikasnosti birokratskog aparata i sprječavanja njegovog nekontroliranog umnožavanja (djelovanje Parkinsonovog zakona umnožavanja i samogenerisanja birokratskog aparata) su sljedeće:

Transparentnost: osiguravanje da su propisi jasni, lako dostupni i razumljivi svim sudionicima, kako bi se smanjila nejasnoća i nesigurnost u vezi s regulativama.

Smanjenje administrativnog opterećenja: identifikacija i uklanjanje nepotrebnih ili zastarjelih administrativnih zahtjeva, formuliranje jednostavnih i efikasnih procedura, te pojednostavljenje procesa za podnošenje zahtjeva.

Digitalizacija usluga: prebacivanje administrativnih procesa na digitalne platforme radi smanjenja papirnato poslovanja, ubrzanja procesa i olakšavanja pristupa uslugama i informacijama.

Harmonizacija propisa: koordinacija i usklađivanje različitih regulatornih zahtjeva na državnom i regionalnom nivou, kako bi se smanjili troškovi zadržavanja i sporosti za preduzeća koja djeluju na više tržišta.

Edukacija i osnaživanje: obuka poslovnih subjekata i državnih službenika o novim propisima, digitalnim alatima i najboljim praksama, kako bi se olakšalo uvođenje i korištenje novih tehnologija.

Saradnja između sektora: uključivanje privatnog sektora, javnih službi i civilnog društva u proces debirokratizacije radi stvaranja zajedničkih rješenja i poticanja inovativnih pristupa u administrativnim procedurama.

Redovita evaluacija i revizija: kontinuirano praćenje i procjena efikasnosti debirokratizacijskih mjera, te prilagođavanje strategija kako bi se osiguralo da su one u skladu s promjenama u okruženju i potrebama sudionika.

Ipak, ove mjere su samo neki od primjera pristupa debirokratizaciji. Svaka zemlja ili organizacija može prilagoditi ove mjere prema svojim specifičnim potrebama i kontekstu, kako bi postigla najbolje rezultate.

S obzirom na navedeno, dalje razmatranje o važnosti i mjerama za suzbijanje nepotrebne i suviše birokratije nije potrebno, jer se očitava u doslovno svakom segmentu ovoga programa.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Identifikacija nepotrebnih administrativnih procedura i procedura koje su u biti međusobno suprotstavljene i kontradiktorne.	Poboljšanje efikasnosti procedura u okvirima administrativnih aparata različitih nivoa države.
2.	Razvoj i usvajanje digitalnih platformi za rad administracije i eliminacija nepotrebne „papirologije“. Efikasna obuka administracije kako za rad na novim digitalnim platformama, tako i u vještinama komunikacije s klijentima.	Povećanje efikasnosti i kvaliteta obavljanja poslova. Povećanje opšteg nivoa produktivnosti administrativnog aparata.
3.	Harmonizacija propisa, zahtjeva i procedura na državnom i regionalnom nivou, te njihovo dovođenje u sklad. Izbjegavanje kontradiktornih i međusobno suprotstavljenih administrativnih zahtjeva i postupaka.	Opšte povećanje efikasnosti poslovnih aktivnosti domaćih poslovnih subjekata. Konkretno pogodnosti i koristi građanima koji zahtijevaju usluge u skladu sa normiranim procedurama.
4.	Redovna revizija, kontrola i ocjenjivanje kvaliteta rada administracije svih nivoa države.	Kontinuirano održavanje zadatih kriterija kvaliteta obavljanja poslova. Unaprjeđenje procedura i njihova racionalizacija.
5.	Transparentnost rada i procesa koji se odvijaju u sektoru državne administracije svih nivoa.	Konkretno sprječavanje koruptivnog djelovanja. Utvrđivanje i uklanjanje potencijalnih izvorišnih tačaka korupcije.

6.3. Podrška realnom sektoru

Državna i entitetska podrška realnom sektoru ekonomije obično podrazumijeva niz politika, programa i mjera koje vlade primjenjuju kako bi podržale razvoj i održavanje zdravog i konkurentnog realnog sektora, koji obuhvata proizvodnju roba i pružanje usluga. Ove politike mogu biti usmjerene prema različitim ciljevima, uključujući poticanje rasta, povećanje zaposlenosti, poticanje inovacija i tehnološkog napretka, smanjenje regionalnih dispariteta, podršku malim i srednjim preduzećima (MSP-ovima), zaštita okoliša i održivosti, poticanje izvoza te kreiranje stimulaturnih industrijskih politika i poticajnih mjera.

Mjere državne i entitetske podrške realnom sektoru ekonomije:

Fiskalne politike: smanjenje poreza na dobit, poreza na dodanu vrijednost (PDV) ili druge poreze, kako bi se potaknuli investicije i potrošnja u realnom sektoru.

Subvencije i stimulacije-poticaji: direktna finansijska sredstva koja se dodjeljuju preduzećima ili industrijama kako bi podržali njihov razvoj, istraživanje i razvoj, izvoz ili ulaganje u tehnologije i inovacije u cilju jačanja, prije svega, eksterne konkurentnosti..

Garancije i jamstva: državna jamstva koja olakšavaju pristup finansiranju preduzećima koja se suočavaju s poteškoćama u dobivanju kredita od privatnih banaka. Kapitalno jačanje razvojnih banaka koje mogu biti jedan od izvora kreativnog podsticaja realnom sektoru.

Obrazovanje i obuka: programi za osposobljavanje radne snage i podrška za usklađivanje vještina radnika s potrebama tržišta rada, što doprinosi produktivnosti i konkurentnosti realnog sektora.

Infrastrukturalna ulaganja: investicije u transportnu, energetska, komunikacijska i digitalna infrastrukturu koja podržava poslovanje i rast realnog sektora.

Regulativa i administrativna podrška: uvođenje regulatornog okvira koji olakšava poslovanje, smanjuje administrativne prepreke i poboljšava investicijsku klimu.

Inovacijske politike: podrška istraživanju i razvoju, tehnološkim inkubatorima, tehnološkim parkovima i drugim inovacijskim sredstvima, kako bi se potaknula inovacija i konkurentnost realnog sektora.

Ove politike mogu se primjenjivati na državnom, regionalnom i lokalnom nivou, ovisno o specifičnim potrebama i prioritetima konkretnih vlada. Upravljanje i implementacija ovih mjera zahtijevaju pažljivo planiranje, praćenje i evaluaciju i, ako je potrebno, revidiranje i usklađivanje mjera sa zahtjevima dinamičnog okruženja, kako bi se osiguralo da zaista doprinose dugoročnom ekonomskom rastu i razvoju.

a) Poslovni ambijent

U osnovi ovdje se postavlja pitanje na koji način država sama za sebe, a posebno entiteti, mogu unaprijediti poslovni ambijent. Država i entiteti svakako jesu odgovorni za unaprijeđenje poslovnog ambijenta i stvaranje uslova za održivi razvoj i napredak privredne strukture.

U ovome kontekstu na raspolaganju su određeni instrumenti koji su karakteristični i široko primjenljivi. To bi bilo sljedeće:

Regulatorno okruženje: država i entiteti trebaju provesti reviziju postojećih propisa, kako bi identificirali nepotrebne prepreke poslovanju i uklonili ih. Kreiranje jasnih, jednostavnih, lako primjenljivih i transparentnih regulatornih okvira koji olakšavaju osnivanje i vođenje poslovanja. Ovo uključuje pojednostavljenje procesa registracije, smanjenje birokracije i ubrzanje administrativnih postupaka.

Porezna politika: stvaranje poreznih politika koje su pravedne, predvidive, relativno stabilne i konkurentne. To može uključivati smanjenje poreznog opterećenja za male i srednje poduzetnike, kao i uvođenje poticaja za ulaganje u istraživanje i razvoj, te stimulacija za uvezno supstitutivne i izvezno orjentirane industrijske djelatnosti i usluge. Eliminacija parafiskalnih opterećenja (nameta) je, također, prioritet s kojim se treba uhvatiti u koštac, jer veoma negativno i inhibirajuće djeluju na poslovne kapacitete domaće privredne strukture. Ovo posebno naglašavamo jer makroekonomski model, u čijem okviru se odvija privredna djelatnost i čija je potporna tačka monetarni model u formi odbora za valutu, a sidrište fiksni devizni kurs, diktira dvije ključne (zdravorazumske) strategije razvoja. To su podsticanje supstitucije uvoza i podsticanje izvoza.

Infrastruktura: investiranje u infrastrukturu, kao što su ceste, luke, aerodromi i telekomunikacijske mreže, može poboljšati logistiku i olakšati pristup tržištima, sirovinama i resursima.

Obrazovanje i obuka: oružanje obrazovnih programa i obuka koji odgovaraju potrebama tržišta rada može osposobiti radnu snagu s potrebnim vještinama i znanjem.

Podrška inovacijama: stvaranje poticajnih okvira za istraživanje i razvoj, te podrška inovativnim industrijama može potaknuti rast i konkurentnost.

Zaštita vlasničkih prava: osiguravanje adekvatne zaštite intelektualnog vlasništva i prava vlasništva ključno je za poticanje inovacija i privlačenje ulaganja.

Tržište rada: Fleksibilnost na tržištu rada, pravda i socijalna zaštita za radnike, te mjere za suzbijanje nezaposlenosti, također su važni elementi za poticanje poslovnog ambijenta.

Poduzetnička podrška: pružanje finansijske podrške, savjetovanja, mentorstva i pristupa mrežama za poduzetnike može tim poduzetnicima pomoći u pokretanju i razvoju poslovanja.

Ove, nazovimo ih strategije, naravno nisu dovoljne same sebi i ne mogu funkcionirati separatno. Samo kombinacija ovih strategija i njihovo uzajamno optimiziranje može pomoći državi u stvaranju povoljnog poslovnog okruženja koje potiče rast, razvoj, investicije i zapošljavanje. Važno je napomenuti da kroz ovo utičemo na jačanje, tako nam neophodne, institucionalne konkurentnosti.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Revizija poreskog sistema i poreznih opterećenja, te eliminacija parafiskalnih opterećenja poslovnih subjekata.	Olakšavanje poslovanja i povećanje konkurentnosti. Kapitalno jačanje i formiranje dodatnog investicionog kapitala kao i sposobnosti privrede da poveća bruto zarade radnika uz sve pozitivne efekte za penziono-socijalne fondove.
2.	Kreiranje tzv. šeme podrške i poticaja uvozno supstitutivnim i izvozno orjentiranim granama.	Povećanje poslovnog kapaciteta i potencijala ekonomije kao cjeline. Pozitivan uticaj na platnobilansnu poziciju zemlje i postepeno smanjivanje vanjskotrgovinskog deficita, te ovisnosti domaće ekonomske strukture o inostranstvu. Omogućavanje prelaska sa proste ekonomije raspodjele na ekonomiju stvaranja viškova koji će biti predmet raspodjele. Trenutno, mi smo ekonomija koja konstantno pravi manjak i finansira taj manjak iz eksternih izvora.
3.	Posvetiti maksimalnu pažnju kvaliteti obrazovanja kroz obrazovni sistem kao cjelinu. Poticati kreativnost, samostalnost i inovativnost.	Povećanje produktivnosti i efikasnosti, te sticanje konkurentnih prednosti kroz inovativnost i kreativnost.
4.	Formiranje poslovnih inkubatora i kreativnih centara za razvoj poduzetničkih ideja koje bi bile savjetodavno i finansijski institucionalno podržane.	Stvaranje stabilne strukture malih i srednjih preduzeća koja bi imala veliki uticaj na zapošljavanje i podršku izvoznoj i uvozno-supstitutivnoj privredi baziranoj prije svega na kreativnoj radnoj snazi i domaćim sirovinskim resursima.
5.	Jačanje orjentacije ka domaćim sirovinskim resursima i industrijskoj proizvodnji orjentiranoj ka izvozu.	Postizanje značajnih efekata na ekonomiju zemlje kao cjeline, a prije svega na platnobilansnu poziciju zemlje, te jačanje neovisnosti i otpornosti domaće ekonomije na negativne i u pravilu iznenadne uticaje međunarodnog okruženja.

b) Reforma fiskalnog sistema

Kantonima u okviru Federacije BiH je kompleksno pitanje koje zahtijeva uzimanje u obzir različitih faktora kao što su politička situacija, ekonomske prilike, socijalne potrebe i međunarodni uticaji.

Ključni aspekti koji bi se trebali uzeti u obzir prilikom razmatranja reforme fiskalnog sistema u BiH bili bi:

Porezi i doprinosi: BiH ima složen sistem poreza i doprinosa koji varira između entiteta - Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Brčko Distrikta. Reforma bi mogla uključivati pojednostavljenje ovog sistema i smanjenje poreskih stopa kako bi se podstakao privredni rast i investicije, te borba protiv sive ekonomije.

Fiskalna decentralizacija: BiH ima složen politički sistem s entitetima, kantonima i općinama, što stvara izazove u upravljanju fiskalnim politikama. Reforma bi mogla uključivati bolju koordinaciju između nivoa vlasti, kao i redistribuciju fiskalnih resursa, kako bi se osigurala ravnomjerna regionalna razvojna politika.

Borba protiv korupcije i zloupotreba: korupcija i zloupotrebe u poreznim sistemima mogu biti ozbiljan problem koji ometa efikasno prikupljanje poreza i održava nepravedne i objektivno nepovoljne ekonomske okolnosti. Reforma bi trebala uključiti mjere za jačanje institucija zaduženih za borbu protiv korupcije i unaprjeđenje transparentnosti u fiskalnom sistemu.

Fiskalna održivost: BiH se suočava s dugoročnim izazovima fiskalne održivosti, uključujući staranje o starenju populacije i pritiske na socijalne programe. Reforma bi trebala adresirati ove izazove kroz prilagođavanje sistema penzija i socijalne zaštite, kako bi se osiguralo dugoročno finansijsko zdravlje ekonomije kao cjeline.

Podsticanje privrednog rasta: kroz reformu fiskalnog sistema, BiH bi mogla tražiti načine za podršku privrednom rastu i razvoju, uključujući smanjenje administrativnih prepreka za poslovanje, podršku malim i srednjim preduzećima, te promociju inovacija i tehnološkog napretka.

Ove su samo neke od ključnih tačaka koje se obično uzimaju u obzir prilikom razmatranja reforme fiskalnog sistema u BiH. Svaka reforma bi trebala biti pažljivo planirana i implementirana, kako bi se osiguralo da odgovara specifičnim potrebama i okolnostima zemlje, te postigao širi društveno-ekonomski napredak.

Sažetak aktivnosti

Red.br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Borba protiv korupcije i zloupotrebe, te ne ekvivalentne primjene poreskih zakona.	Poboljšanje opšteg poslovnog ambijenta i jačanje povjerenja u institucije.
2.	Harmonizacija poreskih opterećenja između entiteta i Distrikta Brčko.	Stvaranje pozitivnog poslovnog ambijenta i eliminisanje nezdrave konkurencije između administrativnih dijelova države. Trenuto, entiteti su direktni konkurenti i ne djeluju kao komplementati i sinergenti. Čak u okviru Federacije BiH kantoni bivaju konkurenti i gube sve ono što bi mogli imati u sinergijskom djelovanju.
3.	Umanjenje administrativnih zapreka i lavirinata koji opstruiraju razvoj malih i srednjih preduzeća kao veoma bitnog elementa privredne strukture.	Jačanje sektora malih i srednjih preduzeća, te dugoročno pozitivan uticaj na zapošljavanje i fiskalnu održivost i stabilnost.
4.	Eliminacija opterećenja po osnovu parafiskalnih davanja.	Stvaranje dodatnog prostora za jačanje privredne aktivnosti i dinamike domaće ekonomije.

c) Uloga bankarskog sektora u podršci realnom sektoru

Bankarski sektor igra veoma bitnu, ako ne i ključnu ulogu u podršci funkcioniranju i razvoju realnog sektora ekonomije.

Mogućnosti i modaliteti na koje bankarski sektor može podržavati razvoj realnog sektora su veoma disperzirani, no ovdje navodimo samo neke od njih:

Finansiranje investicija: banke pružaju finansijska sredstva realnom sektoru za investicije u nove projekte, proizvodne pogone, tehnologiju, opremu i druge resurse potrebne za rast, razvoj i unapređenje poslovanja.

Pružanje likvidnosti: bankarski sektor omogućava prenos novca i likvidnosti unutar ekonomije putem različitih finansijskih instrumenata, kao što su depoziti, kreditne kartice, transferibilni depoziti i kreditne linije. Ovo omogućava efikasno poslovanje preduzeća i olakšava svakodnevne transakcije i protočnost ekonomije kao cjeline.

Kreditiranje malih i srednjih preduzeća (MSP): banke pružaju finansijsku podršku malim i srednjim preduzećima putem različitih vrsta kredita, kao što su obrtni krediti, krediti za nabavku opreme, investicioni krediti i drugi oblici finansijskog aranžmana. Navedeno pomaže u podsticanju preduzetništva i stvaranju novih radnih mjesta.

Savetovanje i podrška: banke često pružaju savjetodavne usluge i podršku preduzećima u vezi s upravljanjem finansijama, investicijama, upravljanjem rizicima i drugim aspektima poslovanja. Navedeno pomaže preduzećima da efikasnije upravljaju svojim finansijskim resursima i ostvare svoje poslovne ciljeve.

Servisiranje međunarodne trgovine: bankarski sektor olakšava međunarodnu trgovinu pružajući usluge vezane za devize, bankovne garancije, akreditive i druge oblike plaćanja. Navedeno pomaže preduzećima da prošire svoje poslovanje na globalnom tržištu i ostvare konkurentne prednosti.

Ukratko, bankarski sektor ima ključnu ulogu u podržavanju realnog sektora ekonomije pružajući finansijsku podršku, likvidnost, kreditiranje, savjetovanje i podršku za preduzeća svih veličina, što doprinosi rastu, razvoju i stabilnosti ekonomije.

Bankarski sektor u BiH je adekvatno kapitaliziran i više nego likvidan. Međutim, bankarski sektor je, mora se navesti, nedovoljno aktivan i nespreman na preuzimanje i najmanjih rizika. Visoka i previsoka likvidnost bankarskog sektora ukazuje na njegovo nedovoljno angažovanje, prije svega u kapitalnim investicionim poduhvatima. Bankarski sektor je trgovački orijentisan, pa time u izvjesnom smislu „šteti“ ili ne pogoduje razvojnim šansama domaće industrijske strukture. Pogotovo one izvozno ili uvozno supstitutivno orijentisane.

Treba naglasiti da bi uključivanje bankarskog sektora u kreaciju tzv. državne šeme finansiranja i podrške izvozu bilo, koliko poželjno za privredu kao cjelinu, toliko i profirabilno za same banke. Tim prije jer bi iza takve šeme, kao ultimativni garant, stajala država ili njeni entiteti.

Nije pretjerano reći da je kreacija ovakve šeme i aktivno uključivanje bankarskog sektora u organizovanu podršku izvoznima i uvozno-supstitutivnima od ključne, ako ne i sudbinske važnosti za otvaranje perspektive domaćoj privredi.

Kreiranje ovakve šeme u varijanti partnerstva države i privatnog bankarskog sektora doprinijelo bi:

Podsticanju izvoza: nacionalne šeme podrške izvozu pomažu domaćim kompanijama da prošire svoje aktivnosti na međunarodno tržište. Pružajući finansijsku podršku, subvencije, osiguranja ili druge podsticaje, ove šeme olakšavaju kompanijama da se takmiče na globalnom tržištu.

Poboljšanju konkurentnosti: podrška izvozu može uključivati i pružanje obuke, savjetovanja ili tehničke pomoći za kompanije koje žele da izgrade svoje kapacitete za izvoz. Time se poboljšava konkurentnost domaćih proizvoda na međunarodnom tržištu.

Diversifikaciji trgovinskog portfolija: nacionalne šeme podrške izvozu pomažu kompanijama da diverzifikuju svoje trgovinske tokove, smanjujući tako rizik od zavisnosti od jednog tržišta ili kupca. Ovo je posebno važno u situacijama kada se pojave trgovinski ili politički problemi na određenim tržištima.

Stvaranju novih radnih mesta: podsticanjem izvoza, nacionalne šeme podrške doprinose stvaranju radnih mesta u domaćoj ekonomiji. Kako kompanije šire svoje poslovanje na međunarodno tržište, otvaraju se nova radna mjesta u sektorima, kao što su proizvodnja, logistika, marketing i usluge podrške.

Povećanju prihoda i ekonomskoj stabilnosti: povećani izvoz dovodi do povećanja prihoda u zemlji, što može doprinijeti ekonomskoj stabilnosti. Povećani prihodi od izvoza mogu se koristiti za finansiranje javnih projekata, infrastrukture ili socijalnih programa.

Jačanju međunarodnih veza: nacionalne šeme podrške izvozu često uključuju aktivnosti kao što su organizacija poslovnih misija, učešće na međunarodnim sajmovima i promocija domaćih

proizvoda u inostranstvu. Ovo pomaže u izgradnji međunarodnih poslovnih veza i partnerstava, što može otvoriti nove mogućnosti za kompanije.

Ukratko i općenito govoreći, nacionalne šeme podrške izvozu igraju ključnu ulogu u jačanju domaće privrede, podsticanju rasta i otvaranju novih poslovnih prilika na međunarodnom tržištu, te stabilizaciji unutrašnjih ekonomskih tokova.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Dodatno motivisati bankarski sektor da podrži domaću privrednu strukturu, posebno izvozno orjentisanu i uvozno supstitutivnu.	Generalno jačanje pozicije domaće privredne strukture i njenih izvoznih potencijala, kao veoma bitnog faktora opšte stabilnosti i prosperiteta domaće ekonomije.
2.	Kreiranje šeme za podsticaj izvoza i supstitucije uvoza i aktivno uključivanje bankarskog sektora uz ultimativne garancije države, odnosno entiteta.	Dodatno jačanje proizvodnih mogućnosti domaće ekonomije, te zaokret prema industrijskim preduzećima i jačanju njihovih proizvodnih kapaciteta.
3.	Intenzivnije uključivanje bankarskog sektora na tržište kapitala, te omogućavanje njegovog bržeg razvoja i uspješne inkorporacije domaćeg kapitala.	Značajan doprinos inkorporaciji domaćeg kapitala i diverzifikaciji poslovnih rizika.
4.	Diverzifikacija modaliteta finansiranja domaćih poslovnih subjekata.	Veće mogućnosti koje se daju domaćim preduzećima u smislu razvoja poslovanja i aktivnosti na inostranim tržištima.

d) Javno i privatno partnerstvo

Javno-privatno partnerstvo se definiše kao „pojam koji se odnosi na oblike saradnje između državnih organa i poslovne zajednice, a koje ima za cilj da obezbijedi finansiranje, izgradnju, renoviranje, sanaciju, rekonstrukciju, upravljanje i održavanje infrastrukture, kao i pružanje usluga zajedno sa javnim sektorom“.¹

Javno-privatna partnerstva u Bosni i Hercegovini, zbog složenog ustavnog uređenja, u nadležnosti su entiteta, Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, te svih kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Tako je u Bosni i Hercegovini usvojeno 12 zakona o javno-privatnom partnerstvu i to u deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Premda je bilo nekoliko pokušaja, Zakon na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, još uvijek nije usvojen.

Ukoliko se uzmu u obzir različita pravna rješenja u postojećem regulatornom okviru Bosne i Hercegovine, složene, neujednačene i komplikovane procedure, koje su ponekad neharmonizirane, te veliki broj aktera, jasno je da se potencijalni privatni investitori u infrastrukturne javno-privatne projekte suočavaju s neizvjesnošću, nejasnoćama i rizicima pravnog

¹ Zaimović, T., Trivun, V., Silajdžić, V., Mahmutćehajić F., Zaimović A., Radeva, E., Vladikov, A., „Vodič za obuku o javno-privatnom partnerstvu“, Projekat „Javno-privatno partnerstvo“, Fond za reformu javne uprave, 2017., web stranica http://parco.gov.ba/wp-content/uploads/2016/07/B-vodic-web_18_8_2017_6.pdf, str. 108, pristupljeno, 11.02.2019. godine

i finansijskog aspekta, a upravo je dugoročna i stabilna saradnja među partnerima neophodna za ostvarenje zajedničkog cilja vezanog za efikasnu isporuku konkretnog javnog posla.

Bitan problem u implementaciji javno-privatnih projekata predstavlja i nekompetentnost javnog sektora da započne i implementira javno-privatni projekat.

Dosadašnji tok realizacije javno-privatnog partnerstva u zemljama koje su ga primjenjivale pokazao je veliki ekonomski i socijalni efekat. Putem ovog modela omogućena je realizacija velikog broja infrasukturnih projekata i rješavanje određenih općedruštvenih ili javnih problema, posebno u oblasti putne, komunalne i vodovodne mreže. Realizirano je dosta projekata i iz oblasti zdravstva ili školstva.

Sažetak aktivnosti

Red. Br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Pojednostavljenje, efikasnost i transparentnost procedura	Efekat privlačenja privatnih partnera, jer postojeće procedure s rokovima, koji mogu trajati do 2 godine, destimulišu privatne partnere. S obzirom na različita pravna rješenja u postojećem regulatornom okviru Bosne i Hercegovine, složene, neujednačene i komplikovane procedure, koje su ponekad neharmonizirane, te veliki broj aktera, jasno je da se potencijalni privatni investitori u infrastrukturne javno-privatne projekte suočavaju s neizvjesnošću, nejasnoćama i rizicima pravnog i finansijskog aspekta. Upravo je dugoročna i stabilna saradnja među partnerima neophodna za ostvarenje zajedničkog cilja vezanog za efikasnu isporuku konkretnog javnog posla.
2.	Formirati centralno koordinirajuće državno tijelo za JPP i centralno tijelo za JPP u Federaciji Bosne i hercegovine.	Efekat sigurnosti kod privatnih parntera.
3.	Usklađivanje postojećih zakona o JPP na cijeloj teritoriji BiH.	Efekat privlačenja privatnih partnera, jer postojeća različita pravna rješenja u postojećem regulatornom okviru Bosne i Hercegovine, složene, neujednačene i komplikovane procedure, koje su ponekad neharmonizirane, te veliki broj aktera, dovode do toga da se potencijalni privatni investitori u infrastrukturne javno-privatne projekte suočavaju s neizvjesnošću, nejasnoćama i rizicima pravnog i finansijskog aspekta. Upravo je dugoročna i stabilna saradnja među partnerima neophodna za ostvarenje zajedničkog cilja vezanog za efikasnu isporuku konkretnog javnog posla.
4.	Identifikovanje i priprema kvalitetnih projekata JPP.	Efekat privlačenja privatnih partnera, jer postojanje kvalitetnih projektnih rješenja, koja se nude, privlače investitore.
5.	Priprema kvalitetnih kataloga projekata JPP.	Efekat privlačenja privatnih partnera, jer postojanje kvalitetnih projektnih rješenja, koja se nude, privlače investitore.
6.	Rad na kompetentnosti javnog sektora, da bi mogao odgovoriti izazovima ovako kompleksnih prijekata.	Samo kompetentna javna uprava može odgovoriti izazovima ovako zahtjevnih projekata i efikasno zaštititi javni interes.
7.	Privlačenje kvalitetnih investitora kao privatnih partnera.	Samo kvalitetni investitori realizovanih projekata JPP mogu donijeti pozitivne efekte u projektima JPP, dobrom praksom.

6.4. Ruralni razvoj i razvoj turizma

a) Značaj ruralnog razvoja u BiH

Ruralni razvoj treba posmatrati kao integralni i višesektorski te održivi razvoj ruralnog prostora u BiH. Razvoj ruralne ekonomije i sela općenito se u vrijeme savremenih promjena i procesa suočava s brojnim problemima poput depopulacije, starenja stanovništva, fosilizacije okoliša, te generalno sve lošijim socio-ekonomskim pokazateljima koji čine ovaj prostor pasivnim i nepoželjnim za život. Nerazvijenost ruralnog prostora predstavlja opterećenje razvoju jedne zemlje u cjelini što posljedično implicira da je razvoj manje povoljnih (većinom ruralnih) područja imperativ svake države u kojoj značajan dio teritorija i stanovništva predstavljaju prostori spomenutih karakteristika.

Razvoj sela i ruralne ekonomije ključan je zbog toga što čini preduslov demografske stabilizacije, koja predstavlja osnovu za održivost svih komponenti razvoja jedne stabilne države.

Stranka „Naprijed“ će se posebno zalagati za poboljšanje kvaliteta življenja u ruralnim oblastima, što će omogućiti brojna radna mjesta za mladu ruralnu populaciju. Time će se stvoriti preduslovi za stvaranje održivih i snažnih seoskih zajednica s demografskom ravnotežom, stabilnim prihodima, ali i poboljšanom infrastrukturom u kojoj će se stanovnici jednostavnije prilagođavati društvenim, političkim i okolišnim promjenama. Planirano i ostvarivo poboljšanje ekonomskog stanja ruralnog stanovništva unaprijedit će i njihov socijalni status. Tehničko-tehnološka unaprjeđenja u sektoru agrara su zavisna od finansijskih sredstava do kojih je moguće doći i posredstvom mjera ruralnog razvoja (npr. IPARD program). Usvajanjem Strategije ruralnog razvoja na nivou BiH stvorili bi se preduslovi za povlačenje sredstava iz EU fondova, kojima bi se omogućilo da farmeri unaprijede svoje resurse i poslove, kako bi bili spremni za ulazak u EU.

Snažniji ruralni razvoj podrazumijeva smanjenje uvoza poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda koje domaći agrar može proizvesti, uz poštovanje preuzetih obaveza u međunarodnim okvirima.

Imajući u vidu sve navedeno, ruralni razvoj u BiH je veoma bitan s više aspekata, kao što su demografski, ekonomski, zdravstveni (kroz proizvodnju zdrave hrane), socijalni, obrazovni i sl. i istom ćemo morati posvetiti dužnu pažnju.

b) Razvoj poljoprivrede

BiH nema jasno definisanu poljoprivrednu politiku, niti se sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja pristupa kao strateški bitnoj grani razvoja cjelokupne privrede. Trenutno se poljoprivredna politika i politike ruralnog razvoja vode na entitetskom nivou, ali su dometi i učinci te politike ograničeni. Sadašnje stanje poljoprivrede u BiH je takvo da ograničava sposobnost i motivaciju proizvođača da ulažu dodatne napore u smislu prilagođavanja zahtjevima tržišta i unaprjeđenja produktivnosti. Poljoprivredni proizvođači su u brojnim slučajevima u nemogućnosti da osiguraju finansijska sredstva za neophodne investicije. Poljoprivreda Evropske unije je tržišno orjentisana i nema socijalnu komponentu koja je prisutna u BiH. Poljoprivredu BiH karakteriše loš poslovni ambijent, te loši finansijski mehanizmi (krediti, podsticaji i grantovi) za pokretanje i unaprjeđenje poslovnih aktivnosti.

Domaći poljoprivrednici i domaća proizvodnja nisu dovoljno stimulisani, niti zaštićeni, s obzirom da BiH nema razvijene mjere za zaštitu domaće proizvodnje od prekomjernog uvoza određenih proizvoda, a za šta se ima legalno uporište u Sporazumu o slobodnoj trgovini za Centralnu Evropu (CEFTA). Politike ruralnog razvoja nisu prepoznate kao strateške niti se u njih kontinuirano ulaže.

Ovako stanja dovodi do nepovoljnog položaja domaćih poljoprivrednika na tržištu. Naime, iako Sporazum CEFTA-e i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) s EU predviđaju određene mogućnosti za zaštitu domaće proizvodnje u slučajevima kada dolazi do narušavanja domaćeg tržišta, do sada nisu poduzimane mjere naše zemlje u tom pravcu. Rezultat takve pasivne politike jeste nemogućnost prodaje domaćih proizvoda na našem tržištu po cijenama koje odgovaraju specifičnosti domaće proizvodnje, osobito nedovoljnu tehnološku razvijenost i nedostatne poticaje domaćoj proizvodnji. Rezultat toga su velike uvozne aktivnosti i prerada uvezenih sirovina. Stepenn liberalizacije uvoza je bez presedana u našem okruženju, što se vidi iz činjenice da u okviru asocijacije CEFTA jedino BiH ima nultu carinsku stopu za sve proizvode, dok ostale zemlje imaju dogovorene koncesije za proizvode od posebnog interesa za te zemlje. Pored toga, BiH je ušla u ove aranžmane potpuno nepripremljenih institucija kojima se mogu uspostaviti recipročne vancarinske mjere, te osigurati izvoz naših proizvoda na zahtjevna tržišta poput EU. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH (MVTEO BiH) i Vijeće ministara BiH (VM BiH) nemaju razvijene mjere za zaštitu domaće proizvodnje od prekomjernog uvoza određenih proizvoda, a za šta se ima legalno uporište u CEFTA-i. Ovakva pozicija naše zemlje u vanjsko-trgovinskoj razmjeni nije u interesu države BiH, a posebno njene poljoprivrede. Donošenje važnih strateških poljoprivrednih i ruralnih odluka je otežano zbog nedostatka osnovnih informacija o sektoru, kvalitetnog prikupljanja i obrade podataka o poljoprivredi, te izostanka pouzdane statistike, kao i saradnje entitetskih statističkih agencija. Ove informacije su neophodne poljoprivrednicima da plasiraju adekvatno svoj proizvod, ali isto tako nedostak ovih informacija ne stimulise strane investitore za pokretanje razvojnih projekata u BiH. Imajući u vidu situaciju u kojoj se nalazi domaća poljoprivreda i domaći budžeti, ovo bi svakako bila značajna finansijska podrška.

Analizirajući dodjelu podsticaja, stiče se dojam da se podsticaji najčešće koriste za održavanje socijalnog mira u zemlji i da nemaju neku stratešku viziju na osnovu koje se odlučuje koje će se oblasti, na kojem geografskom području, na koji vremenski period i u kojem obimu podsticati. Vrlo često su odluke o dodjeljivanju podsticaja za određenu proizvodnju ostavljene na diskrecionu ocjenu malom broju ljudi. Ovakvi višestruki sistemi podsticaja i različit ambijent kreiraju nepovoljan i vrlo često nepravedan položaj poljoprivrednika i stanovnika ruralnih sredina u BiH. Ovo je posebno vidljivo i frustrirajuće u entiteskim pograničnim ruralnim predjelima.

Na zaštitu domaće proizvodnje se ne može računati u onom klasičnom obliku, dok je tržišna uređenost i mjere intervencija na tržištu nešto što u BiH nije nikada ni zaživjelo. Svjedoci smo problema u plasmanu, kako primarnih poljoprivrednih proizvoda, tako i prerađevina od voća, povrća, ljekovitog, aromatičnog bilja (maline, jabuke, krompir, smilje..) te mlijeka, mesa i ostalih primarnih stočarskih proizvoda i prerađevina. Ovi problemi su indikator nefunkcionalnosti sektora poljoprivrede na svim nivoima i u svim aspektima. Imajući u vidu pomenute činjenice, kreatori politika nastoje nadomjestiti ove nedostatke kroz povećanje podrške putem budžeta u cilju kupovine glasova od 61% stanovnika u BiH.

Nedostatak institucijskih kapaciteta za razvoj, koordinaciju i monitoring poljoprivrednih politika i legislative, velika je kočnica bržem razvoju i napretku domaćeg poljoprivrednoga sektora i sektora ruralnog razvoja. Upravo se zaostajanje ovog sektora najviše odražava na ekonomsku situaciju građana BiH.

Stoga će fokus djelovanja stranke „Naprijed“ biti na jačanju legislative, zakonskog okvira, poticaja razvoju poljoprivrede i ruralnom razvoju, te zaštiti domaće proizvodnje, u skladu s preuzetim međunarodnim obavezama. Stranka će u svom pristupu revitalizaciji sektora agrara, u kojem egzistenciju nalazi značajan broj stanovnika BiH, podržati poslovno povezivanje svih subjekata sektora i izgradnju efikasnih poslovnih alijansi.

Tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede će doprinijeti povećanju nivoa produktivnosti i konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, a ogleda se u sljedećem:

- unapređenje biološke osnove proizvodnje (modernizacija sortimenta biljaka i životinja),
- znatno bolju opremljenost farmi (nabavka moderne opreme i mehanizacije),
- bolju organizaciju poslovanja (unaprijediti dostupnost usluga vezanih za tehnološko unapređenje proizvodnje).

Obezbjedena sredstva za kapitalna ulaganja su neophodna za izgradnju, obnovu i modernizaciju objekata, nabavku mehanizacije i opreme, a sve u cilju jačanja sposobnosti sektora da ispuni zahtjeve u pogledu kvaliteta i kvantiteta proizvoda, te podizanja produktivnosti poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća.

c) Razvoj turizma u BiH

Poznato je da je Evropa turistička destinacija broj jedan u svijetu, s najvećim brojem najraznolikijih turističkih atrakcija, tako da je turizam postao ključni sektor evropske ekonomije, koji doprinosi preko 10% EU GDP-a (direktno ili indirektno) i zapošljava blizu 10 miliona građana. Sektor turizma u BiH je još uvijek u ranoj fazi razvoja, mjereno prema službenim podacima koji prikazuju njegov udio u BDP-u BiH i zapošljavanju u smislu ukupnog prihoda i broja turističkih dolazaka / noćenja u zemlji. BiH se nalazi u Evropi koja je tradicionalno vodeća turistička regija u svijetu, dodatno je okružena svjetskim turističkim velesilama, Italijom, Austrijom, Mađarskom, Turskom, Grčkom, a državnu granicu dijeli sa zemljama (Hrvatska, Srbija, Crna Gora) koje su izradile strategije i obezbjedile velika finansijska sredstva za razvoj ove industrije.

Geografski položaj zemlje nudi potencijal za privlačenje velikog broja turista u krugu od 3 sata letenja. BiH posjeduje velike prirodne, kulturne, historijske, religijske, sportske, banjske potencijale, prepoznatljiva je po međunarodno poznatim manifestacijama, sjajnoj gastronomskoj ponudi po prihvatljivim cijenama i statusu još uvijek nepoznatog turističkog odredišta, te raznolikosti.

Slabosti, kao što su loš imidž države, kompleksan institucionalni i pravni okvir, nerazvijena i zastarjela infrastruktura, loše željezničke i putne veze, mala ulaganja u promociju i sl., utiču na cijeli lanac vrijednosti u turističkoj ponudi, te značajno usporavaju razvoj turizma u BiH. Institucionalni okvir je jedan od glavnih prepreka za sveobuhvatan planski razvoj turizma u BiH. Institucionalna struktura je složena, te ostavlja malo prostora za efikasnost i koordinaciju turističke djelatnosti u BiH, te stvaranje jedinstvene ponude. Na državnom nivou ne postoji zakon o turizmu. Prema Daytonskom mirovnom sporazumu, u oblasti turizma nadležnost imaju entiteti i BD, dok država usklađuje i koordinira postojeće zakone. Zakonska regulativa turizma i ugostiteljstva BiH je riješena entitetskim zakonima i zakonima Brčko Distrikta.

BiH ima izuzetno velike potencijale za razvoj turizma (seoskog, planinskog, riječnog, morskog itd.), bogatu historiju i kulturu koja interesuje turiste svijeta, specifičnu i raznovrsnu gastronomsku ponudu, izuzetne prirodne ljepote, čistu vodu i rijeke, te veoma gostoprимljive i prijatne ljude. Sve su ovo potencijali koji mogu privući ogroman broj turista, a time i ostvariti veliku finansijsku korist.

Da bi se sve ovo adekvatno iskoristilo potrebno je:

- Planski pristupiti razvoju turizma u BiH.
- Usvojiti i primjeniti EU standarde u sektoru turizma.

- Izraditi strategiju turizma BiH (obezbijediti usklađenost strategije ruralnog razvoja BiH i strategije razvoja turizma BiH), kao smjernice za razvoj entitetskih i lokalnih strategija, harmonizacija zakona i EU standarda.
- Planski razvijati infrastrukturu (putevi, voda i kanalizacija, upravljanje otpadom, energije s posebnim fokusom na prirodne obnovljive izvore energije, drugi turistički sadržaji i ICT) i usmjeriti na podršku sektoru ruralnog turizma.
- Bolje uvezati i koordinirati organizatore kulturnih događanja (pozorišta, galerije, festivali) i promotivnih tijela drugih vrsta turizma u cilju omogućavanja otvorene komunikacije o dostupnim programima prema široj javnosti i publici, kako regionalno, tako i na međunarodnom nivou.
- Podići ugled BiH u svijetu, kroz promotivne aktivnosti sa ciljem otklanjanja predrasuda o BiH, kao nesigurnoj turističkoj destinaciji, te iskorištavanje segmenata turističkih djelatnosti sa značajnih potencijalom (eko turizam, vjerski turizam, itd...).
- Educirati sve aktere po pitanju važnosti i usvajanju EU standarda u sektoru, te obezbjeđivanju struktura za usvajanje i praćenje provođenja EU standarda u sektoru turizma.

d) Usklađenost razvoja poljoprivrede i turizma sa standardima EU

Poljoprivreda i turizam Evropske unije su tržišno orjentisani i nemaju socijalnu komponentu koja je prisutna u BiH. Poljoprivredu i turizam BiH karakteriše loš poslovni ambijent, te loši finansijski mehanizmi (kreditni, podsticaji i grantovi) za pokretanje i unaprjeđenje poslovnih aktivnosti.

Da bi popravili postojeće stanje u oblasti poljoprivrede i turizma potrebno je uskladiti razvoj sa standardima EU, a to od BiH vlasti traži hitno djelovanje i donošenje niza Zakona koji će urediti ovu oblast.

Neusklađenost sa standardima EU onemogućava ozbiljno bavljenje sektorom ruralnog razvoja i turizma i zbog toga, sektor poljoprivrede i turizma veoma zaostaje u procesu pridruživanja EU kada govorimo o usklađivanju zakona s pravnom stečevinom EU, procedura i traženih struktura, koje će provoditi razvojne politike u ovom sektoru, u skladu sa zahtjevima EU.

Primjena važećih EU i WTO standarda je neophodna, kako bi omogućili nesmetan izvoz proizvoda biljnog i životinjskog porijekla u zemlje EU i druge zemlje, kao i proces integracija BiH u EU. Cilj nam je poboljšati poslovni ambijent i iskoristiti komparativne prednosti, kako bi ojačali konkurentnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u BiH.

U cilju usklađivanja naših zakonskih i drugih rješenja sa standardima EU potrebno je:

- Uskladiti zakonodavstvo i podzakonske akte u poljoprivredno-prehrambenom sektoru s međunarodnim standardima i EU.
- Osnovati jedinstveno Ministarstvo poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja BiH, provesti kreiranje mjera strukturnih poljoprivrednih politika, tržišno-cjenovnih, carinskih i vanjsko-trgovinskih mjera, zemljišnih, poreznih i mjera podrške za poljoprivredu u skladu s EU standardima, te druge dogovorene nadležnosti u vezi s poljoprivredom, veterinarstvom, zdravljem bilja, sigurnosti hrane, šumarstvom, vodoprivredom i ruralnim razvojem.
- Donijeti odluku o formiranju neophodnih IPARD struktura koje podrazumjevaju formiranje jednog upravljačkog tijela i jedne IPARD agencije za plaćanje na državnom nivou, kao što su to standardi EU.
- Prioritetno izraditi Strategiju ruralnog razvoja za BiH, kao osnovni uslov budućeg korištenja programiranja IPA 2 sredstava.

- Izraditi dokumente (Operativne programe i akcione planove za provođenje pojedinačnih direktiva EU) za provedbu Strategije na nižim nivoima vlasti.
- Sredstva za podršku sektoru poljoprivrede trebala bi se formirati iz proračuna.
- Unaprijediti i akreditirati javna i/ili privatna tijela za inspekciju i certifikaciju i laboratorije prema međunarodnim standardima, da bi omogućili proizvođačima mjerodavne usluge.
- Ojačati savjetodavne službe i obrazovno-istraživačke institucije (fakulteti i instituti) kako bi bili u mogućnosti da pruže adekvatnu podršku poljoprivrednicima kroz obuke poljoprivrednika i studenata baziranih na istraživačko-naučni rad, relevantan za potrebe poljoprivredno-prehrambenog sektora BiH.
- Razviti sveobuhvatan i planski pristup koji ima za cilj kreiranje atraktivnog poslovnog okruženja.

e) Razvoj šumarstva u BiH

Šume i šumska zemljišta u Bosni i Hercegovini prostiru se na površini od preko 2,7 miliona ha, što čini 53% površine države. Oko 81% od ukupne površine su u državnom vlasništvu (države Bosne i Hercegovine), a oko 19% je u privatnom vlasništvu. S obzirom na geografski položaj i različita klimatska područja, u sustavu šuma se pojavljuje niz šumskih zajednica sa preko 100 drvenastih vrsta uključujući jela, smrča, bijeli i crni bor, bukva i hrastovi, te manji procenat plemenitih lišćara i voćkarica.

Na državnom nivou prema vanjskim institucijama šumarstvo zastupa Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa. Nažalost, na nivou BiH još nije donesen Zakon o državnoj imovini, a gdje spadaju i šume, tako da trenutno šumama gazduju entiteti Federacija BiH, Republika Srpska i Distrikt Brčko i oni, svako na svom području, upravljaju šumama preko ministarstava nadležnih za šumarstvo. U Federaciji BiH, upravljanje šumama je prepušteno kantonima, odnosno kantonalnim šumskim gospodarskim društvima. U Republici Srpskoj, upravljanje šumama je prepušteno preduzeću „Šume Republike Srpske“.

Dodatno pravnu sliku usložnjavaju kantonalni zakoni koji nisu i ne mogu biti usaglašani sa FBiH, a međusobno nikada nisu bili usaglašeni. Vertikalna i horizontalna komunikacija skoro da ne postoji, čak ni kod zaštite od požara.

U cilju očuvanja šumskog fonda BiH i sprječavanja postojećeg načina upravljanja i eksploatacije šuma, potrebno je:

- Usvojiti Zakon o imovini države BiH, a nakon toga i Zakon o šumama BiH, u skladu sa EU standardima, te isti harmonizovati i usvojiti na svim niovima vlasti, uz osiguravanje mjera provođenja i finansiranja.
- Izraditi strategiju za održivo upravljanje šumama, usklađenu sa ciljevima i standardima EU.
- Povećati kapacitete za održivo upravljanje šumama kroz unaprijeđen sistem monitoringa šumskih resursa, održivu eksploataciju, sanaciju i zaštitu šuma (klimatske promjene, bolesti, požari, nelegalna eksploatacija) uključujući i certifikaciju.
- Podržati proizvodnju proizvoda od drveta s dodatnom vrijednošću, kao i diversifikaciju proizvoda i usluga, kao što je turizam, što je u skladu sa EU principa za upravljanje šumama.
- Podržati procese EU integracija i mogućost korištenja pristupnih fondova za ovaj sektor, kroz sve fondove (edukacija, inovacija, ruralni razvoj, regionalna saradnja).

Sažetak aktivnosti

Red. broj	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Osnovati jedinstveno Ministarstvo poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja BiH, kreirati mjere strukturnih poljoprivrednih politika, tržišno-cjenovnih, carinskih i vanjsko-trgovinskih mjera, zemljišnih, poreznih i mjera podrške za poljoprivredu, u skladu sa EU standardima, te druge dogovorene nadležnosti u vezi s poljoprivredom, veterinarstvom, zdravljem bilja, sigurnosti hrane, šumarstvom, vodoprivredom i ruralnim razvojem.	Struka, kao i iskustva zemalja u regionu, ali i šire, pokazuju neophodnost postajanja Ministarstva poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja BiH, posebno u procesu pridruživanja, gdje je postojanje ove institucije od ključne važnosti za koordinaciju izuzetno kompleksnog sektora, usvajanje i provedbu pravne stečevine EU iz sektora ruralnog razvoja, koja iznosi 50% od ukupne pravne stečevine EU. Ukoliko se formira novo državno ministarstvo, isto bi prema parametrima uzetim iz Hrvatske (broj zaposlenih prema broju stanovnika) trebalo da broji dodatnih cca 1000 uposlenika, uključujući Ministarstvo i IPARD strukturu. Na godišnjem nivou, iznos njihovih plata bi bio 14.040.000 KM. Istovremeno, upoređujući iznose koje Hrvatska na ime nepovratnih sredstava povuče iz EU sredstava za Ruralni razvoj od 330 mil EUR, pretpostavka je da bi BiH iz istih izvora bila u mogućnosti dobiti slične iznose.
2.	Donijeti odluku o formiranju neophodnih IPARD struktura koje podrazumjevaju formiranje jednog upravljačkog tijela i jedne IPARD agencije za plaćanje na državnom nivou, kao što su to standardi EU.	IPARD struktura je preduslov za povlačenje nepovratnih IPA fondova za ruralni razvoj (IPARD fondovi). IPARD fondovi su namjenjeni isključivo ruralnim zajednicama i poljoprivrednicima i imaju za cilj bolje pozicioniranje ruralnog razvoja u zemlji, njegov razvoj i osiguranje konkurentnosti, što u konačnici znači unaprjeđenje ekonomskog razvoja zemlje korisnice IPARD fondova.
3.	Prioritetno izraditi Strategiju ruralnog razvoja za BiH, kao osnovni uslov budućeg korištenja programiranja IPA 2 sredstava.	Bez državne strategije, koju će prihvatiti i odobriti EU, BiH neće moći povlačiti IPARD sredstva, jer se svojom strategijom obavezuje na ostvarivanje dogovorenih ciljeva i provođenje harmonizovanih mjera, odnosno postavljenih indikatora za monitoring, evaluaciju i izvještavanje.
4.	Unaprijediti i akreditirati javna i/ili privatna tijela za inspekciju i certifikaciju i laboratorije prema međunarodnim standardima da bi omogućili proizvođačima mjerodavne usluge.	Laboratorijama je potrebna podrška u procesu validiranja i akreditiranja metoda, kao i adekvatna finansijska podrška za rad. Izraditi strategiju za laboratorije u BiH, uzimajući u obzir trenutne kapacitete laboratorija, potrebe za određenim analizama i testiranjem, kao i ekonomsku isplativost (cost-benefit analysis). Potreban je i jasan lanac inspekcija sa centralnim tijelom, odgovornim za garanciju lanca inspeksijskih kontrola.
5.	Izraditi strategiju turizma BiH (obezbijediti usklađenost strategije ruralnog razvoja BiH i strategije razvoja turizma BiH) kao smjernice za razvoj entitetskih i lokalnih strategija, harmonizacija zakona i EU standarda.	Sektor turizma je jedan od najneuređenijih sektora sa velikim udjelom sive ekonomije, neorganizovanim prikupljanjem podataka i bez jasne vizije razvoja ove strateški važne industrije za BiH. Prepoznati potencijali upućuju da je neophodno uraditi sveobuhvatnu strategiju razvoja turizma u BiH, koja bi riješila sve uočene probleme i obezbjedila standarde u prikupljanju i obradi podataka. Potrebno je takođe obezbijediti donošenje nepostojećih i harmonizacija postojećih zakona na svim nivoima vlasti u BiH, u skladu sa EU direktivama i standardima. S jasnom vizijom razvoja turizma, BiH bi bila u mogućnosti povlačiti EU nepovratne fondove (Evropski regionalni razvojni fond (ERDF), Evropski socijalni fond (ESF), Evropski programi za cjeloživotno učenje i Erasmus za mlade poduzetnike, Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD), Evropski fond ribarstva (EFF), kojima bi se obezbjedio kontinuiran i planski razvoj ovog sektora, odnosno

		sveukupni socio-ekonomski razvoj BiH.
6.	Planski razvijati infrastrukturu (putevi, voda i kanalizacija, upravljanje otpadom, energije sa posebnim fokusom na prirodne obnovljive izvore energije, drugi turistički sadržaji i ICT) i usmjeriti na podršku sektoru ruralnog turizma.	Za razvoj turizma neophodno je obezbijediti kvalitet vode na svakom lokalitetu koji se promovira, odnosno tretira kao turistički. Pored vode, neophodno je obezbijediti postizanje neophodnih standarda za kvalitete infrastrukture odvodnje, skladištenja i prečišćavanja otpadnih voda. Posebna pažnja treba biti usmjerena na upravljanje otpadom, prioritarno rješavanje divljih deponija uz organizovano rješavanje sakupljanja, tretiranja i pohranjivanja otpada na cijeloj teritoriji BiH. U EU se kvalitet turističke usluge mjeri sa kvalitetom internet usluge. Takav pristup rješavanja ICT infrastrukture treba biti usvojen u BiH, posebno kada govorimo o razvoju ruralnog turizma.
7.	Podići ugled BiH u svijetu, kroz promotivne aktivnosti, sa ciljem otklanjanja predrasuda o BiH, kao nesigurnoj turističkoj destinaciji, te iskorištavanje segmenata turističkih djelatnosti sa značajnim potencijalom (eko turizam, vjerski turizam, itd...).	Nedavna ratna zbivanja, trenutna politička nestabilnost, neorganizovan turistički sektor u koji se sporadično ulaže, nažalost, stvaraju veoma lošu sliku o BiH, kao poželjnoj turističkoj destinaciji. BiH turistički radnici uspijevaju biti uspješni na sajmovima, s nagrađivanim sajamskim štandovima i dobrim promotivnim materijalima. Ali, sve pada u vodu kada BiH još nije odobrena od strane državnih agencija u pojedinim državama Evrope kao sigurna destinacija, te se ponude za BiH još uvijek ne mogu naći u ponudama evropskih odnosno svjetskih turističkih operatera. Kao što su naše susjedne države uložile u promociju turističkih potencijala, iza koje stoje državne agencije (Hrvatska, Srbija, Crna Gora), tako i BiH treba kao država uložiti u promociju i garantovati sigurnost i viziju. Jedino uz garanciju države i jaku promociju veliki turistički operateri mogu dobiti zeleno svjetlo za promociju i prodaju BiH aranžmana. BiH treba obezbijediti lokalne fondove i koordinisanu infrastrukturu za podršku razvoju sektora i plansku promociju u svijetu.
8.	Usvojiti Zakon o šumama BiH u skladu sa EU standardima, te isti harmonizovati i usvojiti na svim niovima vlasti uz osiguravanje mjera provođenja i finansiranja.	Skoro pola ukupne teritorije BiH je prekriveno šumom, koje imaju socio-ekonomski i ekološki aspekt u očuvanju biodiverziteta, zemljišnih i vodnih resursa. Veoma je važno za BiH ekonomiju i okoliš osigurati zakonski okvir za održivo upravljanje šumama na nivou države, te usklađenost na nižim nivoima, kako bi se šuma zaštitila, sačuvao biodiverzitet, zaštitila voda, zrak i zemlja, te održivo gospodarilo šumskim resursima, uz optimalnu proizvodnju proizvoda od drveta s dodanom vrijednosti sve po principima i standardima EU.
9.	Povećati kapacitete za održivo upravljanje šumama kroz unaprijeđen sistem monitoringa šumskih resursa, održivu eksploataciju, sanaciju i zaštitu šuma (klimatske promjene, bolesti, požari, nelegalna eksploatacija) uključujući i certifikaciju.	Izgradnjom kapaciteta za održivo upravljanje šumama i certificiranje šuma će obezbijediti održivu eksploataciju i brigu o šumskim bogatstvima, te osiguravanje dodatnih vrijednosti svih proizvoda. Ova mjera će posebno uticati na smanjenje dijela nelegalno sječenih šuma i pojačati zaštitu nedravnog bogatstva u šumama BiH (flora i fauna).
10.	Podržati procese EU integracija i mogućnost korištenja pristupnih fondova za ovaj sektor kroz sve fondove (edukacija, inovacija, ruralni razvoj, regionalna saradnja).	Šumarstvo je značajna grana privrede u EU, kojoj se posebna pažnja pruža kroz programe ruralnog razvoja. Dodatno, šumarski sektor se podržava iz velikog broja drugih fondova, a svi imaju za cilj održivo upravljanje šumama uz smanjenje uticaja klimatskih promjena i smanjenje emisija CO ₂ .

7. Energetska sigurnost i ekologija

Energetska politika „Naprijed“ prepoznaje stratešku važnost i potrebu primjene evropskog pristupa obezbjeđivanja više izvora i transportnih puteva za uvoz energenata. Za planiranje i programiranje takvih aktivnosti neophodno je uskladiti državni regulatorni okvir s evropskim. Osim što će ovakavo strateško opredjeljenje i aktivnosti na usklađivanju naše s regulativom EU osigurati sigurno snabdjevanje energijom, ono će obezbijediti pretpostavke da se kao kvalifikovana strana prijavljujemo na pozive odgovarajućih EU fondova i koristimo njihova sredstva. Mi moramo postupati na taj način da bi strateški projekti EU bili dio našeg strateškog opredjeljenja. Stoga je važno da se mnogo intenzivnije prate aktivnosti Evropske Komisije u svim oblastima i da se mjere, koje ona donosi, što prije planiraju i pripremaju za provođenje u BiH.

Evropski zeleni dogovor (Green deal) (2020.) ima za cilj učiniti Evropsku uniju klimatski neutralnom do 2050. godine, što je cilj koji podržavaju sve institucije EU. Evropski zeleni dogovor usredotočen je na 3 ključna načela za prijelaz na čistu energiju, koji će pomoći u smanjenju emisija stakleničkih plinova i poboljšati kvalitet života naših građana, a to su:

1. Osiguravanje sigurne i pristupačne opskrbe energijom u EU (BiH).
2. Razvoj potpuno integrisanog, međusobno povezanog i digitalizovanog energetskeg tržišta EU-a (BiH).
3. Davanje prioriteta energetske efikasnosti, poboljšanje energetske efikasnosti naših zgrada i razvoj energetskeg sektora koji se uglavnom temelji na obnovljivim izvorima.

Glavni ciljevi Komisije da se naprijed navedeno postigne, a to znači i naši u BiH, su:

1. Izgraditi međusobno povezane energetske sisteme i bolje integrisane mreže za podršku obnovljivim izvorima energije.
2. Promovisati inovativne tehnologije i modernu infrastrukturu.
3. Promovisati povećanje energetske efikasnosti i ekološki dizajn proizvoda.
4. Dekarbonizovati energetske sektor i promovisati pametnu integraciju među sektorima.
5. Osnažiti potrošače i pomagati u rješavanju energetskeg siromaštva.
6. Promovisati energetske standarde i tehnologije.
7. Razviti puni potencijal energije vjetra.

BiH na svom putu u članstvo EU, pored deklarativnog prihvatanja, mora što prije postati dio ovih akcija koje EU osim što promoviše i veoma stimuliše, pa se dosadašnjim nečinjenjem propuštaju značajne investicione prilike i pogodnosti. Jasno je da se bez projekata ne može tražiti podrška EU i naravno da ovakvom organizacijom i radom ne možemo očekivati da ćemo uskoro biti kvalifikovani pratner u bilo kojoj oblasti prema EU, pa ni u ovoj.

Postizanje cilja klimatske neutralnosti zahtijeva golema ulaganja i razvijenih država, a imajući u vidu status naših pojedinih privrednih i društvenih podsistema ovo će predviđati do sada neviđenu transformaciju svih sektora privrede, regionalnih i lokalnih vlasti, civilnog društva, industrije i školstva, kako bi se dogovorili o obavezama za promjenu ponašanja i rada na ovom programu.

Porezne politike treba reformisati u skladu s klimatskim ambicijama, što najmanje uključuje rad na porezu na ugljik i oporezivanju energije.

Evropski zeleni dogovor je u EU usklađen s Novom industrijskom strategijom, što podrazumijeva čiste tehnologije i dekarbonizovane energetske intenzivne industrije. Evropski zeleni dogovor je u EU usklađen i sa Novom strategijom EU o prilagodbi klimatskim promjenama. Evropsko vijeće je krajem 2020. potvrdilo cilj smanjenja emisija stakleničkih plinova od najmanje 55 % do 2030. god.

Daljnji elementi Evropskog zelenog dogovora uključuju ambiciju EU-a za postizanje nultog onečišćenja, kako bi se zaštitilo zdravlje građana, gdje su među ostalim veliki program 'Val obnove' za građevinski sektor i nova strategija 'Od farme do stola' za održivu hranu. Prema smjernicama, rekordni iznosi javnih sredstava trebali bi se uložiti u napredna istraživanja i inovacije, nadopunjeni strategijom za zeleno finansiranje (dijelovi Evropske investicijske banke će postati europska klimatska banka i taj pristup treba analogno primjeniti u BiH). EU programira ogromna ulaganja i poticaje u ove aktivnosti (hiljade milijardi EU) čiji je cilj povećati finansiranje tranzicije za održiva ulaganja; stvoriti poticajni okvir za održiva ulaganja; podržavati identifikaciju, strukturiranje i izvođenje održivih projekata.

Shvatajući naš primitivni pristup i suštinu ponašanja u oblasti energetike, industrije i primjenjenih tehnologija, može se slobodno definirati plan „Naprijed“ u oblasti energetike kao **Energetski preokret** koji će podrazumijevati suštinsko provođenje i slijeđenje ciljeva i aktivnosti Evropskog zelenog dogovora, čije su najvažnije karakteristike niskougljična, ekološki prihvatljiva, pouzdana i pristupačna opskrba energijom, kroz veliko oslanjanje na obnovljivu energiju, uneprijeđenje energetske efikasnosti i upravljanje potražnjom za energijom.

Energetski preokret je potreban Bosni i Hercegovini za sljedeće ciljeve:

1. Borba protiv klimatskih promjena.
2. Povećanje izvoza - smanjenje uvoza energije.
3. Stimulirajuće tehnologije inovacija i zelene ekonomije.
4. Smanjenje i uklanjanje rizika nuklearne energije.
5. Energetsku sigurnost.
6. Jačanje lokalne privrede i pružanje socijalne pravde.

Naš globalni energetski sistem se mijenja. Postizanje budućnosti s nultom emisijom ugljika oslanjat će se na raznoliku kombinaciju mjera, od iznimnog rasta solarne energije i energije vjetra, do široko rasprostranjenog uvođenja električnih vozila, povezanih baterija i infrastrukture za punjenje.

Mora se ubrzati usvajanje električnih vozila u stambenim, lakim i srednjim namjenama, te transformacija punjenja električnih vozila i cestovne infrastrukture. Naše elektroenergetske mreže trebat će drastično modernizovati i morat ćemo prihvatiti nove izvore goriva. Globalno, energetska efikasnost se rješava dugoročnim i kratkoročnim strategijama i politikama. Energetska efikasnost ima temeljnu ulogu u postizanju klimatskih ciljeva. Posebno je važna saradnja energetskog sektora sa sektorima građevinarstva, industrije i transporta.

Velikim dijelom potrošnje energije u velikim zgradama i u industriji upravlja se korištenjem sistema upravljanja energijom. Korištenje sofisticiranijih digitalnih alata, softvera za analizu podataka i vizualizaciju potaknut će još bolje upravljanje. To uključuje zamjenu tradicionalnog mjerenja tehnologijom pametnih mjerila koja se kombinuje s mogućnostima mašinskog učenja, kako bi se organizacijama omogućilo analiziranje, razumijevanje i predviđanje njihove potrošnje energije. IoT (Internet of things – Internet stvari), vizualizacija podataka i automatizacija su ključni za podršku energetske efikasnosti. Ključni izazov s digitalizacijom je držati korak s tehnološkim promjenama i stopom prihvaćanja korisnika.

Da bi pratili smjernice Zelenog dogovora u vezi inteziviranja primjene energije iz obnovljivih izvora potrebno je raditi na ciljevima:

1. Cilj od 40 % obnovljivih izvora energije (OIE) do 2030.;
2. Povećane ambicije OIE u sektorima grijanja i hlađenja te transporta;
3. Nove mjere za poboljšanje integracije energetskeg sistema (sektorsko povezivanje);
4. Sveobuhvatnu terminologiju i certificiranje obnovljivih goriva, koje treba pratiti putem jedinstvene baze podataka;
5. Jače propagiranje obnovljivih goriva nebiološkog porijekla, posebno vodika;
6. Proširenje zabranjenih područja za poljoprivrednu biomasu kako bi se pokrila šumska biomasa;
7. Proširenje kriterija stakleničkih plinova i održivosti za biogoriva;
8. Veća prekogranična suradnja, u početku kroz pilot projekte, s posebnim fokusom na zajednički razvoj offshore energije;
9. Razne mjere za podršku prihvaćanja OIE u industriji.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Pretvaranje velikog izazova Zelenog dogovora u jedinstvenu priliku energetskog preokreta i preobrazbu privrede BiH za održivu budućnost.	<p>Provedba će direktno uticati na novu strategiju rasta koja će transformisati BiH u pravedno i prosperitetno društvo, s modernom, resursno efikasnom i konkurentnom privredom i u kojoj je privredni rast odvojen od korištenja resursa. Evropski zeleni dogovor je odgovor na te izazove. To je nova strategija rasta koja ima za cilj transformirati BiH u pravedno i prosperitetno društvo, s modernom, resursno efikasnom i konkurentnom privredom u kojoj nema neto emisija stakleničkih plinova 2050. i u kojoj je privredni rast odvojen od korištenja resursa.</p> <p>Zaštita, očuvanje i unaprjeđenje prirodnog kapitala, te zaštita zdravlja i dobrobit građana od rizika i uticaja povezanih s okolišem. U isto vrijeme, ovaj prijelaz mora biti pravedan i uključiv. Mora staviti ljude na prvo mjesto i obratiti pažnju na regije, industrije i radnike koji će se suočiti s najvećim izazovima. Budući da će donijeti značajne promjene, aktivno sudjelovanje javnosti i povjerenje u tranziciju najvažniji su ako želimo da politike funkcionišu i budu prihvaćene. Smanjenje emisija je izazov. To će zahtijevati golema javna ulaganja i povećane napore za usmjeravanje privatnog kapitala prema klimatskim i ekološkim aktivnostima.</p>
2.	Priprema i donošenje skupa duboko transformativnih politika i propisa.	<p>Potrebno je preispitati, pripremiti i donijeti politike i potrebne propise za opskrbu čistom energijom u privredi, industriji, proizvodnji i potrošnji, velikoj infrastrukturi, prometu, hrani i poljoprivredi, građevinarstvu, oporezivanju i socijalnim beneficijama, kako bi se obezbjedilo: povećanje klimatskih ambicija, opskrba čistom, pristupačnom i sigurnom energijom, mobilizacija industrije za čistu i kružnu privredu, gradnja i obnova na energetski i resursno efikasan način, ubrzavanje prijelaza na održivu i pametnu mobilnost, od "farme do stola" (tj. osmišljavanje poštenog, zdravog i ekološki prihvatljivog sistema prehrane), očuvanje i obnova ekosistema i biološke raznolikosti, ambicija nultog zagađenja za okoliš bez toksina.</p>
3.	Uvođenje održivosti u sve politike BiH.	<p>Uključivanjem svih nivoa društva i građana u Zeleni dogovor i održivost, što je njegov osnovni stub, kao posljedica će se dobiti: ambicija i aktivno slijeđenje obezbjeđivanja i trošenja iz zelenih finansija i ulaganja radi prihodovanja zelenih finansija, čime će se osiguravati pravedne tranzicije, ozelenjavanje nacionalnih proračuna i slanje pravih cjenovnih vrijednosti i signala, pokretanje istraživanja i poticanje inovacija, aktiviranje obrazovanja i osposobljavanja. Sve aktivnosti se planiraju uz moto: 'nemoj štetiti'.</p>
4.	Obnovljivi izvori električne energije.	<p>Naš globalni energetski sistem se mijenja. Postizanje budućnosti s nultom emisijom ugljika oslanjat će se na raznoliku kombinaciju mjera, od iznimnog rasta solarne energije i energije vjetra, do široko rasprostranjenog uvođenja električnih vozila, povezanih baterija i infrastrukture za punjenje.</p> <p>Da bi pratili smjernice Zelenog dogovora u vezi inteziviranja primjene energije iz obnovljivih izvora, potrebno je raditi na ciljevima da se 40% električne energije dobija od obnovljivih izvora energije (OIE) do 2030.</p>

Ekološka sigurnost i zaštita od prirodnih katastrofa

Bavljenje klimatskim promjenama, kao jednim od pokretača rizika od katastrofa, uz poštovanje mandata Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama, predstavlja priliku da se rizik od katastrofa smanji na smislen i koherentan način kroz sve povezane međuvladine procese. U skladu s tim, imajući u vidu prekogranične uticaje i efekte svih događaja u ovim oblastima, a u cilju smanjenja rizika od katastrofe, postoji potreba da se odgovori na postojeće izazove i pripremi za buduće, fokusirajući se na praćenje, procjenu i razumijevanje rizika od katastrofe i razmjenu takvih informacija i načina na koji se stvaraju; jačanje upravljanja i koordinacije rizika od katastrofa među relevantnim institucijama i sektorima i puno i smisleno učešće relevantnih aktera na odgovarajućim nivoima; ulaganje u ekonomsku, društvenu, zdravstvenu, kulturnu i obrazovnu otpornost ljudi, zajednica i država i životne sredine, kao i kroz tehnologiju i istraživanje; te unaprjeđenje sistema ranog upozoravanja na više opasnosti, pripravnosti, odgovora, oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije.

Kako bi se nadopunilo nacionalno djelovanje i kapacitet, postoji potreba za jačanjem međunarodne saradnje između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, te između država i međunarodnih organizacija. Potrebno je imati plan koji će se primjenjivati na rizik od malih i velikih, čestih i rijetkih, iznenadnih i sporih katastrofa, uzrokovanih prirodnim opasnostima ili opasnostima koje je stvorio čovjek, kao i srodnim ekološkim, tehnološkim i biološkim opasnostima i rizicima. Cilj je upravljanje rizikom od višestrukih opasnosti od katastrofa u razvoju na svim nivoima, kao i unutar i među svim sektorima.

Cilj je zaštititi, očuvati i unaprijediti naš prirodni kapital, te zaštititi zdravlje i dobrobit građana od rizika i utjecaja povezanih s okolišem. Ovaj proces mora staviti ljude na prvo mjesto i obratiti pažnju na regije, industrije i radnike koji će se suočiti s najvećim izazovima. Budući da će donijeti značajne promjene, aktivno sudjelovanje javnosti i povjerenje u tranziciju najvažniji su ako želimo da politike funkcioniraju i budu prihvaćene. Mi moramo imati sposobnost transformirati svoju privredu i društvo, kako bi ih postavili na održiviji put.

Pokretači klimatskih promjena i gubitka bioraznolikosti su globalni i nisu ograničeni nacionalnim granicama. EU nam može pomoći i upotrijebiti svoj utjecaj, stručnost i finansijska sredstva, kako bi mobilizovali naše partnere da se pridruže na održivom putu. Mi moramo početi provoditi međunarodnu praksu i napore i želimo graditi saveze s istomišljenicima. Također, prepoznamo potrebu za održavanjem sigurnosti snabdjevanja i konkurentnosti, čak i kada drugi nisu voljni djelovati.

Kako bi se ostvario Europski zeleni dogovor, potrebno je povećati vrijednost koja se pridaje zaštiti i obnovi prirodnih ekosistema, održivom korištenju resursa i poboljšanju zdravlja ljudi. Mora se urgirati u potrebne digitalne transformacije i alate, jer su oni ključni pokretači promjena i ta implementacija ide zajedno s realizacijom Zelenog dogovora. Morat će se posvetiti posebna pažnja kada postoje potencijalni kompromisi između ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva.

Ekosistemi pružaju osnovne usluge, kao što su hrana, svježa voda i čist zrak, te sklonište. Oni ublažavaju prirodne katastrofe, štetočine i bolesti i pomažu u regulaciji klime.

Mora se zaustaviti gubitak biodiverziteta. Na sceni je erozija biodiverziteta, uzrokovana prvenstveno promjenama u načinu na koji se koriste zemljište i more, direktnom eksploatacijom prirodnih resursa i klimatskim promjenama, kao trećim najvažnijim pokretačem gubitka biodiverziteta. Strategija biodiverziteta treba uključivati prijedloge za ozelenjavanje gradova i povećanje biodiverziteta u urbanim prostorima. Treba razmotriti izradu plana obnove prirode i razmotriti kako obezbijediti sredstva da se postignu ciljevi.

Šumski ekosistemi su pod sve većim pritiskom, kao rezultat klimatskih promjena. Šumsko područje mora se poboljšati, kako u kvalitetu, tako i u kvantitetu, s ciljem postizanja klimatske neutralnosti i zdravog okoliša. Održivo pošumljavanje i obnova degradiranih šuma mogu povećati apsorpciju CO₂ uz istovremeno poboljšanje otpornosti šuma i promovisanje kružne bioekonomije.

Potrebno je pripremiti strategiju o šumama koja će za svoje ključne ciljeve imati efikasno pošumljavanje, očuvanje i obnovu šuma, kako bi se pomoglo u povećanju apsorpcije CO₂, smanjila učestalost i obim šumskih požara, te promovisala bioekonomija, uz potpuno poštovanje ekoloških principa pogodnih za biodiverzitet. Strateški planovi u okviru poljoprivredne politike treba da podstaknu upravitelje šuma da očuvaju, uzgajaju i upravljaju šumama održivo. Treba poduzeti mjere, kako regulatorne tako i druge, za promovisanje uvezenih proizvoda i lanaca vrijednosti koji ne uključuju krčenje šuma i degradaciju šuma.

Prirodne funkcije podzemnih i površinskih voda moraju se obnoviti. Ovo je neophodno za očuvanje i obnavljanje biodiverziteta u jezerima, rijekama, močvarama i ušćima rijeka, te za sprječavanje i ograničavanje štete od poplava.

Hitno je i kritično predvidjeti, planirati i smanjiti rizik od katastrofe, kako bi se efikasnije zaštitili ljudi, zajednice i države, njihova sredstva za život, zdravlje, kulturna baština, socioekonomska dobra i ekosistemi, te na taj način ojačala njihova otpornost.

Posvećenija akcija mora biti usmjerena na rješavanje osnovnih pokretača rizika od katastrofa, kao što su posljedice siromaštva i nejednakosti, klimatske promjene i varijabilnost, neplanirana i brza urbanizacija, loše upravljanje zemljištem i složeni faktori, kao što su demografske promjene, slabi institucionalni aranžmani, politike koje nisu zasnovane na riziku, nedostatak regulative i podsticaja za privatna ulaganja u smanjenje rizika od katastrofa, složeni lanci snabdevanja, ograničena dostupnost tehnologije, neodrživo korištenje prirodnih resursa, opadajući ekosistemi, epidemije i pandemije.

Potrebno je poboljšati spremnost i nacionalnu koordinaciju za odgovor na katastrofe, rehabilitaciju i rekonstrukciju, te koristiti oporavak i rekonstrukciju nakon katastrofe za „Ponovnu izgradnja na bolje“. Postoji potreba da javni i privatni sektori i organizacije civilnog društva, kao i akademske i naučne i istraživačke institucije, bliže sarađuju i stvore mogućnosti za saradnju, a preduzeća da integrišu rizik od katastrofa u svoje prakse upravljanja. Uključivanje Oružanih snaga u sve nabrojane aktivnosti treba smatrati ključnim elementom i svakako planirati njihovu ulogu.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Socio-ekonomske koristi.	Smanjenje rizika od katastrofa (održivi razvoj). Smanjuje rizik od ozljeda i gubitka života, poremećaja društvenih sistema, oštećenja/uništenja usjeva/stoke, zgrada i infrastrukture (tj. minimizira gubitak društvenog i ekonomskog kapitala), Povećava otpornost zajednice na katastrofe, smanjuje ovisnost o pomoći. Zaštita okoliša (održivi razvoj). Štiti prirodna okolišna dobra (tj. minimizira gubitak prirodnog kapitala), omogućuje funkcionisanje prirodnih sistema, ograničava rizik i uticaj katastrofa na zajednice.
2.	Preventivne mjere, alati i pristupi.	Znanje o riziku, razvoj, participacijski procesi, javno opredjeljenje (politika, zakonodavstvo), analiza i procjena rizika, svijest o riziku, sistemi ranog upozoravanja, smanjenje rizika od katastrofa, planovi (pripravnost i prevencija), plan upravljanja katastrofama (odgovor), plan pomoći u slučaju katastrofe (oporavak), katastrofa u zajednici i upravljanje. Znanje o okolišu, razvoj, participacijski procesi, javno opredjeljenje (politika, zakonodavstvo), utjecaj na okoliš, procjena, ekološka svijest, praćenje okoliša, planiranje korištenja zemljišta (pripravnost i prevencija), ekološki plan upravljanja (odgovor), planovi očuvanja i upravljanja (oporavak i prevencija), upravljanje prirodnim resursima u zajednici.

Umjetna inteligencija

Umjetna inteligencija (UI) je sastavni dio našeg života. Bilo da je riječ o virtualnom personalnom asistentu koji nam organizuje radni dan, putovanju autonomnim vozilom ili telefonima koji nam predlažu pjesme ili restorane koji bi nam se mogli svidjeti, umjetna inteligencija je stvarnost. Izrazom umjetna inteligencija označavaju se sistemi koji pokazuju inteligentno ponašanje, tako što analiziraju svoje okruženje i izvode radnje – uz određeni stepen autonomije – radi postizanja određenih ciljeva. Sistemi temeljeni na umjetnoj inteligenciji mogu biti samo softverski i djelovati u virtualnom svijetu (npr. glasovni asistent, softver za analizu slike, tražilice, sistemi za prepoznavanja glasa i lica) ili UI može biti ugrađen u hardverske uređaje (npr. napredni roboti, autonomni automobili, dronovi ili aplikacije za internet stvari). Umjetna inteligencija mijenja naš svijet, naše društvo i industriju na sličan način kao što su to uradile prethodne industrije. Za razvoj umjetne inteligencije potrebne su velike količine podataka. Mašinsko učenje, vrsta umjetne inteligencije, radi na način da prepoznaje obrasce u postojećim podacima i zatim to znanje primjenjuje na nove podatke. Duboko mašinsko učenje preobrazilo je područje umjetne inteligencije zahvaljujući nevjerovatnom poboljšanju efikasnosti u izvršavanju određenih zadataka, poput prepoznavanja slike ili govora, ili mašinskog prevođenja. Značajan napredak u ovim tehnologijama ostvaren je primjenom velikih skupova podataka i rekordne računarske snage.

Evropska unija (EU) ima harmoniziran i koordinirani pristup u ovom području kako bi što bolje iskoristila mogućnosti koje nudi umjetna inteligencija. EU je predvodnik razvoja i upotrebe umjetne inteligencije, oslanjajući se na svoje vrijednosti i svoje prednosti. EU ima razvijenu robotiku i vodeću svjetsku industriju, posebice u sektoru prometa, zdravstva i proizvodnje, koji bi trebali biti

među prvima u uvođenju umjetne inteligencije. Nadalje EU ima jedinstveno digitalno tržište (pravila, zaštita podataka, protok podataka, kibersigurnosti, povezanost, itd.), te vrhunsku naučno-istraživačku strukturu za razvoj i testiranje umjetne inteligencije. Na primjer, EU će u narednom periodu financirati projekte koji su vezani za umjetnu inteligenciju, nenadzirano mašinsko učenje, energetiku i korisnost podataka.

Bosni i Hercegovini su potrebne poduzetne i efikasne javne politike, radi adekvatnog odgovora na izazove koje sa sobom nosi umjetna inteligencija na način da adekvatno koristi svim građanima u smislu poboljšanja životnih uslova i životnog standarda. Bosna i Hercegovina treba raditi na tehnološkom razvoju u području umjetne inteligencije i osigurati njezino brzo uvođenje u svim područjima ekonomije. To znači povećanje ulaganja u naučno-istraživački rad, izgradnju istraživačke infrastrukture u području umjetne inteligencije, razvoj i primjenu umjetne inteligencije u ključnim sektorima, od zdravstva do transporta, kako bi se olakšalo uvođenje umjetne inteligencije i pristup podacima. Također, potrebno je stvoriti atmosferu povjerenja i odgovornosti razvoja i upotrebe umjetne inteligencije. Nadalje, Bosna i Hercegovina treba raditi na razvoju infrastrukture za potrebe umjetne inteligencije, poput računara visokih performansi, mikroelektronike, fotonike, kvantnih tehnologija, internet stvari i oblaka. Sve ovo je apsolutno neophodno i preduslov za narednu petu revolucionarnu fazu razvoja industrije (Industry 5.0).

Sažetak aktivnosti

Broj	Cilj aktivnosti	Efekt aktivnosti
1	Uspostavljanje digitalnog inovacijskog HUB-a.	Uspostaviti HUB u skladu sa zahtjevima EU i mehanizmima EU za podršku HUB-ovima radi kreiranja povoljnog okruženja za uvođenje UI (obrazovne institucije, državne institucije, nevladin sektor, itd.).
2	Kreiranje pravnog i etičkog okvira.	Stvoriti atmosferu povjerenja i odgovornosti za razvoj i upotrebu umjetne inteligencije u Bosni i Hercegovini.
3	Jačanje međunarodne saradnje.	Saradnja sa EU i članicama EU radi preuzimanja dobre prakse iz ove oblasti (Horizont Evropa i Digitalna Evropa). Učestvovanje u aktivnostima u okviru Koordiniranog plana EU.
4	Obrazovanje i osposobljavanje radne snage.	Pružiti podršku programima osposobljavanja radne snage za sticanje novih znanja, vještina i stručnih kvalifikacija u području umjetne inteligencije (prekvalifikacije).
5	Uvođenje dostupnih rješenja.	Identifikacija umjetne inteligencije kao jednog od prioritarnih područja u mehanizmima podrške pokretanju i širenju inovativnih kompanija u BiH.

8. Zdravstvo

Zdravlje je kompleksan proces koji se kontinuirano mijenja i na koji djeluju brojni vanjski uticaji, uključujući faktore fizičke, socijalne i biološke sredine. Briga o zdravlju nije stvar pojedinca, nego i šire društvene zajednice, stoga zahtijeva timski rad kroz organizirani multisektorski pristup. Poboljšanje zdravlja zahtijeva osiguravanje osnovnih preduoslova – mir, zaštitu, edukaciju, hranu, zaradu, stabilan eko-sistem, održivo finansiranje, socijalnu pravdu i pravičnost.

Zdravlje stanovništva u svijetu, a posebno u zemljama Zapadnoga Balkana, uključujući i Bosnu i Hercegovinu (BiH), prolazi kroz proces značajne tranzicije. Ekonomska i politička tranzicija koja se dešava u zemljama ovog dijela Evropskog regiona neminovno dovodi do promjena u zdravlju stanovništva. Tranzicija zdravlja je pokrenuta tranzicijama u društveno-političkom sistemu i tranzicijama u stanovništvu, što posljedično dovodi do porasta nepravičnosti u zdravlju. Dostizanje veće pravičnosti u zdravlju, u cilju ostvarivanja punog potencijala zdravlja za sve, postaje stalni izazov u zdravstvenoj politici svake zemlje.

Kako se BiH nalazi u snažnom tranzicionom reformskom periodu svog društveno-političkog razvoja, zdravstveni sistem mora odgovoriti na zdravstvene i socijalne potrebe stanovništva, naročito u periodu kada se potrebe turbulentno mijenjaju. Zdravstveni sistemi u BiH mora biti fleksibilan i spreman da ponudi adekvatne i blagovremene odgovore na demografske i socijalne promjene, promjene u epidemiološkim obrascima oboljenja, na očekivanja korisnika zdravstvene zaštite za kvalitetom i za njihovim učešćem u donošenju odluka, na nepravičnost u zdravlju, kao i na napretke nauke i tehnologije.

Borba protiv korupcije na svim nivoima u zdravstvu kroz sljedeće aktivnosti:

- Transparentan sistem nagrađivanja za rad zdravstvenih radnika i transparentan pravni okvir za javnu službu u sektoru zdravstva.
- Transparentan sistem potrošnje lijekova od liste lijekova do propisivačke prakse.
- Promovisanje integriteta u javnom i privatnom sektoru zdravstva.
- Donošenje planova za objedinjene javne nabavke u zdravstvenom sektoru na kantonalnim i entitetskim nivoima.
- Inkriminiranje pojava oblika korupcije u zdravstvu.
- Borba protiv korupcije i nepotizma u procesu zapošljavanja u zdravstvenom sektoru.
- Uspostavljanje efikasnih antikorupcijskih tijela u zavodima/ fondovima zdravstvenog osiguranja i ostalim zdravstvenim ustanovama.

Principi reforme zdravstva koji omogućavaju dostizanje definisane vizije (prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji – SZO):

- Rukovođene vrijednostima: reforme zdravstvenog sistema moraju biti rukovođene principima ljudskog digniteta, jednakosti, solidarnosti i profesionalne etike.
- Usmjerene na zdravlje: bilo koja velika reforma zdravstvenog sistema treba biti povezana s jasnim ciljevima usmjerenim na ostvarivanje zdravstvene dobiti. Zaštita i promocija zdravlja moraju biti primarni motiv cijelog društva.
- Fokusirane na ljude: reforme zdravstvenog sistema moraju se baviti potrebama građana,

uzimajući u obzir, kroz demokratski proces, njihova očekivanja u smislu zdravlja i zdravstvene zaštite. One treba da omoguće da glas i izbor građana odlučno utiču na način na koji su zdravstvene usluge dizajnirane i pružene. Građani istovremeno moraju preuzeti i svoj dio odgovornosti.

- Fokusirane na kvalitet: bilo koja reforma zdravstvenog sistema mora imati za cilj i uključiti jasnu strategiju za kontinuirano poboljšanje kvaliteta pružene zdravstvene zaštite, uključujući njenu ekonomičnost.
- Zasnovane na snažnom sistemu finansiranja: finansiranje sistema zdravstvene zaštite treba da obezbijedi zdravstvenu zaštitu koja će biti pružena svim građanima na održiv način. To ima za posljedicu univerzalnu pokrivenost i jednaku mogućnost pristupa svih ljudi potrebnoj zdravstvenoj zaštiti. S druge strane, to zahtijeva efikasno korištenje zdravstvenih resursa. Kako bi mogle garantirati solidarnost, vlade moraju odigrati ključnu ulogu u regulisanju finansiranja sistema zdravstvene zaštite.
- Orijentisane na primarnu zdravstvenu zaštitu: reforme, sa primarnom zdravstvenom zaštitom kao osnovnom filozofijom, treba da obezbijede da zdravstvene usluge na svim nivoima, štite i promovišu zdravlje, poboljšaju kvalitet života, preveniraju i liječe oboljenja, rehabilituju pacijente i brinu se za one koji pate ili koji su u terminalnoj fazi oboljenja.

Mjere za unapređenje sistema zdravstvene zaštite

Iako se zdravstvena zaštita u BiH formalno temelji na načelima solidarnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, efikasnosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa, evidentno je da mogućnost pristupa zdravstvenim uslugama, kao i njihov kvalitet nisu jednaki na prostoru cijele BiH. Naime, oblast zdravstva je prema ustavnim rješenjima u podjeljenoj nadležnosti entiteta i kantona, Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH. Tako su u BiH trenutno na snazi tri Zakona o zdravstvenoj zaštiti i tri Zakona o zdravstvenom osiguranju. Odredbe ovih propisa su uglavnom usklađene, iako postoje dijelovi koji se u značajnoj mjeri razlikuju. U Federaciji BiH trenutno postoji Ministarstvo zdravstva Federacije Bosne i Hercegovine i 10 kantonalnih ministarstava zdravstva, te Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja Federacije Bosne i Hercegovine i 10 kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja.

Republika Srpska ima Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite i Fond zdravstvenog osiguranja, a u Brčko Distriktu BiH egzistira Odjel za zdravstvo i ostale usluge pri Vladi Brčko Distrikta BiH, te Fond zdravstvenog osiguranja Brčko Distrikta BiH.

Očigledna fragmentiranost sistema s jedne, te različitost zakonskih i podzakonskih propisa u pojedinim dijelovima zemlje s druge strane, znatno doprinosi različitom tretmanu pacijenata, odnosno situaciji u kojoj stanovnici u jednom dijelu BiH imaju manja ili veća prava iz oblasti zdravstvenog osiguranja, lakši ili teži pristup zdravstvenim uslugama, te njihov bolji ili lošiji kvalitet. Stoga je neophodno provesti opsežne reforme koje bi trebale rezultirati eliminisanjem ovih razlika.

Upravo zbog nepobitnosti navedenog, Vlada Federacije BiH je od ukupnog iznosa odobrenih sredstva IBRD-a u iznosu do 67.300.000 eura, od kojih je na Federaciju BiH alocirano 19.240.000 eura, usmjeri na implementaciju projekta za unaprjeđenje učinka zdravstvenog sistema, odnosno za unaprjeđenje efikasnosti i kvaliteta zdravstvene zaštite, te jačanje upravljanja i finansijske održivosti zdravstvenih ustanova. Cilj Projekta je unaprjeđenje kvaliteta zdravstvenih usluga, kao i finansijskog stanja zdravstvenih sistema u FBiH, čime bi se omogućilo dalje uvođenje informacionih tehnologija u sistem zdravstva, koje iziskuju značajna finansijska sredstva, te spriječio neopravdani rast troškova zdravstvene zaštite uz održavanje kvaliteta medicinskih usluga.

Opremljenost zdravstvenih ustanova informacionim tehnologijama još uvijek nije dovoljna i bazirana je na ograničenim finansijskim mogućnostima kantona/općine, te ne prati potrebe cjelokupnog sistema. Entitetskim i kantonalnim zakonima je definisano koja prava iz zdravstvene zaštite građani imaju. Međutim, samo korištenje tih prava značajno je otežano onima koji žive izvan velikih medicinskih centara u BiH (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Mostar). Naime, u nekim kantonima u FBiH, jednako kao i u nekim regijama u RS, odnosno u Brčko Distriktu BiH, zdravstvene ustanove nemaju materijalne, niti kadrovske uslove da stanovnicima tih područja obezbjede odgovarajući nivo zdravstvene zaštite. Stoga su stanovnici tih područja prinuđeni zdravstvene usluge koristiti u nekada i vrlo udaljenim centrima. To podrazumjeva pribavljanje posebne saglasnosti nadležne ljakarske komisije pri zavodu zdravstvenog osiguranja kome osiguranik pripada za liječenje na području drugog entiteta, odnosno kantona.

Također, pitanje ličnog učešća u troškovima zdravstvene zaštite na različit način je regulisano entitetskim, kantonalnim, odnosno podzakonskim aktima na nivou Brčko Distrikta BiH. U nekim kantonima u FBiH, osiguranici imaju mogućnost da izbjegnu plaćanje ličnog učešća uplatom godišnje premije nadležnom zavodu zdravstvenog osiguranja, dok u drugim dijelovima zemlje takva mogućnost ne postoji. Različiti su i sami iznosi godišnje premije u kantonima koji to omogućavaju (npr. u Tuzlanskom kantonu iznos je 16 KM, u Hercegovačko-neretvanskom 20 KM, u Zeničko-dobojskom kantonu 20 KM). Potreba da se kvalitetna i efikasna zdravstvena zaštita učini dostupnom svim građanima, posebno dijelu stanovništva koje je izloženo povećanom riziku od oboljevanja, odnosno ranjivim kategorijama (rizičnim skupinama), podrazumijeva proširenje obima prava koja proizilaze iz podzakonskih akata.

Navedena prava se odnose na sljedeće:

- Liste lijekova koji se mogu propisivati i izdavati na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja sa 100% učešćem zavoda „LISTA A“,
- Liste lijekova koji se mogu propisivati i izdavati na teret sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja s utvrđenim procentualnim učešćem zavoda „LISTA B“,
- Vrstu ortopedskih i drugih pomagala, stomatološko-protetske pomoći i stomatološko-protetskih nadomjestaka, medicinske indikacije i rokove korištenja pomagala.

Obim ovih prava se utvrđuje jedinstvenom listom koju, na prijedlog Ministarstva zdravstva, donose Vlade kantona. Evaluaciju i reviziju Liste pomagala jednom godišnje vrši Komisija, koju imenuje direktor Zavoda zdravstvenog osiguranja. Rokovi korištenja pomagala nisu adekvatni realnim mogućnostima korištenja (npr: aparat za pojačanje sluha koji koriste osobe starije od 26 godina odobrava se svakih 6 godina!!!). Uz sve navedeno, obim prava zavisi od nivoa sredstava planiranih Finansijskim planovima Zavoda zdravstvenog osiguranje i nisu jednaki za sve osiguranike, čime se narušavaju temeljna načela solidarnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, efikasnosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa zdravstvenim uslugama.

Uzevši u obzir sve navedeno, „Naprijed“ će raditi na:

- unaprjeđenju zdravstvenih tehnologija, što podrazumijeva sve zdravstvene metode i postupke koji se mogu koristiti u cilju boljeg zdravlja ljudi u prevenciji, dijagnostici i liječenju bolesti, povreda i rehabilitaciji,
- uspostavljanju integrisanog zdravstvenog informacionog sistema, koji će omogućiti bolji protok informacija i uvezivanje zdravstvenih ustanova,
- uvođenje elektronskih zdravstvenih knjižica na području entiteta i kantona, u kojima to još uvijek nije zastupljeno, kao zamjene za dosadašnje zdravstvene knjižice.

Sve navedeno će rezultirati brojnim olakšicama, ubrzanju procedura i Lista čekanja za termine, smanjenjem troškova, kako zdravstvenih ustanova, tako i samih osiguranika.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Uspostavljanje efikasnog i savjesnog upravljanja u zdravstvu.	Obezbjeđenje uslova da zdravstvene vlasti preuzmu odgovornost za upravljanje cjelokupnim sistemom zdravstvene zaštite (javni i privatni sektor), kako za bavljenje aktuelnim problemima, tako i za bavljenje svim budućim izazovima (uključujući nepredviđene događaje ili katastrofe).
2.	Usklađivanje zakonodavnog okvira s reformskim ciljevima i propisima EU.	Ubrzano ispunjavanje uslova za proces pridruživanja EU.
3.	Jačanje finansijske održivosti zdravstvenog sistema i unaprjeđivanje pravičnosti u finansiranju zdravstvene zaštite.	Finansijska, organizacijska i strateška konsolidacija zdravstvenog sistema, što podrazumijeva jačanje mehanizama savjesnog upravljanja zdravstvenim sistemom i uključuje racionalnu potrošnju, upravljanje resursima i troškovima.
4.	Povećanje obuhvata stanovništva zdravstvenim osiguranjem.	Povećati pokrivenost zdravstvenim osiguranjem, kontinuirano osiguravati i poboljšavati kvalitet zdravstvenih usluga, teritorijalno ravnomjernije pružati zdravstvene usluge i jačati vertikalnu i horizontalnu koordiniranost i spremnost. Povećati pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem, posebno tzv. rizičnih skupina.
5.	Jačanje ljudskih resursa u sistemu zdravstvene zaštite.	Razvijene politike koje će osigurati dostupnost dovoljnog broja zdravstvenih radnika, prema profilima i broju, s odgovarajućim vještinama, kompetencijama, kao i motivacijom za pružanje zdravstvenih usluga stanovništvu.
6.	Poboljšati dostupnost, kvalitet i efikasnost zdravstvenih usluga, vođenog povećanjem solidarnosti i smanjenjem nejednakosti.	Dostupnost kvalitetne i efikasne zdravstvene usluge.
7.	Jačanje javno-privatnog partnerstva u zdravstvu	Unaprjeđenje kvalitete zdravstvenih usluga.
8.	Borba protiv korupcije u zdravstvu – legislativni okvir, sistem monitoringa.	Nulta tolerancija na korupciju u zdravstvu.
9.	Mjere za unapređenje sistema zdravstvene zaštite	Stranka „Naprijed“ će raditi na: - unaprjeđenju zdravstvenih tehnologija, što podrazumijeva sve zdravstvene metode i postupke koji se mogu koristiti u cilju boljeg zdravlja ljudi u prevenciji, dijagnostici i liječenju bolesti, povreda i rehabilitaciji, - uspostavljanju integrisanog zdravstvenog informacionog sistema, koji će omogućiti bolji protok informacija i uvezivanje zdravstvenih ustanova, - uvođenje elektronskih zdravstvenih knjižica na području entiteta i kantona, u kojima to još uvijek nije zastupljeno, kao zamjene za dosadašnje zdravstvene knjižice. Sve navedeno će rezultirati brojnim olakšicama, ubrzavanju procedura i Lista čekanja za termine, smanjenjem troškova, kako zdravstvenih ustanova, tako i samih osiguranika.

9. Obrazovanje i odgoj

U globalnom svijetu brzog tehnološkog razvoja, automatizacije i digitalizacije, u kombinaciji s novim ekonomskim i društvenim izazovima, kao što su klimatske promjene, krize uzrokovane izbijanjem bolesti (pandemije), te demografske promjene, nužno je da svi pojedinci imaju odgovarajuće kompetencije (znanja, vještine i oblikovana stajališta). Za pravičan prijelaz na novu digitalnu i zelenu ekonomiju potrebna su iznimna ulaganja u ljude, kako bi se podržali ekonomski i socijalni programi.

Obrazovanje i osposobljavanje (cijeloživotno obrazovanje) su ključni za lični, građanski i profesionalni razvoj, socijalnu koheziju ekonomski rast i inovacije, te temelj za održivu budućnost. Potencijalno povećanje stope ekonomskog rasta Bosne i Hercegovine zahtijevat će od politika na različitim područjima podupiranje rasta produktivnosti i odgovarajuću razinu ljudskog kapitala, koji će biti nosilac tih procesa. Povećanje produktivnosti i stvaranje društva znanja, kao preduslova konkurentnosti privrede, zahtijeva povećanje kvalitete ljudskog kapitala, a to je moguće ostvariti samo obrazovanjem i poticanjem uključivanja neaktivnog stanovništva na tržište rada, uz tehnološku modernizaciju uslova obrazovanja.

Produktivnost i sposobnost rasta privrede ovisi i o dostupnoj kvalitetnoj radnoj snazi, o njezinim sposobnostima, vještinama i znanju koji zajedno čine ljudski kapital, kojim raspolaže društvo i ekonomija. Brze tehnološke promjene snažno utiču na vrstu znanja, vještina i kompetencija čije sticanje postaje imperativ za održavanje konkurentnosti država i dobrobiti pojedinaca.

Potrebno je osigurati osposobljavanje za cjeloživotno učenje, radi lakšeg prilagođavanja nepredvidivoj budućnosti i brzim promjenama zbog globalizacije, promjena na tržištu rada, te uticaja informacijsko-komunikacijskih tehnologija, migracija, kao i različitih kriza i neočekivanih situacija. Potrebno je prevashodno uspostaviti uslove koji omogućuju cjelovit razvoj djece i učenika, usklađen s njihovom razvojnom dobi i interesima, te bliži svakodnevnom životu, odnosno potrebama privrede i društva Bosne i Hercegovine.

Usklađen i učinkovit sistem odgoja i obrazovanja omogućuje i roditeljima veću uključenost u obrazovanje djece i život škole, a učiteljima, nastavnicima, profesorima i ostalim zaposlenim u odgojno-obrazovnim institucijama osnaživanje uloge i jačanje profesionalnosti, kreativniji rad, te veću autonomiju. Kvalitet odgojno-obrazovnog sistema, u kontekstu društvenih i ekonomskih promjena, pretpostavlja njegovu vertikalnu koherentnost i konzistentnost na svim razinama obrazovanja, ali i mogućnost horizontalnog povezivanja s drugim sektorima u zadovoljavanju potreba onih koji uče i poučavaju, te sistem koji je prožet inovativnošću, kreativnošću i poduzetnošću onih koji podučavaju i onih koji uče. Ovakav sistem primjenjuje načela inkluzivnog obrazovanja na način da različitim ciljanim intervencijama osigurava jednake uslove obrazovanja svim učenicima. Osiguravanjem kvalitetnog i uključivog obrazovanja za sve dodatno se smanjuju društvene, ekonomske i kulturne nejednakosti.

Temelj trajno održive budućnosti je u sistemu odgoja i obrazovanja, koji će svakom djetetu pružiti mogućnost obrazovanja, sticanja temeljnih kompetencija za cjeloživotno učenje, sticanje strukovnih i visoko-obrazovnih kvalifikacija u kvalitetnim odgojno-obrazovnim institucijama. Ostvarenje takvog sistema odgoja i obrazovanja zahtijeva reformske procese koji će na zadovoljavajući način adresirati uspostavu odgovarajućih materijalnih, kadrovskih i programskih kapaciteta, potrebnih za realizaciju odgojno-obrazovnih ciljeva.

Obrazovna politika mora podrazumjevati fleksibilan pristup nastavnom kurikulumu, posebno organizaciji učenja kroz praksu, digitalnu tehnologiju i personalni pristup, čime ćemo ostvariti samo jedan od preduslova za ostanak mladih u ovoj zemlji. Potrebno je uspostaviti neprofitne oblike obrazovanja, uspostaviti hibridne oblike učenja, pogotovo u edukaciji odraslih. U tom kontekstu potrebno je revidirati politike cjeloživotnog obrazovanja, zasnovanog na fleksibilnosti i ostvarivanju ključnih društvenih kompetencija i na valorizaciji znanja.

Razvoj obrazovanja je od ogromnog značaja za kulturološki, društveni i ekonomski razvoj zemlje. Jačanje obrazovanja na svim nivoima, od predškolskog do visokog ili, tačnije, primjenjivanje usvojenih znanja i vještina, predstavlja korist za državu, ali i šire. Jako i obrazovano društvo i zajednica stvara pozitivnu, proaktivnu klimu koja privlači domaće i strane direktne investicije, što rezultira održivom i uravnoteženom ekonomskom razvoju.

Identificiranjem brojnih problema u oblasti obrazovanja na svim nivoima u BiH, stranka „Naprijed“ je programom obrazovne politike obuhvatila sljedeće oblasti i definisala strateške ciljeve za:

Predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i odgoj:

- Povećati broj uključene djece u predškolsko obrazovanje.
- Uključivati romsku djecu u predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.
- Izgraditi jedinstven kurikulum za devetogodišnje osnovno obrazovanje.
- Uvesti obavezno srednjoškolsko obrazovanje do sticanja stručne osposobljenosti.
- Kreirati upisnu politiku u srednjim školama koja je prilagođena zahtjevima tržišta rada.
- Izraditi standarde za evaluaciju učeničkih znanja i postignuća u osnovnom i srednjem obrazovanju.
- Omogućiti eksternu evaluaciju u osnovnom i srednjem obrazovanju na nivou cijele BiH.
- Uključiti se u međunarodna istraživanja i procjene znanja i vještina učenika.
- Izraditi standarde za nastavničke kompetencije.
- Izmijeniti udžbeničku politiku, unaprijediti kvalitet udžbenika, uz osiguravanje jednog kvalitetnog udžbenika za svaki nastavni predmet.
- Stvarati optimalne uslove za kvalitetno obrazovanje i jednake mogućnosti za djecu s teškoćama u razvoju.
- Osigurati redovnu i sistematsku procjenu djece u inkluzivnom obrazovanju.
- Osigurati stručnost u radu sa učenicima sa poteškoćama u razvoju i pružiti im mogućnost nastavka obrazovanja u srednjoj školi.
- Nastavnike i stručne saradnike stručno osposobiti i pripremiti za rad sa djecom sa poteškoćama u razvoju.

Visoko obrazovanje, nauka i razvoj

- Osigurati upisnu politiku visokoškolskih ustanova usaglašenu s potrebama tržišta rada.
- Stimulisati studijske programe, usklađene s potrebama tržišta rada.
- Formirati moderna naučna jezgra na univerzitetima, kao obavezne strukturne jedinice svake visokoškolske institucije i kao izvor prihoda ovih institucija.
- Provoditi akreditaciju univerziteta.
- Definirati jasan model kojim bi se omogućilo kontinuirano, transparentno i ciljano finansiranje postojećih univerziteta.
- Definirati zajedničke principe alokacije sredstava iz budžeta na nivou državne/entitetske/kantonalne vlasti.
- Utemeljiti, formatirati i kapacitirati istraživačko-edukacijske jezgre.

- Povezivati nauku s privredom i obezbijediti mobilnost istraživača.
- Sudjelovati u međunarodnom tržištu nauke.
- Uspostaviti državno ministarstvo za obrazovanje i nauku.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Posebnu pažnju je potrebno obratiti na povećanje broja djece u predškolskom obrazovanju, te osiguranje uslova inkluzivnog obrazovanja, s posebnim akcentom na uključenje djece s poteškoćama u razvoju u obrazovni sistem.	Osiguravanjem kvalitetnog i uključivog obrazovanja za sve, dodatno se smanjuju društvene, ekonomske i kulturne nejednakosti. Ulaganje u najranjivije grupe društva, koje će rezultirati napretkom.
2.	Kreirati upisnu politiku u srednjim školama i fakultetima sa zahtjevima tržišta rada.	Ova mjera direktno utiče na konkurentnost privrede Bosne i Hercegovine. Upravljanje ljudskim resursima i stvaranje kvalitetnih kadrova je preduslov napretka ekonomije.
3.	Stimulisati studijske programe, zasnovane na ekonomskim projektima uz stipendiranje učenika i studenata od strane privrednih subjekata.	Ova mjera direktno utiče na konkurentnost privrede Bosne i Hercegovine. Upravljanje ljudskim resursima i stvaranje kvalitetnih kadrova je preduslov napretka ekonomije.
4.	Osigurati povećano ulaganje u istraživanje i razvoj u BiH	Investicija koje će donijeti povrat u omjeru 1:5, tj. za jednu uloženu konvertibilnu marku (KM) vraća se pet, kao rezultat inovacija i ekonomije zasnovane na znanju.
5.	Uspostaviti institucionalnu podšku za inovacije i uspostaviti vezu između naučno-istraživačkog i poslovnog sektora s inovacijama.	Kreiranje saradnje između poslovnog sektora i akademske zajednice rezultiralo bi stvaranjem konkurentnije privrede. Uvođenje okvira za inovacije omogućilo bi da jedan dio talentiranih mladih ljudi razvije dodatni modalitet za svoju poslovnu angažiranost, a posebno u IT sektoru koji istovremeno može omogućiti samozapošljavanje i osiguranje egzistencije u BiH.
6.	Uspostaviti neprofitne oblike obrazovanja, uspostaviti hibridne oblike učenja, pogotovo u edukaciji odraslih.	Osiguravanjem kvalitetnog i uključivog obrazovanja za sve, dodatno se smanjuju društvene, ekonomske i kulturne nejednakosti.
7.	Uspostaviti moderne preduzetničke centre za usavršavanje tehničko tehnoloških i drugih vještina – neophodne za „široke profile kvalifikacija“, koji su prije svega potrebni u MSP-ovima.	Osiguravanjem kvalitetnog i uključivog obrazovanja za sve dodatno se smanjuju društvene, ekonomske i kulturne nejednakosti.
8.	Uključivati romsku djecu u predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.	Postiglo bi se brže i efikasnije uključivanje ove populacije u sve pore društva, uz novu obrazovanu i stručnu snagu potrebnu našoj privredi.
9.	Provoditi akreditaciju univerziteta u BiH sa standardima EU.	Izbjeglo bi se formiranje tzv. „divljih fakulteta i univerziteta“ u BiH, ujednačili bi se kriteriji visokoškolskog obrazovanja i dobili bi sposobne i obrazovane stručnjake potrebne BiH društvu i privredi.

10. Borba protiv korupcije, terorizma i organizovanog kriminala

Bosna i Hercegovina je kao zemlja u tranziciji, po mnogim pokazateljima, u znatnoj mjeri opterećena problemima organiziranog kriminala i korupcije. Pored toga, postoje određeni elementi koji pogoduju i razvoju određenih vidova terorizma. Bosna i Hercegovina se kao država nalazi u samom vrhu zemalja s najvećom korupcijom u Evropi. Indeks percepcije korupcije pokazuje da BiH stagnira u borbi protiv korupcije, te da svi nivoi vlasti nisu učinili neophodne napore u pravcu prevencije i borbe protiv korupcije i organiziranog kriminala.

Svjesni smo porasta korupcije od najnižih do najviših nivoa vlasti i organizovanog kriminala u BiH i izražavamo veliku zabrinutost za budućnost BiH, kao države u kojoj bi trebala preovladavati vladavina prava. Na svim nivoima vlasti uočene su greške u radu, zloupotreba položaja, zapošljavanja lica koja nisu stručna za obavljanje poslova i radnih zadataka na koja se raspoređuju, vršenje mobinga nad zaposlenim koji su stručniji od nadređenih, kao i sprega između izvršne i sudske vlasti. Zato ćemo se maksimalno zalagati za prestanak ovakvih pojava na svim nivoima vlasti.

Trenutno stanje karakteriše nepostojanje povjerenja javnosti u izvršnu vlast, političke lidere, kao i nedovoljna koordinacija među različitim agencijama za provođenje zakona. Izvršna vlast je preglomazna, neefikasna i u biti nefunkcionalna, a kadrovska politika se zasniva na klijentelizmu i nepotizmu, umjesto na stručnosti i profesionalnosti.

Stranka „Naprijed“ će se zalagati za zakonitost, javnost, transparentnost, efikasnost, stručnost, ekonomičnost i zamjenjivost, te tako dokazati da niko nije iznad zakona i da je zakon isti za sve. Zalagat ćemo se da se na svaku poziciju bira stručna, a ne podobna osoba i tako ponovno vratiti povjerenje građana u pravnu državu.

Do danas, u Bosni i Hercegovini institucije vlasti nisu implementirale Strategiju za borbu protiv korupcije, kao ni Akcioni plan za provođenje ove strategije. Zbog toga je neophodno usvojiti Akcioni plan za suprotstavljanje korupciji i kroz isti uspostaviti i razraditi mehanizme za sprječavanje korupcije i organiziranog kriminala, te putem izrade i provođenje niza sveobuhvatnih mjera i aktivnosti koje su zasnovane na analizi postojećeg stanja uz procjenu svih pojavnih oblika korupcije, kao i jačanja institucionalnih i administrativnih kapaciteta, odnosno agencija za provođenje zakona organizirati i realizirati prevenciju i borbu protiv korupcije, te organiziranog kriminala.

a) Sigurnosni sektor

Insistirat ćemo na daljnjoj reformi policije i biti istrajani u primjeni tri principa Evropske komisije, koja afirmiraju uspostavu jedinstvene policijske strukture formirane na funkcionalnim i tehničkim kriterijima. Jedinstvena policija može biti garancija povjerenja i sigurnosti svih građana na cijeloj teritoriji BiH i obezbijediti bolju i efikasniju borbu protiv korupcije, terorizma i organizovanog kriminala.

Model policijske organizacije u BiH je sada visoko decentraliziran model koji u potpunosti odgovara ustavnom ustrojstvu države. Kompletan proces reforme policijskog sistema u Bosni i Hercegovini do sada je bio opterećen različitim i nespojivim političkim interesima. Svi ti pregovori u konačnici su rezultirali formiranjem Direkcije za koordinaciju policijskih tijela, Instituta za forenzička ispitivanja i vještačenja, Agencije za školovanje i stručno usavršavanje kadrova, Agencije za policijsku podršku, Nezavisnog odbora za žalbe građana i Odbora za žalbe policijskih službenika. Ništa drugo nije promijenjeno. Ciljevi reforme koji su se ogledali u povećanju sigurnosti građana, unaprjeđenju efikasnosti i poboljšanju kapaciteta za borbu protiv korupcije, terorizma i organiziranog kriminala, poboljšanju statusa policijskih službenika, racionalizaciji policijskih službi i unaprjeđenju uslova rada nisu postignuti. Segment sigurnosti u državi je ostao rascjepkan i isprepleten, u suštini, nejasnim nadležnostima agencija za provođenje zakona.

U Bosni i Hercegovini danas egzistira preveliki broj Agencija za provedbu zakona – policijskih agencija, što se odražava na efikasnost i funkcionalnost sigurnosnog sistema u cjelini. Postojanje velikog broja policijskih agencija različitih zakonskih uređenja dovodi do rascjepkanosti sigurnosnog sistema reflektirajući se na njegovu efikasnost, što se dokazuje postojanjem odvojenih i posebnih zakonskih rješenja za svaku od agencija. Policijska struktura u Bosni i Hercegovini u budućnosti treba da bude djelotvorna i učinkovita, te finansijski održiva, da odražava etničku strukturu zemlje, te da bude zaštićena od nepropisnog političkog uticaja i odgovorna pred zakonom i društvenom zajednicom. Pored toga, policija treba i mora da djeluje u skladu s demokratskim vrijednostima, međunarodnim standardima o ljudskim pravima i slobodama građana i najboljom evropskom praksom, kao i u stalnoj saradnji i koordinaciji s lokalnom zajednicom, sektorom civilnog društva, te zemljama u regiji.

Uzimajući u obzir nedovršenost reforme policijskog sistema, a s osnovnim ciljem poboljšanja efikasnosti i funkcionalnosti policijskih agencija i, prije svega, s akcentom na efikasniju borbu protiv korupcije, terorizma i organizovanog kriminala, na rasvjetljavanju krivičnih djela i njihovih počinitelja, ali i u oblastima javnog reda i mira i sigurnosti saobraćaja, stranka „Naprijed“ će se zalagati za sljedeće reformske procese:

- Isistirat ćemo na donošenju jedinstvenog Zakona o policijskim agencijama na nivou BiH i formiranju jedinstvene policije, u skladu sa principima Evropske komisije;
- Izvršenje izmjena i dopuna Zakona o Direkciji za koordinaciju policijskih tijela BiH u segmentu davanja ovoj agenciji njenog operativnog smisla postojanja, kao agencije koja može i treba da koordinira policijske agencije na svim nivoima;
- Izvršenje izmjena i dopuna Zakona o unutrašnjim poslovima FBiH u segmentu davanja ovlaštenja i obaveze Upravi policije FMUP-a da koordinira i nadzire rad kantonalnih uprava policije, te da se po dogovorenoj procjeni uključuje u rasvjetljavanje najtežih oblika kriminala i prekršaja iz oblasti javnog reda i mira i sigurnosti saobraćaja. Kantonalnim upravama policije staviti u obavezu izvještavanje Uprave policije FMUP-a;
- Ujednačavanje uslova i načina izbora rukovodilaca i zamjenika rukovodilaca policijskih agencija jedinstvenim propisom na nivou države, a ako to nije moguće, jedinstvenim propisima na nivou entiteta;
- Uvođenje prakse srednjoročnog planiranja za finansiranje policijskih agencija (za period od 2 do 5 godina) koji će pratiti strateško planiranje rada ovih agencija, postavljenih ciljeva, institucionalnog razvoja, te kapitalnih ulaganja u resurse i kadrove.

b) Pravosudni sistem

Za borbu protiv korupcije, terorizma i organiziranog kriminala, pored policijskih agencija, nezamjenjivu ulogu imaju tužilaštva i pravosudni sistem, čiji blagovremen, efikasan i funkcionalan rad, u saradnji sa drugim nadležnim institucijama sistema, čini svrhu ostvarivanja vladavine prava u državi. U Bosni i Hercegovini uspostavljena organizacija tužilaštava nije uređena primjenom načela jedinstva tužilaštva koje osigurava hijerarhijsko uređenje na cijelom prostoru države, tako da nije osigurana potpuna subordinacija, koordinacija i kontrola rada tužilaštava od najvišeg do najnižih tužilaštava. Takav ustroj tužilaštava, a i vrlo loša kadrovska politika, nisu omogućili adekvatno suprotstavljanje teškim oblicima kriminaliteta, od oblasti ratnih zločina, preko organiziranog kriminaliteta, korupcije, pa do razbojništava, krađa, te krvnih i seksualnih delikata. Pored navedenog, postojeći kazneni sistem pruža široke mogućnosti kod propisivanja kazni za krivična djela, što omogućava razne kombinacije u propisivanju kazni: određivanje alternativnih glavnih kazni (dugotrajni zatvor, zatvor ili novčana kazna), te fakultativnih kazni ili obavezno kumuliranje glavne i sporedne kazne (npr. novčana kazna uz kaznu zatvora), tako da ovako široki zakonski rasponi kazne zatvora i novčane kazne omogućavaju propisivanje kazne za određeno krivično djelo u granicama posebnog maksimuma ili minimuma koji odgovara općoj društvenoj opasnosti krivičnog djela, što sudu daje velika ovlaštenja kod odmjeravanja kazni. Međutim,

svakodnevnica najbolje i najjasnije upozorava na neadekvatnu kaznenu politiku kojom se ostvaruje specijalna i generalna svrha kažnjavanja počinitelaca krivičnih djela i njihova resocijalizacija (naročito maloljetnika), zaštita našeg društva od kriminaliteta, kao i satisfakcija žrtava krivičnog djela. U značajnom broju slučajeva sudovi su neprimjerno i neopravdano izricali isuviše blage kazne, a rijetko sigurnosne mjere i odgojne mjere. U cilju da se borba protiv korupcije i kriminala ojača poboljšanjem zakonske regulative, stranka „Naprijed“ će se zalagati za sljedeće korake:

- Izvršenje izmjena i dopuna Zakona o tužilaštvu BiH, u pravcu osiguranja hijerarhijskog uređenja na cjelokupnom području Bosne i Hercegovine i osiguranja potpune subordinacije i koordinacije tužilaštava, od najvišeg do najnižeg nivoa;
- Izvršenje izmjena i dopuna Zakona o Federalnom tužilaštvu FBiH, u pravcu dopune i povećanja nadležnosti Federalnog tužilaštva za određena teža krivična djela i time rasterećenja kantonalnih tužilaštva, s konačnim ciljem poboljšanja efikasnosti i funkcionalnosti otkrivanja i krivičnog gonjenja;
- Izvršenje izmjena i dopuna Krivičnih zakona FBiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta BiH u pravcu restrikcije propisanih širokih zakonskih raspona kazne zatvora i novčane kazne za određena krivična djela u granicama posebnog maksimuma ili minimuma, radi sužavanja ovlaštenja koje se sudu daje kod odmjeravanja kazne;
- Rad na poboljšanju odredbi usvojenog Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću (VSTV) BiH, u cilju efikasnijeg rada tužilaštava na svim nivoima.

Sažetak aktivnosti

Redni broj	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Kontinuirana borba protiv korupcije, terorizma i organizovanog kriminala.	Vraćanje povjerenja građana u pravosudni i sigurnosni sistem BiH, brži ekonomski razvoj i povećanje rejtinga države BiH u međunarodnim krugovima.
2.	Reforma policijskih agencija u BiH.	Povećat će se efikasnost borbe protiv korupcije, terorizma i organiziranog kriminala.
3.	Reforma pravosudnog sistema.	Reformisan, stručan i oslobođen od stranačkih uticaja pravosudni sistem BiH će suzbiti korupciju, terorizam i organizirani kriminal.
4.	Poštovanje i primjenjivanje transparentnosti i zakonitosti u radu pravosudnog i sigurnosnog sistema. Zalaganje za nulti nivo tolerancije korupcije na svim nivoima vlasti.	Primjena zakonitosti, javnosti, transparentnosti, efikasnosti, stručnosti, ekonomičnosti i zamjenjivosti će dokazati da niko nije iznad zakona i da je zakon isti za sve, ponovno će vratiti povjerenje građana u pravnu državu.

11. Kultura

Složena podjela zakonodavnih i izvršnih (upravnih) ingerencija u Bosni i Hercegovini, a naročito u FBiH koja je posebno izražena u Kantonu Sarajevo na relaciji Federacija BiH – Kanton - Grad – Općina, utiče znatno na funkcionalnost i efikasnost javnih organa vlasti u svim oblastima pa tako i u oblasti kulture.

Razvoj kulture u Bosni i Hercegovini determiniran je recentnom društvenom i ekonomskom situacijom u svijetu, Evropi i Bosni i Hercegovini, očekivanjima i prognozama za godine koje dolaze, zatim globalnim konsenzusom o održivom razvoju i ciljevima održivog razvoja do 2030. Generalna skupština UN-a je u Rezoluciji 68/223 naglasila važnost doprinosa kulture ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj dimenziji održivog razvoja. Potrebno je naglasiti da se Institucije kulture, njihov sadržaj i njihovo osoblje integrira u proces obrazovanja, kao nastavna baza za razne nivoe obrazovanja od predškolskog, osnovnog i srednjoškolskog, do univerziteta.

Bitno je napomenuti da je kultura resurs za identitet i koheziju zajednica, kao vizija „Nove Bosanske politike“ jačanja osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini. Kultura, kulturna i istorijska baština, kulturne i kreativne industrije bitno doprinose kvalitetu dobrog života, daljem osnaživanju ljudskog i društvenog kapitala i ukupnom održivom razvoju Bosne i Hercegovine, koji osigurava osjećaj vrijednosti i poštovanje svakom pojedincu i njihovim zajednicama, kao i kontinuirano širenje prostora ljudske slobode.

Uzročno posljedična veza društva, ekonomije i kulture prisutna je i poznata od prvih ljudskih zajednica, ali i senzitivna na protok vremena. Bitne odrednice kulture u ovom stoljeću, između ostalog, su: orijentacija društva na kulturu kao biznis koji osigurava natprosječan profit, valorizira kulturne i kreativne potencijale, baštinu, pozitivne eksternalije, znanja i vještine vezane za kreiranje potražnje i ponude, lokacionu ekonomiju, ekonomiju znanja, ljudski kapital, koji karakteriše urbanu ekonomiju posebno glavnih gradova. Kreativne industrije i kulturna infrastruktura su vrijedni resursi za stvaranje sredstava za život.

Bitno je naglasiti da se Institucije kulture, nauke i umjetnosti u Bosni i Hercegovini, a naročito one čiji status nije riješen, nalaze u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju i zahtijevaju značajniju podršku institucija vlasti. Učešće nevladinog sektora u kreiranju kulturne politike je značajno, ali je nedovoljno podržano sistemskim mjerama i kulturnom politikom. Imajući u vidu realno ekonomsko i socijalno stanje u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina, nije realno očekivati da će liberalizacija tržišta i potpuno prepuštanje kulture slobodnom tržištu omogućiti intenziviranje njenog razvoja bez prisustva institucionalne podrške od strane svih nivoa vlasti. Naročito problematičnim treba istaći neriješen normativni okvir djelovanja institucija kulture od državnog značaja sa neriješenim statusom. Ustanove čiji status nije riješen (institucije državnog značaja: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Zemaljski muzej, Historijski muzej, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti, Umjetnička galerija BiH, Kinoteka BiH, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH).

Sve ove institucije su do Dejtonskog mirovnog sporazuma imale uređen normativni okvir svog djelovanja. Naglašavamo da su predstavnici ovih institucija zatražili od Parlamenta Bosne i Hercegovine i Vijeća ministara Bosne i Hercegovine da im, na osnovu Ustava Bosne i Hercegovine, osigura kontinuitet njihovog postojanja, tj. da se preuzmu osnivačka prava. To se još uvijek nije desilo. Potrebno je naglasiti da su ove državne ustanove kulture godinama imale status institucija od republičkog značaja bivše Republike Bosne i Hercegovine ali, nažalost, od tada do

danas, Vijeće ministara BiH nije uspjelo, odnosno nije bilo političke volje da se iznađe način sistemskog finansiranja tih institucija. Ovih sedam institucija kulture od državnog značaja sa neriješenim statusom BiH finansira se isključivo grantovima, putem javnog konkursa, iz budžeta Federacije BiH i Kantona Sarajevo (preko resornih Ministarstva za kulturu i sport), te granta iz budžeta Vijeća ministara BiH (preko Ministarstva civilnih poslova). Navedena sredstva su nepredvidiva, neredovna i umanjuju se iz godine u godinu, pa ovakav način finansiranja skoro u potpunosti blokira rad institucija i otežava pripremanje ozbiljnih finansijskih planova. Nažalost, u skorijoj budućnosti nije za očekivati postizanje dogovora i normativnog rješavanja statusa ovih institucija.

Evidentna je i potreba za efikasnom krovnom strategijom (državnom), tj. strategijom kulturne politike u Bosni i Hercegovini, koja je više nego neophodna i trebala bi biti u funkciji upotrebe svih raspoloživih resursa, od finansijskih, do naučnih i umjetničkih. Takva strategija se postavlja kao prioritetan zadatak s ciljem razvoja kulturnog kapitala, radi postizanja glavnog dugoročnog cilja, a to je kulturno održivi razvoj. Ona bi tako markirala i zastupala ciljeve i instrumente razvoja kulture u Bosni i Hercegovini za dugoročno razdoblje, kulture u širem i kulture u užem smislu, institucija kulture, umjetnosti i kulturnih industrija, kulturnog naslijeđa, kulturnih odnosa, te međusektorskog djelovanja. Kao takva, ona bi bila dio razvojne politike naše zemlje, koji će razmjenu i plasman proizvoda kulture i kulturne industrije prepoznati i kao područje interesantno za ulaganje i vlastiti razvoj.

Cilj stranke „Naprijed“ je oblikovati snažniji i otporniji kulturni sektor, u potpunosti ukorijenjen u perspektivama održivog razvoja, kao i promovisanju solidarnosti, mira i sigurnosti, u skladu s vizijom koja se odnosi na kulturne resurse, kao naše globalno zajedničko dobro.

Sadržaj aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Donošenje strategije kulturne politike u Bosni i Hercegovini.	Strategija bi trebala da bude u funkciji upotrebe svih raspoloživih resursa, od finansijskih, do naučnih i umjetničkih. Takva strategija se postavlja kao prioritetan zadatak s ciljem razvoja kulturnog kapitala, radi postizanja glavnog dugoročnog cilja, a to je kulturno održivi razvoj. Ona bi tako markirala i zastupala ciljeve i instrumente razvoja kulture u Bosni i Hercegovini za dugoročno razdoblje, kulture u širem i kulture u užem smislu, institucija kulture, umjetnosti i kulturnih industrija, kulturnog naslijeđa, kulturnih odnosa, te međusektorskog djelovanja. Kao takva, ona bi bila dio razvojne politike naše zemlje koji će razmjenu i plasman proizvoda kulture i kulturne industrije prepoznati i kao područje interesantno za ulaganje i vlastiti razvoj.
2.	Donošenje Zakona o kulturnom naslijeđu Bosne i Hercegovine.	Usvajanjem zakona o kulturnom naslijeđu od značaja za Bosnu i Hercegovinu stvorile bi se pretpostavke za: osiguranje finansijskih, tehničkih i drugih uslova za trajno održavanje kulturno-historijske baštine i njeno uklapanje u razvojne tokove na lokalnom i regionalnom nivou u eri globalizacije kulturne ponude i potražnje. Potrebno je naglasiti da bi zakonsko regulisanje oblasti zaštite kulturno-historijskog naslijeđa Bosne i Hercegovine riješilo i (pravni osnov ovih institucija) jednu od obaveza koje Bosna i Hercegovina ima i kao članica Vijeća Evrope.
3.	Osigurati ekonomsku i socijalnu zaštitu za umjetnike i kulturne profesionalce, od koje ljudi koji rade u mnogim drugim sektorima već imaju koristi. Uspostaviti pravedniji sistem nagrađivanja.	Pravednija upotreba svih raspoloživih resursa od finansijskih do naučnih i umjetničkih.

12. Sport

Autonomija sporta ima demokratski potencijal, kao i vaspitni značaj. Ipak, autonomija sporta počiva na ravnoteži prava s jedne strane, ali i odgovornosti s druge strane. Zato je obaveza sporta i sportista da promovišu modele ponašanja kojima se na najbolji način mladim generacijama prenose moralne i društvene vrijednosti najviših standarda.

Sport u Bosni i Hercegovini je organizovan na decentralizovan način, s utvrđenim pravima i nadležnostima Bosne i Hercegovine, entiteta, Brčko Distrikta i drugih nivoa administrativnog organizovanja. U skladu sa ustavima entiteta i drugim nivoima administrativnog organizovanja, te njihovim Zakonima o sportu, regulišu se i pitanja iz oblasti sporta koja nisu regulisana Zakonom o sportu u Bosni i Hercegovini.

a) Zakon o sportu

Ovim Zakonom uređuje se sport u Bosni i Hercegovini, javni interes i ciljevi nadležnosti Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, te Brčko Distrikta i drugih nivoa administrativnog organiziranja; osnovni principi u organiziranju sporta; prava i obaveze sportista; domaća i međunarodna sportska takmičenja drugih nivoa administrativnog organiziranja u Bosni i Hercegovini; priredbe, izgradnja, održavanje i korištenje sportskih objekata; ostvarivanje međunarodne saradnje; organizovanje i rad ustanova u oblasti sporta; sportske aktivnosti lica s invaliditetom; nagrade i priznanja sportistima i sportskim organizacijama; zdravstvena zaštita sportista; sprječavanje i suzbijanje svih oblika nasilja i nedoličnog ponašanja gledalaca; korištenje nedozvoljenih stimulativnih sredstava u sportu; stručni rad; naučno-istraživački rad i informatika u sportu; finansiranje sportskih aktivnosti, nadzor i kaznene odredbe.

b) Sportski savezi

Ustrojstvo sportskih saveza u Bosni i Hercegovini uveliko prati administrativnu podjelu države, tako da osim nacionalnih sportskih saveza, koji su najvišeg nivoa, kod većine sportova postoje i entitetski, kantonalni i savezi na nivou Brčko Distrikta. U entitetu Federacija Bosne i Hercegovine postoji 37 sportskih saveza, u entitetu Republika Srpska 35, a u Distriktu Brčko tri sportska saveza.

Nadležno ministarstvo za oblast sporta na nivou BiH je Ministarstvo civilnih poslova BiH, unutar kojeg je, od 01.01.2009. godine, formiran zaseban Sektor za sport. Nadležnosti Sektora za sport precizirane su članom 60. Zakona o sportu u BiH. Ministarstvo ima koordinirajuću ulogu u oblasti sporta i saraduje s drugim nadležnim ministarstvima za sport (entitetska i kantonalna, te Brčko Distrikt BiH).

Javni interes i ciljevi Bosne i Hercegovine u sportu su: a) razvijanje svijesti građana, posebno mladih i lica s invaliditetom o sportu i njegovim vrijednostima, b) doprinos vaspitanju, obrazovanju i razvoju djece i omladine, c) podsticanje i afirmiranje sporta i njegovih vrijednosti, kao dijela kulture i ukupnih materijalnih i duhovnih vrijednosti društva, d) očuvanje zdravlja, kao osnove svake ljudske aktivnosti, radne produktivnosti, izražavanje stvaralaštva i humanog življenja, e) podsticanje sistematskog i organiziranog bavljenja sportom u slobodnom vremenu, f) prezentacija vrhunskog sportskog stvaralaštva na svim nivoima, g) sistemsko stvaranje uslova za ostvarivanje vrhunskih sportskih rezultata, h) organizacija sistema takmičenja u skladu s pravilima međunarodnih sportskih federacija.

Članom 19. Zakona o sportu definisani su načini osnivanja amaterskog i profesionalnog sportskog kluba. (1) Amaterski sportski klub osniva se osnivačkim aktom. (2) Amaterski sportski klub mogu osnovati domaća pravna i fizička lica. (3) Amaterski sportski klub iz stava (1) ovog člana mogu osnovati najmanje tri fizička lica ili pravno lice.

Prema članu 20. (Profesionalni sportski klub), (1) Profesionalni sportski klub osniva se kao privredno društvo, odnosno preduzeće s ciljem obavljanja sportske djelatnosti. (2) Profesionalni sportski klub osniva se i registrira kao poslovni subjekat kod nadležnog suda u skladu s Okvirnim zakonom o registraciji poslovnih subjekata u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik BiH", br. 42/04) i odgovarajućim entitetskim zakonima kojima se uređuje osnivanje poslovnih subjekata, ovim Zakonom i zakonima o sportu entiteta i drugih nivoa administrativnog organiziranja, kao i statutima sportskih saveza.

Sportske aktivnosti finansiraju se: a) od članarina, b) iz budžetskih sredstava institucija Bosne i Hercegovine, entiteta i drugih nivoa administrativnog organiziranja, c) iz donacija i sponzorstva pravnih i fizičkih lica, d) iz prihoda od kamata i zakupnina, e) od igara na sreću, f) iz prihoda stečenih aktivnostima utvrđenim statutom sportske organizacije, g) iz drugih prihoda.

Po članu 66. (Finansiranje javnog interesa Bosne i Hercegovine), Javni interes u sportu u Bosni i Hercegovini ostvaruje se sufinansiranjem iz sredstava budžeta institucija Bosne i Hercegovine na osnovu Strategije, dugoročnih i godišnjih programa razvoja sporta u Bosni i Hercegovini. Član 67. (Olakšice za sportske organizacije) propisuje da se Zakonom utvrđuju posebne olakšice za sportiste i sportske organizacije, a posebno kod izgradnje i održavanja sportskih objekata, organizacije velikih sportskih takmičenja, sportskih priredbi, nabavke sportske opreme i u pogledu sistematskih pregleda sportista. <https://advokat-prnjavorac.com>. Prema članu 68. (Olakšice za ulagače sredstava za razvoj sporta) Zakonima Bosne i Hercegovine iz oblasti poreske politike, pravnim i fizičkim licima koja ulažu sredstva u razvoj sporta, uložena sredstva priznaju se kao troškovi i oslobođeni su poreza.

Osim evidentnih finansijskih poteškoća uočeno je i izuzetno loše poslovanje saveza u smislu slabe organizacije rada, lošeg vođenja administracije, finansijske nediscipline, odnosno neadekvatnih troškova i prihoda usmjerenih na pogrešnu stranu. Iz svega toga proizilazi slabo organiziranje takmičenja, loša promocija saveza u javnosti, nedostatak značajnijih sponzora i zanemarivi rezultati. Poseban problem predstavlja dinamika uplate već odobrenih sredstava, koja nije usklađena s potrebama saveza, što često dovodi u pitanje realizaciju pojedinih programskih zadataka, odnosno nastup pojedinaca i ekipa na međunarodnim takmičenjima.

Kao loša pojava uočen je nedostatak mladih obrazovanih kadrova u savezima, koji imaju jasne ciljeve i definisan put razvoja sporta u BiH.

Poznato je da je u svijetu praksa potpuno drugačija i da se u rukovodstvima saveza na čelnim mjestima nalaze poznati sportisti i osvajači olimpijskih, svjetskih i evropskih odličja.

Zakon o sportu u BiH predvidio je olakšice za sportiste i sportske organizacije u pogledu izgradnje i održavanja sportskih objekata, organizacije velikih sportskih takmičenja, sportskih priredbi i sl.

U primjeni Zakona o sportu u BiH uočena je potreba dodatne razrade razlike između amaterskog i profesionalnog sportskog kluba, jer se amaterski sportski klub osniva kao udruženje građana za obavljanje sportske djelatnosti, a profesionalni sportski klub se registrira kao poslovni subjekat kod nadležnog suda, u skladu sa Okvirnim zakonom o registraciji poslovnih subjekata u BiH. Prilikom izmjena Zakona o sportu u BiH potrebno je uzeti u obzir i pomenute dileme, te na najbolji mogući način riješiti pomenute probleme.

Uzme li se podatak da države članice Evropske unije iz svog budžeta izdvajaju oko 50% sredstava za sport, to ukazuje na činjenicu da bez dobrog nadzora i kontrole utroška sredstava nema ni finansijske sigurnosti za potencijalne ulagače u ovu oblast.

Uzevši u obzir navedeno, potrebno je svakako učiniti napor potpunog definisanja amaterskog i profesionalnog sporta, posebno s aspekta ulaganja i riješiti način finansiranja nastupa reprezentativnih selekcija na nivou države Bosne i Hercegovine ili kroz posebno ministarstvo (koje bi eventualno bilo formirano), odnosno kroz postojeći Sektor za sport u ministarstvu Civilnih poslova BiH.

Takođe, nije riješeno pitanje sportskih penzija za vrhunske sportaše u BiH, iako imamo dobre primjere u susjednim zemljama i u entitetu Republika Srpska. Ti sportaši su osvajanjem medalja na najvećim sportskim takmičenjima (Olimpijade, Svjetska i Evropska prvenstva) znatno doprinijeli afirmaciji naše Bosne i Hercegovine u svijetu.

S obzirom da je Zakonom predviđeno finansiranje sporta i iz igara na sreću potrebno je potpuno urediti tu oblast i kroz zakonske okvire definisati način izdvajanja novca u te svrhe, kojim bi u mnogome bilo u dobroj mjeri riješeno pitanje finansiranja sporta.

Sažetak aktivnosti

Red. Br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Formiranje Ministarstva sporta na nivou države BiH i finansiranje vrhunskih sportista iz definisanog budžeta na tom nivou.	Omogućavanje da vrhunski sportisti imaju garantovane finansije za postizanje vrhunskih rezultata na evropskim, svjetskim i olimpijskim takmičenjima.
2.	Usvanjanje zakona o penzijama vrhunskih sportista na nivou države BiH. Definisanje penzija, kriterija i iznosa penzija za nosioce medalja evropskih, svjetskih i olimpijskih smotri.	Motivacija pojedinaca da svojim angažmanom trajno obezbjede materijalno zbrinjavanje i stimulisanje postizanja vrhunskih rezultata.
3.	Kroz zakonske okvire definisati koliko se kroz igre na sreću (lutrija BiH, kladionice...) odvaja za vrhunski sport na nivou države BiH, entiteta i kantona u FBiH.	Postizanje efekta da se jasno odvoji finansiranje profesionalnog sporta od amaterskog, na svim nivoima vlasti u BiH.
4.	Kroz zakonske regulative na svim nivoima vlasti jasno definisati koji procenat se izdvaja za finansiranje profesionalnog sporta i koji za finansiranje amaterskog sporta u BiH.	Na ovaj način bi se regulisalo finansiranje profesionalnog i amaterskog sporta, što bi doprinjelo omasovljenju i boljem kvalitetu sporta u BiH.

13. Mladi i motivacija za ostanak u BiH

a) Kako zaustaviti/usporiti odlazak mladih iz BiH

Odlazak mladih iz Bosne i Hercegovine predstavlja ozbiljan izazov za društvo i ekonomiju države, naročito u pogledu budućnosti države. Mladi talenti napuštaju domovinu u potrazi za boljim životom, često ostavljajući praznine u različitim sektorima. Kako bismo zaustavili ili barem usporili ovaj trend, važno je razviti i implementirati strategije koje će stvarati održive uslove za mlade u Bosni i Hercegovini. Prije svega, retorički afirmirati da mladi ljudi nisu samo budućnost Bosne i Hercegovine, već i politička realnost sadašnjosti. Mladi ljudi, naročito mladi aktivisti, intelektualci, poduzetnici i slični kapaciteti, predstavljaju male, ali ključne korake za znatno poboljšanje položaja Bosne i Hercegovine i kao takvi se moraju cijeniti.

Ekonomске reforme

Jedan od ključnih razloga odlaska mladih je nedostatak ekonomske perspektive. Stoga je neophodno provesti temeljite ekonomske reforme, kako bi se stvorilo stabilno poslovno okruženje. Smanjenje birokratskih prepreka, poticanje investicija i podrška razvoju malih i srednjih poduzeća mogli bi stvoriti radna mjesta i privući mlade talente da ostanu u zemlji. Shodno ovoj temi, ključno je potencirati mlade poduzetnike, profesionalce u svojim sektorima, političke kapacitete koji predstavljaju radnu snagu i koji su ekonomska kičma Bosne i Hercegovine.

Obrazovne inicijative

Unaprjeđenje obrazovnog sistema ključno je za zadržavanje mladih ljudi. Potrebno je usklađivanje kurikuluma s potrebama tržišta rada, uvođenje praktičnih vještina i poticanje inovacija zajedno sa afirmacijom vannastavnih aktivnosti, u skladu sa Zakonom o mladima FBiH. Također, važno je osigurati pristup stručnom obrazovanju koje će mladima omogućiti sticanje konkurentnih vještina na tržištu rada. Integracija obrazovanja sa tržištem rada znači da je u trendu aktuelnosti potrebno integrisati nastavnu i obrazovnu cjelinu prema standardu svijeta. Ovdje se moraju dovesti u pitanje ključne izmjene i reforme obrazovnog sistema u skladu s najboljim primjerom finskog obrazovnog sistema, naročito kada je riječ o insitucijama poput Univerziteta u Sarajevu (UNSA).

Podrška poduzetništvu

Stvaranje poticajnog okruženja za mlade poduzetnike može biti ključno u očuvanju radne snage. Državna podrška kroz subvencije, mentorske programe i olakšavanje administrativnih procesa može potaknuti mlade ljude da pokreću vlastite poslove i doprinesu ekonomiji zemlje.

Kulturne inicijative

Jačanje kulturnih i sportskih aktivnosti može stvoriti pozitivan identitet i povećati privlačnost domovine. Organiziranje događanja, festivala i sportskih natjecanja potiče zajedništvo među mladima, čime se stvara osjećaj pripadnosti koji može uticati na njihovu odluku da ostanu, naročito kada se u sklopu takvih događaja afirmiše patriotski prefiks i uloga sloge i zajedništva da se razbije stanje deficizma u mentalitetu kod mladih ljudi.

Socijalna podrška

Osiguravanje socijalne sigurnosti i pravednih sistema podrške važno je kako bi mladi osjećali da imaju perspektivu u društvu. Pravilna implementacija socijalnih programa, potpora zapošljavanju mladih i pravedna raspodjela resursa mogu poboljšati kvalitetu života i potaknuti mlade da ostanu u zemlji. Misli se na stipendije, grantove, omladinske centre, jačanje političkog kapaciteta omladinskih organizacija i sličnih finansijskih i političkih afirmacija, kada su u pitanju mladi ljudi BiH.

Zaključak

Očuvanje mladih talenata u Bosni i Hercegovini zahtijeva multidisciplinarni pristup. Ekonomske, obrazovne, kulturne i socijalne inicijative trebaju raditi zajedno, kako bi stvorilo okruženje koje potiče mlade da ostanu i doprinose razvoju zemlje. Kroz saradnju javnog i privatnog sektora, te aktivnu podršku države, moguće je stvoriti održivu budućnost koja će zadržati mlade u njihovoj domovini.

b) Uloga porodice, odgoja i obrazovanja u zaustavljanju/usporavanju odlaska mladih

Uloga porodice

Porodica je temelj društva, a njen utjecaj na odluku mladih o odlasku ne može se zanemariti. Roditelji igraju ključnu ulogu u formiranju svjetonazora, vrijednosti i prioriteta mladih. Komunikacija unutar porodice, podrška roditelja u obrazovnim i karijernim odlukama, te stvaranje stabilnog emotivnog okruženja, ključni su faktori koji mogu oblikovati stav mladih prema vlastitoj zemlji.

Odgojna komponenta

Odgoj ima snažan uticaj na formiranje ličnosti mladih. Fokus na razvoju karakterističnih vrijednosti, kao što su odgovornost, patriotizam, samostalnost i inovativnost, može biti od presudnog značaja. Edukacija o kulturnom, historijskom i društvenom kontekstu zemlje, također može izazvati snažniji osjećaj pripadnosti.

Obrazovanje kao ključni faktor

Obrazovanje igra ključnu ulogu u oblikovanju budućnosti mladih. Stvaranje relevantnog obrazovnog sistema koji prilagođava nastavne programe potrebama tržišta rada, potiče kreativnost i razvoj specifičnih vještina, može značajno doprinijeti zadržavanju mladih ljudi u zemlji. Također, važno je raditi na smanjenju dispariteta u obrazovanju i pružiti jednake šanse svim mladima.

Podrška karijernom razvoju

Uspješan prijelaz iz obrazovanja u svijet rada ključan je za zadržavanje mladih. Stvaranje efikasnih karijernih centara, programa stručne orijentacije, te povezivanje obrazovnih institucija s poslodavcima, može poboljšati šanse mladih na tržištu rada.

Promocija društvene odgovornosti

Promicanje društvene odgovornosti i volontarizma može potaknuti mlade da doprinesu zajednici i osjećaju odgovornost prema njoj. Ovakve inicijative ne samo da grade socijalni kapital, već i jačaju osjećaj pripadnosti, čime se smanjuje želja za odlaskom.

Zaključak

U cilju zaustavljanja ili usporavanja odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine, nužno je prepoznati ključnu ulogu porodice, odgoja i obrazovanja. Integrisane strategije, koje potiču patriotski odnos prema zemlji, stvaraju stabilno i podržavajuće porodično okruženje, te pružaju obrazovanje usmjereno ka potrebama tržišta rada, mogu biti ključni faktori u stvaranju uslova koji će mladima omogućiti da izgrade svoje živote u Bosni i Hercegovini.

c) Identifikacija razloga odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine

Ekonomska nesigurnost

Jedan od glavnih razloga odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine je ekonomska nesigurnost. Nedostatak radnih mjesta, niska primanja, teškoće u zapošljavanju i općenito neujednačen ekonomski razvoj predstavljaju ozbiljne prepreke za mlade koji žele graditi svoju karijeru i osigurati stabilnu budućnost.

Nedostatak perspektive

Nedostatak perspektive u vezi sa karijerom i osobnim razvojem često dovodi mlade ljude do odluke da potraže bolje prilike izvan zemlje. Također, nedostatak jasnih puteva karijere, slab pristup mentorstvu i nedostatak podrške u razvoju karijere mogu rezultirati gubitkom vjere u domaće mogućnosti.

Korupcija i birokratija

Prisutnost korupcije u društvu i prevelika birokratija često su prepreke koje mladi doživljavaju kao nepremostive. Nedostatak transparentnosti i poštovanje pravila često frustrira mlade ljude, potičući ih da traže bolje uslove života izvan granica zemlje.

Socijalna i politička nestabilnost

Socijalna i politička nestabilnost, koja je prisutna u Bosni i Hercegovini, čini da mladi ljudi osjećaju nesigurnost u vezi s budućnošću. Nedostatak političke stabilnosti i perspektive za poboljšanje situacije u zemlji može mlade potaknuti na odlazak u druge, stabilnije sredine.

Nedostatak podrške obrazovanju i inovacijama

Nedostatak sistematske podrške obrazovanju i inovacijama može rezultirati odlaskom mladih, koji traže bolje obrazovne i istraživačke prilike izvan zemlje. Ograničeni pristup sredstvima za istraživanje i nedovoljna podrška inovacijama često čine da mladi ljudi traže bolje uslove izvan granica svoje domovine.

Zaključak

Razlozi odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine složeni su i proizlaze iz različitih aspekata društva. Razumijevanje tih razloga ključno je za razvoj politika i mjera koje će stvoriti poticajno okruženje za mlade ljude. Integrisane strategije koje adresiraju ekonomske, socijalne, političke i obrazovne izazove mogu biti ključne u zaustavljanju odlaska mladih i stvaranju perspektiva koje će ih potaknuti da ostanu u svojoj domovini.

d) Prijedlog mjera

Povećati finansiranje subvencija za stambeno pitanje mladih (najprije kroz sistem lizinga kroz 10 godina po stanu).

Obezbijediti Zakon o mladima na državnom nivou i osigurati njegovu implementaciju kroz pozitivnu diskriminaciju mladih (da se smanji stopa nezaposlenosti mladih) i većih prava za mlade ljude, dok se paralelno afirmiše postojeći (ali često zanemareni) Zakon o mladima FBiH.

Osigurati fond za mlade bračne parove (što je norma mnogih država), simbolična novčana sredstva.

Uspostaviti Ministarstvo za mlade na nivou entiteta Federacija BiH (prema normi mnogih država).

Pokušati implementirati Bolonjsku komisiju za sisteme poput UNSA i drugih državnih univerziteta, kako bi se ustanovilo prema kojim parametrima Fakulteti u BiH zaostaju za svijetom.

Osigurati programe integracije mladih ljudi ka tržištu rada od srednje škole (promovisanje vannastavnih aktivnosti, izgradnja CV-a itd).

Kreirati program za mlade ljude iz BiH dijaspore za povratak u BiH kroz slične programe kakve su implementirali Izrael i Albanija za svoje mlade.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Očuvanje mladih talenata u Bosni i Hercegovini zahtijeva multidisciplinarni pristup.	Ekonomske, obrazovne, kulturne i socijalne inicijative trebaju raditi zajedno, kako bi stvorile okruženje koje potiče mlade da ostanu i doprinose razvoju zemlje. Kroz saradnju javnog i privatnog sektora, te aktivnu podršku države, moguće je stvoriti održivu budućnost koja će zadržati mlade u njihovoj domovini.
2.	Uloga porodice, odgoja i obrazovanja u zaustavljanju / usporavanju odlaska mladih.	U cilju zaustavljanja ili usporavanja odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine, nužno je prepoznati ključnu ulogu porodice, odgoja i obrazovanja. Integrisane strategije, koje potiču patriotski odnos prema zemlji, stvaraju stabilno i podržavajuće porodično okruženje, te pružaju obrazovanje usmjereno ka potrebama tržišta rada, mogu biti ključni faktori u stvaranju uslova koji će mladima omogućiti da izgrade svoje živote u Bosni i Hercegovini.
3.	Identifikacija razloga odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine.	Jedan od glavnih razloga odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine je <u>ekonomska nesigurnost</u> . Nedostatak radnih mjesta, niska primanja, teškoće u zapošljavanju i općenito neujednačen ekonomski razvoj predstavljaju ozbiljne prepreke za mlade koji žele graditi svoju karijeru i osigurati stabilnu budućnost. <u>Prisutnost korupcije</u> u društvu i prevelika birokratija često su prepreke koje mladi doživljavaju kao nepremostive. <u>Socijalna i politička nestabilnost</u> , koja je prisutna u Bosni i Hercegovini, čini da mladi ljudi osjećaju nesigurnost u vezi s budućnošću. Nedostatak sistematske <u>podrške obrazovanju i inovacijama</u> može rezultirati odlaskom mladih koji traže bolje obrazovne i istraživačke prilike izvan zemlje.
4.	Zakon o mladima na državnom nivou.	Donijeti i usvojiti Zakon o mladima na državnom nivou i osigurati njegovu implementaciju kroz pozitivnu diskriminaciju mladih (da se smanji stopa nezaposlenosti mladih) i većih prava za mlade ljude, dok se paralelno afirmiše postojeći (ali često zanemareni) Zakon o mladima FBiH.
5.	Uspostaviti Ministarstvo za mlade na nivou entiteta Federacija BiH.	Ustrojem ovog Ministarstva stvorila bi se pravna sigurnost i rješila mnoga pitanja koja tište mlade ljude i tjeraju ih iz BiH.
6.	Riješiti neka goruća pitanja za bolji standard mladih.	Povećati finansiranje subvencija za stambeno pitanje mladih (najprije kroz sistem lizinga kroz 10 godina po stanu). Osigurati fond za mlade bračne parove (što je norma mnogih država), simbolična novčana sredstva. Osigurati programe integracije mladih ljudi ka tržištu rada od srednje škole (promovisanje van nastavnih aktivnosti, izgradnja CV-a itd). Kreirati program za mlade ljude iz BiH dijaspore za povratak u BiH kroz slične programe kakve su implementirali Izrael i Albanija.

14. Iseljeništvo i dijaspora

Iseljeništvo/dijaspora je prevažan resurs funkcionalne države, posebno one koja je svoj državni status skupo platila, između ostalog i iseljenjem velikog broja populacije. Brojna dijaspora, ukoliko svoju predanost i posvećenost domovini artikulira kroz oragniziran oblik djelovanja u funkciji afirmacije, stabilnosti i prosperiteta, može značajno doprinijeti ostvarenju vizije koju u osnovi svoga političkog djelovanja ima Nova Bosanska Politika. Nažalost, dejtonski politički i ustavno-pravni okvir ne omogućava sistemsku brigu o dijaspori, a to je jedini način da organizirana dijaspora da kontinuiran i efikasan doprinos strateškim interesima Bosne i Hercegovine.

Stranka „Naprijed“ je stranka političkog centra, nije lijevo, niti desno orjentirana stranka u Bosni i Hercegovini, okuplja i predstavlja sve **Bosance i Hercegovce** sa svim njihovim tradicijama, kulturama, ličnim uvjerenjem i religijom.

Bosanskohercegovačka dijaspora, koja je trenutno fragmentirana i nastoji, kroz pojedinačne ali nekoordinirane aktivnosti, pružiti pomoć državi, raspolaže velikim i raznovrsnim potencijalima. To su ljudi različitog socijalnog statusa, obrazovnih profila, kompetencija, vještina i sposobnosti, situirani širom Evrope i svijeta, u potpunosti integrirani u društvima u kojima su, unoseći svoje kompetencije, izgradili svoj socijalni status i u značajnoj mjeri afirmirani, ljudi koji su razvili političke, poslovne, akademske i privredne mreže i govore sve svjetske jezike.

Međutim, evidentno je da izostaje sistemski, odnosno državnički pristup u rješavanju pitanja dijaspore. Promjena pristupa je nužnost i Nova Bosanska Politika će, u tom smislu, svoje političko djelovanje usmjeriti ka uspostavljanju najfunkcionalnijeg modela brige i saradnje sa dijasporom, modela koji će osigurati da se dijaspora u potpunosti etablira kao jedan od najvažnijih resursa Bosne i Hercegovine i da istovremeno osjeća ponos zbog mogućnosti da se stavi u funkciju vlastite domovine.

Bez sistemskog pristupa svaka pomoć dijaspore, koliko god ona dobro došla, ne može upotpuniti zahtjeve funkcionalnosti i efikasnosti države. Otvarajući mogućnosti našoj dijaspori da bude značajan državni resurs, eliminiraće se mogućnost slabljenja. Naprotiv, jačat će se sentiment prema domovini, a to će biti prepreka potpunoj asimilaciji naše dijaspore u društva u kojima obituju, kao prijatni koja može prekinuti emotivne niti, koje će buduće generacije dijaspore čvrsto vezati za domovinu.

Stoga stranka „Naprijed“ će posebnu pažnju usmjeriti u sljedećem pravcu:

- Poboljšati solidarnost među bosanskim zajednicama širom svijeta i, priznajući matičnu državu Bosnu i Hercegovinu za izvorište savremenog BiH identiteta, jačati veze među bosanskim zajednicama u dijaspori s Bosnom i Hercegovinom;
- Osigurati prava, status i interese bosanskohercegovačke zajednice, te braniti ista gdje god su uskraćena, povrijeđena ili ugrožena;
- Podsticati i pomagati kreativni razvoj BiH društvenih, vjerskih i kulturnih vrijednosti života u cijelom svijetu, kako bi se podržalo obrazovanje i razvoj BiH vrijednosti, te osigurao kontinuitet i prijenos emaneta bosanskohercegovačkog nasljeđa s jedne na drugu generaciju;
- Pomaganje bosanskohercegovačkim zajednicama u jačanju bosanskohercegovačkog identiteta u suočavanju s problemima iz političke, pravne, socijalne, vjerske, kulturne ili ekonomske sfere;
- Zastupanje i djelovanje, u ime članica zajednica i bosanskog naroda u cjelini, vis-a-vis vlasti, državnih vlasti, međunarodnih i međuvladinih organizacija i vlada, nevladinih organizacija, među vjerskim skupinama, drugim vjerama i građanskim tijelima;

- Čuvanje sjećanja na genocid nad hiljadama Bošnjaka, i bezbroj bošnjačkih familija, uništenih tokom agresije na BiH, te zagovaranje pravde u ime svih žrtava i njihovih porodica;
- Borba protiv islamofobije u svim njenim pojavnim oblicima, te podizanje svijesti javnosti, ukazujući na opasnosti poticanja na vjersku i rasnu mržnju, etničku netoleranciju, ugnjetavanje ili progon;
- Aktivno poticanje i promoviranje sudjelovanja mladih iz iseljeništva u institucijama i organizacijama, istodobno promičući ravnopravnost spolova;
- Poticanje, podržavanje i sudjelovanje u međuvjerskom dijalogu;
- Ostvarivanje saradnje s vladama, nacijama, organizacijama i pojedincima, kako bi ostvarili gore navedene ciljeve u duhu mira, slobode, jednakosti i pravednosti;
- Iniciranje osnivanja Svjetskog bosanskog narodnog saveza (kao bosanske matice), koji bi bio politička nestranačka organizacija, te kao takav predstavljao pluralitet bosanskohercegovačkog naroda.

Pored postojećih bosanskih organizacija u tom Savezu bi participirale i zajednice bosanskog naroda Zapadne Evrope, Australije i BiH, koji prihvate program i ciljeve djelovanja SBNS i svojim potpisom postanu jedan od učesnika u realizaciji ove historijske ideje.

Učešće iseljeničkih kadrova u kreiranju politika koje se tiču njih, ali i generalnu uključenost u definiranju ciljeva i strateških dokumenata Bosne i Hercegovine.

Sažetak aktivnosti

Red. br.	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Poboljšati solidarnost među bosanskim zajednicama širom svijeta.	Doprinosi priznanju matične države Bosne i Hercegovine za izvorište savremenog bosanskog identiteta, jača veze među bosanskim zajednicama u dijaspori s Bosnom i Hercegovinom.
2.	Osigurati prava, status i interese BiH zajednice.	Braniti ta prava i interese bosanskohercegovačke zajednice gdje god su uskraćena, povrijeđena ili ugrožena. Podsticati i pomagati kreativni razvoj bosanskih društvenih, vjerskih i kulturnih vrijednosti života u cijelom svijetu, kako bi se podržalo obrazovanje i razvoj bosanskih vrijednosti, te osigurao kontinuitet i prijenos emaneta bosanskog nasljeđa s jedne na drugu generaciju. Pomaganje bosanskim zajednicama u jačanju bosanskog identiteta u suočavanju s problemima iz političke, pravne, socijalne, vjerske, kulturne ili ekonomske sfere.
3.	Čuvanje sjećanja na genocid nad hiljadama Bošnjaka i bezbroj bošnjačkih familija, uništenih tokom agresije na BiH.	Očuvat će se sjećanje i istina o agresiji na BiH, na počinjeni genocid nad Bošnjačkim narodom, na progone i zlodjela koja su učinjena od strane agresora i njihovih pomagača i kažnjavanje ratnih zločinaca.
4.	Aktivno učestvovanje dijaspore i iseljeničtva u institucijama i organizacijama.	Doprinosi osjećaju pripadnosti matičnoj državi i narodu, a posebno mladih ljudi, poticanje, podržavanje i sudjelovanje u međuvjerskom dijalogu. Učešće iseljeničkih kadrova u kreiranju politika koje se tiču njih, ali i generalnu uključenost u definisanju ciljeva i strateških dokumenata Bosne i Hercegovine.
5.	Iniciranje osnivanja Svjetskog bosanskog narodnog saveza.	Savez bi bio politička nestranačka organizacija, te kao takav predstavljao pluralitet bosanskog naroda. U tom Savezu bi participirale i zajednice bosanskog naroda Zapadne Evrope, Australije i BiH, koji prihvate program i ciljeve djelovanja SBNS i svojim potpisom postanu jedan od učesnika u realizaciji ove historijske ideje.

15. Moralna obnova društva

Nikakva promjena vlasti, udesno ili ulijevo, nam neće donijeti dobro sve dok ne promijenimo moralni narativ, na način da usmjeri naše prioritete ka izgradnji društva koje poštuje dignitet svake osobe. Moralni narativ mora biti duboko ukorijenjen kao živa vrijednost u građanstvu, u suprotnom, vrijednosti ostaju u budžetskim planovima i politikama, a moralne vrijednosti ostaju nedostižne. Smatramo da uzroke trenutne krize bosanskohercegovačkog društva, pored problema u politici, ekonomiji, demografiji, također treba tražiti i u manjku moralnih vrijednosti. Svako društvo, pa tako i moderno, višekulturno i višereligijsko društvo Bosne i Hercegovine, mora dijeliti skup vrijednosti, kako bi funkcionisalo i, po potrebi, moglo djelovati kao jedinstveno društveno tijelo. Neke od tih vrijednosti su pravda, hrabrost, odanost, disciplina, poštenje, iskrenost, integritet, empatija, dobročinstvo, ljubav prema domovini, ljubav prema znanju, poštovanje prema starijima, učenicima i uopšte svim ljudima. Da bi se spriječila erozija ili zamjena naših tradicionalnih vrijednosti lošim praksama moramo pristupiti moralnoj obnovi društva. To je, naime, višestruki problem, koji zahtijeva sveobuhvatno djelovanje spram više isprepletenih faktora.

S obzirom na navedeno:

Stavljamo poseban naglasak na očuvanje porodice, kao temelja moralnih i etičkih vrijednosti i najvažnije jedinice moralnog i svakog drugog razvoja jedinice. U samoj porodici, žene imaju nezamjenjivu ulogu kroz rađanje djece, brigu i odgoj, te su presudan, pozitivan faktor u tom procesu. Politike u ovoj oblasti moraju biti usmjerene ka podršci roditelja u podizanju moralno svjesnih jedinki, sposobnih za pozitivan doprinos društvu.

Gradnja jakih zajednica, u kojima se svaka jedinka osjeća povezano i podržano, presudna je za promociju moralnih vrijednosti i društvene povezanosti. Inicijative koje promoviraju proaktivnost u zajednici, volonterizam i zajedničko rješavanje problema mogu u društvu probuditi osjećaj pripadnosti i zajedničke odgovornosti za javno dobro. Djela dobrote, samilosti i altruizma u zajednici mogu ojačati pozitivne moralne norme i obrasce ponašanja. „Naprijed“ će u tom smislu podržavati aktivnosti mjesnih zajednica i uspostavljanje javnih površina koje će doprinijeti gradnji jake zajednice.

Lideri u zajednici i politici igraju presudnu ulogu u definisanju etičnog ponašanja i moralnih vrijednosti vodeći primjerom i praktičnom demonstracijom integriteta, iskrenosti i etičnog liderstva – inspirišući druge da postupaju na isti način. Promovisanje etičnog liderstva i držanje lidera odgovornim za svoja djela, ključno je u procesu gajenju kulture integriteta i etičnog vladanja.

Jedan od osnovnih koraka u oživljavanju moralnih vrijednosti je i integrisanje moralne i etičke naobrazbe u nastavne planove i programe. Ovo podrazumijeva podučavanje djece i mladih moralnim vrijednostima poput iskrenosti, integriteta, empatije i poštovanja prema starijima. S tim u vezi, planiramo otvaranje javnog prostora za sve edukativne događaje u ovom smjeru, poput javnih govora, tribina, podcasta, kurseva, gdje naši najbolji i najstručniji trebaju imati platformu za prenošenje znanja i vještina široj javnosti.

Temeljni preduslov za razvoj moralnosti u društvu je znanje. Međutim, da bi društvo bilo obogaćeno znanjem, neophodno je poticati aktivno traženje i sticanje znanja tokom čitavog životnog puta. Ovo se može postići promicanjem kulture čitanja, istraživanja i učenja putem različitih kanala i resursa. Biblioteke, a posebno javne, igraju ključnu ulogu kao mjesta gdje pojedinci svih dobnih skupina mogu pronaći bogatstvo literature i informacija. Mi biblioteke moramo staviti u središte društvenog života, te bi one trebale biti živahna središta koja privlače mlade i ljude svih dobnih skupina. Trebale bi pružati ugodan prostor pogodan za učenje i opuštanje, dostupan tokom cijelog dana i noći. Osiguravanje udobnih mjesta za čitanje,

istraživanje i opuštanje ključno je za razvoj kulture cjeloživotnog učenja i intelektualnog istraživanja. Nadalje, biblioteke bi trebale služiti kao društveni centri u koje mogu doći pojedinci i povezati se. Stvaranje takvih prostora, ne samo da potiče povezanost zajednice, već pruža sigurnu i kvalitetniju alternativu provođenju vremena na ulici. Transformisanjem biblioteka u dinamična, inkluzivna mjesta, koja zadovoljavaju različite potrebe svojih korisnika, možemo razviti društvo u kojem znanje napreduje, a pojedinci cvjetaju. Promicanje kulture čitanja, pristup bibliotekama i drugim oblicima literarnih i obrazovnih resursa ne samo da potiče sticanje znanja, već i razvija kritičko razmišljanje, razumijevanje kompleksnih pitanja i potiče kontinuirani osobni i intelektualni razvoj. Time se osigurava da društvo ima snažnu osnovu znanja, potrebnu za razumijevanje moralnih pitanja i donošenje informiranih odluka, koje promiču moralnost i etičko ponašanje.

Zagovaramo holistički pristup politici borbe protiv alkoholizma, zloupotrebe droga, kockanja, pornografije i drugih društvenih zala. To uključuje provedbu programa edukacije i podizanja svijesti, donošenje zakonskih i drugih regulacija, pružanje pristupačnih usluga liječenja i rehabilitacije, podršku ugroženim populacijama, promicanje alternativnih aktivnosti, tretiranje socioekonomskih faktora, ulaganje u istraživanja, poticanje saradnje i smanjenje stigme. Ovaj pristup uključuje i uskraćivanje podrške i osudu sadržaja i njihovih kreatora koji promovišu prethodno navedene pošasti. Spajanjem preventivnih, terapijskih, regulatornih mjera i uključivanjem zajednice, donositelji politika mogu učinkovito riješiti ove probleme i promicati zdravije zajednice.

Uspostavljanje visokog standarda transparentnosti, odgovornosti i etičnog djelovanja u rukovođenju javnim poslovima je od presudne važnosti za povratak povjerenja građana u institucije. Implementiranje mjera poput anti-korupcijskih zakona, zaštite zviždača i nezavisnih nadzornih tijela može pomoći u borbi protiv korupcije i maleverzacija, jačajući na taj način integritet državnih institucija i promovišući vladavinu prava. Borba protiv korupcije, pored institucionalnih mjera, podrazumijeva i gradnju svijesti o neprihvatljivosti korupcije i njenu moralnu osudu. Proces građenja svijesti i moralnih vrijednosti treba uključiti u sisteme zakonodavstva i obrazovanja, a promovirati ih putem vršioca javnih funkcija, te tako istaknuti pozitivne primjere i dati opravdanu nadu građanima da će njihova djela doprinijeti sprečavanju korupcije. Naše društvo uskoro mora biti prepoznato po integritetu i na međunarodnim indeksima poput Corruption Perception Index (CPI) i Global Corruption Barometer (GCB).

Naše institucije moraju biti svijetla tačka, korektiv i moralna vertikala našeg društva, iz prostog razloga što institucije ne ispunjavaju samo jednu od društvenih funkcija, nego ujedno i formiraju individue koje rade i žive unutar njih. One proizvode pravila življenja, standard izvrsnosti i društvene uloge uopće. Nemoralne institucije posljedično, ne samo da ne mogu ispuniti svoju društvenu svrhu, nego ne uspijevaju proizvesti pouzdane jedinice. Problemi u institucijama su indikator problema u svima nama.

Javni servisi i mediji uopće, trebaju imati visok stepen osjećaja za opće prihvaćena moralna načela, proaktivno raditi na promovisanju pozitivnih primjera u praksi i biti podrška svim prethodno navedenim politkama. Pozitivna moralna načela trebaju da budu utkana u programski sadržaj medija, koji će biti pomno osmišljen tako da obuhvata potrebe svih starosnih grupa. Bosanskohercegovačko društvo ima u sebi utkane unikatne moralne vrijednosti koje moraju biti predstavljene i promovisane kroz produkciju domaćih programa, serija, te igranih i crtanih filmova.

Moralna obnova jednog društva je dugotrajan proces koji zahtijeva konstantan napor, koordinaciju i predanost svih sektora društva. Također, zahijeva kolektivnu volju društva da se suoči sa moralnim izazovima i problem liječi na njegovom izvoru. Kreirajući saradnju između države, nevladinog sektora, vjerskih i obrazovnih institucija i privatnog sektora, društvo može upregnuti lepezu resursa koji mogu pozitivno uticati na moralnu obnovu bosanskohercegovačkog društva.

Lakše je, naravno, suditi kvalitetu javnih ideala, nego standardu privatnog ophođenja. Ipak, standard privatnog ophođenja svake jedinke je integralan za naš konačni sud. Bez pretjerivanja se može reći da, u konačnici, niti jedan drugi faktor nije tako važan. Jer, uprkos iluziji, moralni preporod BiH ne dolazi donošenjem zakona. Kakve god političke lijekove da primjeni, društvo se nikada ne može izdići iznad moralnog stepena jedinki od kojih je sastavljeno i nikada BiH ne može biti bolja, bez boljih građana BiH. Kakva god politička i ekonomska mašinerija da se pokrene u svrhu uklanjanja sebičnosti i okrutnosti u društvu, nepobitno će se vratiti u novom ruhu, osim ako sami ljudi ne prestanu biti okrutni i sebični. Nemoguće je ljude učiniti vrlim aktom parlamenta. Stoga dugoročne javne reforme države zavise od privatne reforme građana.

Sažetak aktivnosti

Red. broj	Cilj aktivnosti	Efekti aktivnosti
1.	Moderno, višekulturno i višereligijsko društvo Bosne i Hercegovine mora dijeliti skup vrijednosti kako bi funkcionisalo i, po potrebi, moglo djelovati kao jedinstveno društveno tijelo.	Neke od tih vrijednosti su pravda, hrabrost, odanost, disciplina, poštenje, iskrenost, integritet, empatija, dobročinstvo, ljubav prema domovini, ljubav prema znanju, poštovanje prema starijima, učenima i uopće svim ljudima. Da bi se spriječila erozija ili zamjena naših tradicionalnih vrijednosti lošim praksama moramo pristupiti moralnoj obnovi društva.
2.	Očuvanje porodice kao temelja moralnih i etičkih vrijednosti i najvažnije jedinice moralnog i svakog drugog razvoja jedinke.	Stavljamo poseban naglasak na očuvanje porodice kao temelja moralnih i etičkih vrijednosti i najvažnije jedinice moralnog i svakog drugog razvoja jedinke. U samoj porodici, žene imaju nezamjenjivu ulogu kroz rađanje djece, brigu i odgoj, te su presudan, pozitivan faktor u tom procesu. Politike u ovoj oblasti moraju biti usmjerene ka podršci roditelja u podizanju moralno svjesnih osoba, sposobnih za pozitivan doprinos društvu.
3.	Integrisanje moralne i etičke naobrazbe u nastavne planove i programe.	Ovo podrazumijeva podučavanje djece i mladih vrijednostima poput iskrenosti, integriteta, empatije i poštovanja prema starijima. S tim u vezi, planiramo otvaranje javnog prostora za sve edukativne događaje u ovom smjeru, poput javnih govora, tribina, podcasta, kurseva, gdje naši najbolji i najstručniji trebaju da imaju platformu za prenošenje znanja i vještina široj javnosti.
4.	Temeljni preduslov za razvoj moralnosti u društvu jeste znanje.	Kako bi društvo bilo obogaćeno znanjem, neophodno je poticati aktivno traženje i sticanje znanja tokom čitavog životnog puta. Ovo se može postići promicanjem kulture čitanja, istraživanja i učenja putem različitih kanala i resursa. Biblioteke, a posebno javne, igraju ključnu ulogu kao mjesta na kojima pojedinci svih dobnih skupina mogu pronaći bogatstvo literature i informacija.
5.	Borba protiv alkoholizma, zloupotrebe droga, kockanja, pornografije i drugih društvenih zala.	To uključuje provedbu programa edukacije i podizanja svijesti, donošenje zakonskih i drugih regulacija, pružanje pristupačnih usluga liječenja i rehabilitacije, podršku ugroženim populacijama, promicanje alternativnih aktivnosti, tretiranje socioekonomskih faktora, ulaganje u istraživanja, poticanje saradnje i smanjenje stigme. Ovaj pristup uključuje i uskraćivanje podrške i osudu sadržaja i njihovih kreatora, koji promovišu prethodno navedene pošasti.
6.	Uloga javnih servisa i medija uopće.	Javni servisi, i mediji uopće, trebaju imati visok stepen osjećaja za opće prihvaćena moralna načela, proaktivno raditi na promovisanju pozitivnih primjera u praksi i biti podrška svim prethodno navedenim politkama. Pozitivna moralna načela trebaju biti utkana u programski sadržaj medija, koji će biti pomno osmišljen, tako da obuhvata potrebe svih starosnih grupa.

16. Odnos prema boračkoj populaciji

Prava boračke populacije u Bosni i Hercegovini su, u velikoj mjeri, zanemarena ili nisu ni donesena na adekvatan način. To je populacija koja zaslužuje da se prema njima odnosimo s više pažnje i zadovoljavanja njihovih potreba, počev od boračkih nadoknada i primanja, liječenja, rehabilitacije, nabavke odgovarajuće ortopedske oprema i pomagala, zapošljavanja, pomoći pri školovanju djece i sl.

Ponos i dostojanstvo boraca se omalovažava i gazi na svakom koraku. Do sada su, uglavnom, tretirani kao potrošači, koji nešto hoće i traže, a ne kao neko ko je to zaslužio i omogućio da dobro žive i ovi koji ih potcjenjuju. Borci nigdje nemaju prednost, a o privilegijama da i ne govorimo. Kada je trebalo bili su u prvim redovima, a sada ih tretiraju kao balast društva i nekoga ko opterećuje budžet na svim nivoima vlasti.

Stranka „Naprijed“ će se zalagati da boračka populacija u našem društvu zauzme mjesto koje joj pripada. Borci se ne smiju osjećati kao ljudi drugog reda, već aktivno učestvovati u kreiranju boljeg i prosperitetnijeg BiH društva i to kroz učešće u vlasti na svim nivoima, kako bi iz te pozicije mogli uticati na ostvarivanje prava za koja su se borili.